

МАҒЖАН
ЖҰМАБАЕВ

2

**Мағжан
ЖҰМАБАЕВ**

**КӨП ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**Алматы
«Жазушы»
2003**

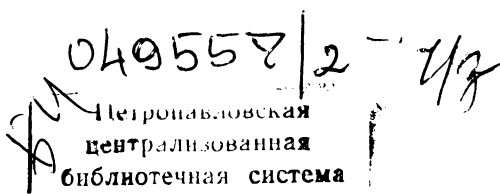
Мағжан ЖҰМАБАЕВ

ЕКІНШІ ТОМ

Өлеңдер, дастандар, аудармалар

Алматы
«Жазушы»
2003

ББК 84 Қаз.7-5
Ж 81

*Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылып отыр*

Редакция алқасы:

Ә. Асқаров, Ш. Елеукенов, С. Қасқабасов,
Е. Раушанов, М. Шапиғи

Редакторы

Есенбай Дүйсенбайұлы

Жұмабаев Мағжан

**Ж 81 Көп томдық шығармалар жинағы. 2-том. Өлеңдер,
дастандар, аудармалар.— Алматы: Жазушы, 2003.— 208 бет.**

ISBN 9965-666-00-8

Ақын шығармалары жинағының екінші томына өлеңдері мен
дастандары және бірқатар поэзиялық аударма туындылары енді.

Ж 4702250202-02
402(05)-03 құлақтандырусыз — 2003

ББК 84 Қаз. 7-5

ISBN 9965-666-00-8

© «Жазушы» баспасы, 2003

ӨЛЕҢДЕР

ЖАТЫР

Басқа жұрт аспан-көкке асып жатыр,
Кілтін өнер-білім ашып жатыр.
Бірі – ай, бірі – жұлдыз, бірі күн боп,
Жалтырап көктен нұрын шашып жатыр.

Таласып өнер-білім алып жатыр,
Күнбе-күн алға қарай барып жатыр.
От жегіп, көкте ұшып, суда жүзіп,
Тәңірінің рақметіне қанып жатыр.

Ойламай біздің қазақ текке жатыр,
Бір іске жанаса алмай, шетте жатыр.
Азырақ көз жүгіртіп қарап тұрсаң,
Қазекен таң қаларлық кепте жатыр.

Байларың мынды айдаған шалқып жатыр,
Бар малын болыстыққа сарқып жатыр.
Барымта, ұрыс-керіс, кісі өлтіріс –
Ішінде сорлы қазақ қалқып жатыр.

Кең жері күннен-күнге құрып жатыр,
Сұр жылан бар қан-сөлін сорып жатыр.
Астана, жұрт билеген адамдарды
Тәңірі күннен күнге ұрып жатыр.

Біреулер оқып төре болып жатыр,
Шен алып, бақыт құсы қонып жатыр.
Ұмытып өзін өзі бұл сабазын,
Жұртына қарсы таяқ соғып жатыр.

Шәкірттер медреседе шіріп жатыр,
Қайдағы ескі нұсқа көріп жатыр.
Оқыған, дін іздеген байғұс шәкірт
Жемтікші құзғын болып кіріп жатыр.

Әйелдер мал орнына жүріп жатыр,
Жас қызын малға, шалға беріп жатыр.
«Бес байтал – әйел құны» деген бір сөз
Қармаққа талай жасты іліп жатыр.

Дау-жанжал ел арасы толып жатыр,
Өзара талас-тартыс болып жатыр.
Кешегі шешек жарған қазақ гүлі
Сарғайып, бір су тимей солып жатыр.

Мінекей, қазақ солай бітіп жатыр,
Күннен күн артқа қарай кетіп жатыр.
Сезінбей өз өлгенін, өзінкін
Аты өшкір оқығандар нетіп жатыр!

ШЫН СОРЛЫ

Күн суық, қатты аяз, шыдар емес,
Қар борап соққан желмен қылып егес.
Кедейлер үсіп-тоңып, дір қалтырар,
Жылы үйде байлар жатар, уайым жемес.

Түн болып, кара тонын киіп еді,
Қатты жел барлық күшін жиып еді.
Ақтарып астын үст қып, гулеп соғып,
Дөндегі қарды ойға үйіп еді.

Дүрілдеп сұп-суық жел соққан шақта,
Қар борап, үй айнала тыққан шақта,
Шыдамай жан-жануар жел өтіне,
Бүкшиіп теріс қарап ыққан шақта, –

Балтабай Оразкенді шаштан ұстап,
Нығарлап әр түкпірге сүйреп тастап,
Құт ұшырар естілген қатты дауыс:
«Анаң, енең!.. Шық үйден! Жолынды тап!»

Бейшара Оразкеннің түсі қашқан,
Жылауға, қозғалуға есі адасқан.
«Аяғым ауыр, қой деймін!» – деп айтқанда,
Дүр қамшы ойнап кеткен қайран бастан.

Балтабай бір қолымен есік ашты,
Тепкен соң, сорлы Оразкен далаға асты.

«Кірме, өл далада, иттің баласы!»— деп,
Бекітіп, іште тұрып есік басты.

Оразкен екпінменен құлай кетті,
Есі ауып, жансыз болып, сұлай кетті.
Әдейі өшіккендей тасбауыр жел
Дүрілдеп, астын үст қып борай кетті.

Оразкен бас көтерді есін жиып,
Көз алды дулап кетті от боп күйіп.
Басынан сорғалаған қап-қара қан
Ағады үлбіреген бетке тиіп.

Дәрмен жоқ, көзі тұнып, тұр балбырап,
«Жасаған, жарылқа!»— деп, жәрдем сұрап.
Қар борап, дүрілдеп жел соққан шақта,
Кетеді сорлы Оразкен дір қалтырап.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Су ақты, жетті апрель, қырдан ойға,
Секіріп арық-тұрақ кетті тойға.
Жас бала: «Жазғытұры туды»,— десіп,
Жабағы, көтерем тай, ақсақ қой да,
Қуанып жан-жануар, алшаң басып,
Қалмады қайғы-уайым ешбір ойда,
Нұрлы күн алтын нұрын шаша бастап,
Шықсын деп қысқы ызғар өткен бойға.

Су ақса, тау жаңғырар сылдыр қағып,
Дәл сұлу бұрандаған шолпы тағып.
Түрлі үнмен жаңа келген жылдың құсы
Тұрғандай қобыз ойнап, әнге салып.
Ұлы бай жылқы қамап, қыл күзеуге
Белсенген жылқышыға ноқталатып.
Балалар етек түріп, зыр жүгіріп,
Батпаққа бірін бірі домалатып,
Қырдағы жылқышар ұйқы көрмес,
Қолынан қулық бие құлындатып.

Май кірді, жер құлпырды, гүлдер жайнап,
Жібектей көкорайлар жатқан жайрап,
Сұлудай бұрандаған бұтақтарда
Ән салып әр түрлі құс тұрған сайрап,

Суықтан тоңып өлген шыбын-шіркей
Тіріліп, қанат қағып, быж-быж қайнап,
Аспанда күн күркіреп, от жарқылдап,
Жылы жел қара бұлтты тербеп айдап.
Уызға жаңа тойған жас құлынды
Шыңғыртып жылқышылар ұстап, байлап,
Азырақ күйлі шыққан қысыр тайын
Балалар шапқыласқан мініп жайдақ.
Қыс қысқан арық-тұрақ, жаман-жәутік
Кетті ғой әлдеқашан тырақайлап.
Жаратқан жанға рахат жазғытұрды
Шүкір қыл бір Аллаға «я, құдайлап».

БҮЛБҮЛ

Сайрайсың мұнды күймен жүз құбылтып,
Кейде аяң, кейде желіс, кейде сылттып.
Денені суытасың, ысытасың,
Тұрасың маужыратып кейде жылытып.

Құясың тәтті дауыс тамылжытып,
Тұрады жан-жануар дәмін жұтып.
У-шу жоқ, қарқ-шиқ еткен қарға, торғай
Ұялып әлдеқайда кеткен жытып.

Ұста сөз, мұнды даусың басты байлар,
Тоқтаған шабуынан құлын-тайлар.
Даусыңнан елжіремес нәрсе бар ма,
Жас төгер бойы балқып терең сайлар.

Бұлбұл құс! Көзімде жас, кеудемде от,
Болып, мен саған келдім, ішімде шок.
Дертіме сенен ғана дәрмен болар,
Басқадан, анық білдім, еш пайда жоқ.

Бұл жерден ұшып кетші сәулем жаққа,
Барып қон нәзік қана бір бұтаққа.
Сөйле оған ашындырып менің жайым,
Көңілін елжіретпей қанат қақпа!

Жүз құбылт дауысыңды, өрте өзегін,
Өртенсін, қызыл жалын қыл төсегін.
Ойын ал, бойын балқыт, сүйдір мені,
Қалсын ол ойлай алмай өз есебін.

Тез, бұлбұл, мұнды дауыс, сикыр тілдім,
Дәрменді қалың дертке сенен білдім.
Қылмасаң бір мейірім, сорлы пенден,
Қайғыдан, қолым жетпей, міне, өлдім!

ӨЛЕҢ

Тарықса жаным,
Ауырса тәнім,
Сүйеуім бар демейтін.
Ол болса менде,
Қозғалса жер де:
«Бұ не болды?»— демейтін
Жан сүйгенім — ол да өлең,
Жете алмасам, жолда өлем!

Жанымның жаны,
Тәнімнің қаны,
Тіршілігім сенімен.
Ойландым — тоймадым,
Іздедім — қоймадым,
Кеңес біраз менімен.
Естісе сені — жан иір,
Бағаң білмес көп сиыр!

ЛӘЗЗАТ ҚАЙДА

Бұл жарыққа шыққан соң,
Іздейді көңілім күн-түні
Қайдасың ләззат, рахат деп,
Таппады сал боп еш мұны.

Ойында ма бос өткен?
Қайғыланған ойда ма?
Жүйрік тазы, сұлу мен,
Қызойнақ иә тойда ма?

Байлықта ма, беклікте
Бетіне шірігі шықпаған:
Ас, ат беріп, жұрт аузын
Алып, оған ықтаған?

Ләззатты іздеп, көңілім
Аласұрған шарқ ұрып.
Біреуін де осы деп,
Қалмай жүрген бір торып.

Баяулады жалғыз-ақ,
Мінеки деп тұрақтап.
Ләззаттанып сөзіне,
Қолына кітап, құранды ап.

Айтар сөзім ендігі
Аласұрған көңілге:
Оқу оқы, өнер қу,
Басқалардан түніл де!

Жұрттың қамын көп ойла,
Уайым-қайғы жеп ойла!
Артта қалған сорлы жұрт
Алға бассын деп ойла.

ЖАЗҒЫ ТАҢ

Жып-жылы түн маужырап,
Көтерілген жерден бу.
Саф күмістей жалтырап
Тыныш жатқан тұнық су.

Көкке тиген биік тау
Құшақтасқан тұманмен,
Қосылысып есен-сау,
Бал алысқан құмармен.

Ақырын ескен жылы жел
Маужыратып, тербетіп,
Таң атсын деп жайнап гүл —
Өсіп балам ер жетіп.

Шырылдап торғай аспанда,
Бытпылдығы өн қосып,
Шала-жансар жатқанда
Табиғатқа жан қосып,—

Таң алдында жалбарып,
Төңіріге құлдық қылғаны,

Ісіне оның танданып,
Көңілі хаққа сынғаны.

Міне, алтын таң атты
Күншығыстан ағарып.
Көтеріп зұлмат қанатты,
Жер де кетті жаңарып.

Таң, Күн деген – жер жаны,
Бұл екеуінсіз жоқ сәні.
Оқу-білім – ер жаны,
Жараспас ерге құр жаны.

ЖАС КЕЛІН

Жаңа түскен жас келін,
Кемпірлерге ас келін.
Орамал-шаршы бермесе,
Абұйырсыз тас келін.
Алғанға қабақ шытпаса,
Сонда болар бас келін.

Жаңа түскен келіншек
Болмайды тіпті еріншек.
Құдайдың берген тоқтығы –
Ас болады ірімшік.

Жас келіншек – тоқ қонақ,
Болмайды тіпті сұғанақ.
Арып-талып жүрсе де,
Ойлайтыны жақсы атақ.

Бұрқыраған дауылда,
Сабап құйған жауында,
Ләм деп бір сөз шығармай,
Жас келін жүрер сауында.

Бірін бірі издескен,
Қараңғыда көздескен,
«Басым жерге кіргенше,
Жаным – сен!» деп сөздескен.

Жас келіннің күйеуі –
Мұңын ашар сүйеуі.

АТАҚТЫ АҚЫН – СӨЗІ АЛТЫН ХАКІМ АБАЙҒА

Шын хакім, сөзің асыл – баға жетпес,
Бір сөзің мың жыл жүрсе, дәмі кетпес.
Қарадан хакім болған сендей жанды
Дүние қолын жайып енді күтпес.
Сөзіне құлақ салып, баға бермей,
Қисайып, қыңырайды жұртың итгес!
Бұртиып, теріс қарап: «Аулақ жүр!»– деп,
Болды ғой жақын туған бәрі кектес.

Тыныш ұйықта қабірінде, уайым жеме,
«Қор болды қайран сөзім босқа!»– деме.
Артында қазақтың жас балалары
Сөзіңді көсем қылып, жүрер жөнге!

Ай, жыл өтер, дүние көшін тартар,
Өлтіріп талай жанды, жүгін артар.
Көз ашып, жұртың ояу болған сайын,
Хакім ата, тыныш бол, қадірің артар.

Жүрген жанның артында ізі қалар,
Етікші өлсе, балға мен бізі қалар.
Бір бай өлсе, төрт түлік малы қалар,
Жүйрік өлсе, артында сөзі қалар!

Сұм дүние сылаң беріп көптен өтер,
Сау қалғанның көбісі ертең бітер.
Тоқтамас дүниенің дөңгелегі,
Жүйріктің айтқан сөзі көпке кетер.

СОҢЛЫ ҚАЗАҚ

Сорлы қазақ жан алқымға тығылып,
Қара күн кеп, тіккен туы жығылып,
Алға баспай, біткен ісі кер кетіп,
Нәр тата алмай, күшсіз, әлсіз бүгіліп;

Оқу-білім жақындатпай, жолатпай,
Қырын қарап, қазақ ісін ұнатпай,
Пыр-пыр ұйықтап сорлы қазақ тек жатыр,
Қанды жаспен екі көзін шылатпай.

Қозғал, қазақ, білімге жүгір, кез келді,
Қылышын алып, «надандық» саған кезденді.
Шетке лақтыр, тұмақтай алып, тұра кеп,
Ертенді-кеш басыңа мініп езгенді!

Кітап өпер, оқысын балаң, қолына,
Малды аяма оқу-білім жолына.
Өнер алып, басқалармен қатар бол,
Жер жүзі бір адамзаттың ұлына!

Байғұс қазақ бас көтеріп, тұрар ма?
Көңілі түсіп, білім мойнын бұрар ма?
Күні туып оң жағынан, солдан – Ай,
Оқуменен жайнатып дүкен құрар ма?

ӨНЕР-БІЛІМ ҚАЙТСЕ ТАБЫЛАР

Ер жігіт өнер табар ерте қуса,
Ерініп шаршамастай, белін буса,
Ыртың-жыртың, жоқ-барға көңіл бермей,
Періште боп анадан қайта туса!

Жақын туған, бауыр деп айналмаса,
Қатын-сатын дегенге байланбаса,
Тынықпай, дамыл алмай ерте де кеш,
Ізденсе, кідірмесе, жайланбаса;

Дүниенің қайғысынан зарланбаса,
Көз қысып күлгеніне алданбаса,
Қақ жарар қара қылды тура бөліп
Айтылған сөз жайынан жалғанбаса;

Өсектен ат-тонымен алыс қашса,
Естісе, ұялғаннан бетін басса,
Жамандық – аты өшкірге жақын жүрмей,
Аяғын күндік жерден байқап басса;

Өзінен басқа жанды кем көрмесе,
Құтыртып, шабыстырып, жел бермесе,
Табылмас аузына су тамызушы,
Өзінің тар етігін кең көрмесе!

Көзі ашық адамдарға жақын жүрсе,
Олардың әрбір сөзін үлгі көрсе,

Естіген сөз, көргенді бос тастамай,
Құлақ тігіп, көз салып, жиып-герсе;

Көңіл көзі ашық жанды дос деп білсе,
Мылқау, меңіреу, наданды қас деп білсе,
Бейнеттің мұнарланған шөл даласын
Ұжмақта хорлар тіккен қос деп білсе;

Білімсіз қатқан жансыз тас деп білсе,
Өнер-білім – қарны ашқа ас деп білсе,
Дүниенің теңізінде адасқанға
Тура жол көрсететін бас деп білсе;

Осы оймен тура жүрсе, бұлтармаса,
Басқаға мойын бұрса, көз салмаса –
Өнер-білім жер астында болса-дағы,
Бір жетер, жалықтым деп тастамаса.

ТОЛҒАН АЙ

Тұрасың, мейірімді Ай, нұрын шашып,
Бұғып жүр қараңғылық бетін басып,
Толсаң да солсаң-дағы айрылмайтын
Жолдасың – жұлдызыңмен қол ұстасып.
Далада жолаушыға сен жолбасшы,
Егерде жазатайым жүрсе адасып.
Дөңгелек, жарасымды ақ келбетің,
Жүресің жылжып қана әсем басып.
Ажары ақ жамбыдай сұлулардың
Жалғанда тіпті кетпес көркі асып.
Сәулеңнің түскеніне әлдеқандай
Теңіздер жан теңгермес жатқан тасып.
Мәз-мейрам көкте қатар жүргеніне
Жұлдыздар иек қағып жымындасып.
Жалғыз-ақ іштен сені жек көреді
Екі жар қол ұстасқан сыбырласып.
«Жарықта қараңдап, бой көрінеді!» – деп,
Бір-бірін сүйісе алмас мауқын басып.
Елжіреп көңілдері, құмар қанбай,
Айрылар біраздан соң амандасып.

ЗАРЛЫ СҰЛУ

Қайғыландың, зарландың,
Ісінді тастап, мұңайып.
Ойнамайсың, ойлайсың,
Күлкіңе салды кім айып?

Жалғыз қалсаң бір үйде,
Өзінді өзің жылаттың,
Мөлдіреген көзіңді
Қайғылы жаспен шылаттың.

Көп ойладың тыншымай,
Түнде де кірпік бір қақпай.
Талмай көзің жұмбайсың,
Ағарып сүттей таң атпай.

Жаңа піскен алмадай
Толып бір тұрған шағында,
Жастық қызығын көрместей,
Неге сынды сағың да?

Қайғыға салды кім сені
Тыныштық жүзін көрместей?
Өмір бойы бітпестей,
Зарың мәңгі сөнбестей.

Ерніңді қозғап қайғымен,
Қай жауызды қарғайсың?
Сені бүйткен бейбақтың
Санадан жүзі сарғайсын!

БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ

Балалық шағы –
Патшаның тағы,
Ала алмас оны бағалап.
Көп өтпей жыл,
Тек жүрмей, біл,
Ілгергі күнді сағалап.
Үйрен білім жастықта,
Білмесең, жанға қастық та!

Білімге жүгір,
Жоқ ойдан түңіл –
Ерікке қоймай, ентелеп.
Қайтпас уақыт,
Қал дәмін татып,
Бос өткізбе еркелеп!
Жастық деген – бағасыз,
Қадірін білмес санасыз.

Жастық – алтын,
Құрып қал салтын,
Салты оның – үйрену,
Өнер қуып,
Бел бекем буып,
Надандықтан жирену!
Тұрма, қарғам, ұмтыл!
Аты өшкірден құтыл!

«Білімсіз – есек,
Опасыз» десек,
Сөйлеп, күліп жүрсе де.
Өлікпен тең,
Ит-құсқа жем,
Тірі боп ғұмыр сүрсе де.
Сондай болма, қарағым,
Даяр болсын жарағың!

Білген жан – көсем!
Сөйлесе – шешен,
Жұртты аузына қаратар.
Істегені – өрнек,
Қор қылмас ермек,
Нәрсені іске жаратар.
Білімдінің сөзі – ем,
Мейірімі көп, етек – кең!

Жұртына мақтаулы,
Сыбаға сақтаулы,
«Пәлі!» деп қарсы алар.
Іс қылар тежеп,
Жан-жүрек өжет,
Бет келгенді арсалар.
Қайда барса – сыйымды,
Білімі – мал, бұйым-ды!

ТІРШІЛІКТІҢ КӨРКІ – ЕРІК

Тіршіліктің көркі – ерік,
Адамдыққа ол серік.
Бір кірген соң қақпанға,
Қалар бұрынғы еркелік!
Ойламай барып ұрынып,
Өкінген аз ба ертелік?!

ҚАЗАҒЫМ

Қазағым, таянды ғой қылта мойын,
Жер, мал кетіп, бос қалды біздің қойын.
Қарашы өзіңе өзің көз жүгіртіп,
Жараспас бұдан былай күлкі-ойын.

Жетті енді қам жер мезгіл, жатпа бекер,
Ойламау келешекті түпке жетер.
Надандық қоршап алған түс-түс жақтан,
Жан қорқып, дене тітіреп, есің кетер.

Тасталық болыстыққа таласуды,
Таласып, жаман көзбен қарасуды.
Мың-мыңның төгілуі жетер енді,
Ізделік аққан бұлақ – қара суды.

Бар жерді күннен-күнге алып жатыр,
Хохолдар алып қала салып жатыр.
Қырылысып өзді-өзімен қазақ сорлы,
Жерінен аузын ашып қалып жатыр.

Кел, қазақ, қолдағыдан құр қалмайық,
Отырайық жиылып, ондалайық.
Мың жылғы өткен қуам деп ата заңды,
Өнерден кеш қалармыз, ойланайық.

Жер қалар, біз жиылып қала салсақ,
Қайдағы оңды жерді тандап алсақ,
«Ауыл болсаң – қоғам бол» деген сөзден
Бұлтармай, ертенді-кеш жүріп барсақ.

0119557

Сол шақта көп түкіріп – көл де болар,
Көлде толқын айдаушы жел де болар.
Мектеп, медреселер көп салынып,
Ағайын, тату-тәтті ел де болар.

Жиылмай өнерге аяқ баса алмаспыз,
Нық сіңген надандықтан қаша алмаспыз.
«Заман түлкі болғанда, тазы болмай»,
Биік қырдан алдағы аса алмаспыз!

МЫСЫҚ ПЕН ЕТ

Қарны ашып, мысық байғұс үйге кірді,
Қарады тіміскілеп әрбір жерді.
Жерден іздеп дәнене таба алмады,
Ілулі шаңырақта етті көрді.

Қарады етке мысық көзін сатып,
Алам деп секіреді кейде жатып.
Құдайға өкпелейді: «Қол бермедің,
Алар ем, – деп, – бұл етті ағаш атып!»

Не керек, ала алмады, азаптанды,
Ашудан өле жаздап аз-ақ қалды.
Қайтсе де ала алмасын білгеннен соң,
Мысығың өзіне өзі тоқтау салды:

«Қой, не керек, бұ ісің тіпті ұнамас,
Естісе, бұл қылығың көпке ұнамас.
Сасыған, құрттап кеткен жасық етті,
Ханзада, жегеніңмен, ішке ұнамас».

Асылды, қолға түспей, жасық деуші,
Қолға түссе, жасықты майдай жеуші –
Артынан арқан бойы шығып тұрып,
Өз үйінде сабазың сыр бермеуші.

СҮЙГЕНІМЕ

Жандым-күйдім, сені ойлап, дамыл көрмей,
Еш жанға сенен басқа көңіл бермей.
Сен – бір жақ, жалған – бір жақ, қатар қойып,
Сені іздедім, жалғаннан қолым сермей.

Қайғы жұттым, «аһ» десем, шықты жалын,
Сыртым – сау, ішімде – өрт жанған қалың.
Күйдірген қалың өрттің зардабынан
Өлгелі түр сүмірейіп сорлы жаным.

Сөзім, көзім айтып түр сүйгенімді,
Қуарған, сарғайған жүз, күйгенімді,
Талған жүрек, жүдеген, солған дене –
Сүюдің қолына ен тигенімді.

Күні-түн сені іздедім, қайғы жедім,
«Отқа түскен сорлынды сүйші», – дедім.
Төгілген көз жасыма бір иімей,
Дененді аулақ салдын, қоспай жігін.

Жан ұрдым, жаным қидым, қайрылмадың,
Өмірінше «Кет әрменнен!» айрылмадың.
Шырылдап көз алдында отта жандым,
Тілінмен де бір аяп қайғырмадың.

Күн болған көңілімде сенің сәулең,
Болып ем өмірімше сорлы әурен.
Міне, мен сені тастап кетпекшімін,
Қош енді, жанып-күйіп сүйген сәулем.

Мен таптым, сүймесең де, өзіме жар,
Керегің жоқ, мейірімсіз жолыңа бар.
Маған енді ол жармен тыныш, рақат,
Бәрібір жазы-күзі жауса да қар.

Өмірінше бірге, тастап кетпегі жоқ,
Сен сықылды қайғылы етпегі жоқ.
Өзгермес бір қалыпта кең тіршілік,
Бірде шаттық, бірде мұң жетпегі жоқ.

Қош, сәулем, бермен қара, сорлынды көр,
Амандас, мен кетейін, қолынды бер.
Алдымда құшақ жайып қарсы алатын
Сүйген жарым – мейірімді ол қара жер!

ҚҰР ҚАЛЫППЫН

Сұлу қыз анадайдан сыландайды,
Теңімен ойнап-күліп, бұрандайды.
Адамзат бәрі ғашық, бәрі құмар,
Аһ ұрып, оны көрмей тұра алмайды.

Ептілер ебін тауып, жақындапты,
Болуға ең сүйгені жақын қапты.
Не қылсын өзінің қолы жеткеннен соң,
Меніреуді мен сықылды шақырмапты.

Білмеппін дөненесін сырт халықтың,
Сөз қатпай, таң атса да, құр жатыппын.
Ойламай, көз жүгіртпей, меніреу басым,
Жанаспай, жақын жүрмей, құр қалыппын.

ЖОҒАЛҒАН АЛТЫН

Апалап, уанбастан, жылаған күн,
Жүрем деп қаз-қаз тұрып, құлаған күн.
Еркелеп, құр былдырлап, өтірік жылап,
Алдына апам байғұстың сұлаған күн.

«Апа», «мама» деген сөзге тіл келген күн,
Ауызға тозаң-топырақ, күл келген күн.
Сенделіп мас кісідей ырғаң-қиқаң,
Аттап аяқ басуға әл келген күн.

Біреу ұрысса, қамығып, жас келген күн,
Ойға жалғыз емшек пен ас келген күн.
«Болар енді, тойдым», – деп ас қайтармай,
Бере берсе, ретпен дес берген күн.

Аяқ басып қотанды, жүгірген күн,
Шешенің емшегінен түңілген күн.
Тыпыр-тыпыр ары-бері жарысқан боп,
«Кімді озды» деп, атаға жүгінген күн.

Тай мініп, желі айнала жарысқан күн,
Тең құрбы, балалармен алысқан күн.
Қымс етсе: «Әке, апа, тиеді!» – деп,
Жұдырықты кезек-кезек салысқан күн.

Батпаққа, қоға тартып, аунаған күн,
Көңілді ылғи ойынмен аулаған күн.
Ренжу, қабақ шығу, мұңаю жок,
Жаңбыры қайғы-зардың жаумаған күн.

Қымбат күн, қолға түспес сен алтын күн
Беретін іздеп тауып жоқты бар қып.
Жарк етгін, көз ашқанша ғайып болдың,
Ашылмас қара тұман қаптады түн.

ОРАЗАДА

Таң алдында тамылжып,
Тәгті ұйқыға батқан шақ.
Бір тамақтың қамын жеп,
Ұйқылы-ою жатқан шақ.

Тұра салып төсектен,
Дір қалтырап киініп,
Ойға кірер: «Кешікпен,
Уақыт бар», – деп сүйініп.

Ауыз ашып, қол салып,
Ашылмай жөнді де көзі,
Келгенде қарын құралып,
Көрінді-ау Шолпан жұлдызы.

«Жылдам іш», – деп жымындап,
Көз қысуын нетерсің?
«Қарбытып іш, тынымдап,
Аштан өліп кетерсің!»

Алдына әкеп қатар қой,
Қай сүйгенін таңдасын.
Шай, қымызға әбден той,
Көңілде іңкәр қалмасын.

Түндік жабық, от жарық,
Үйге сәуле кірмейді.
Іш, той, ындыныңды жарыт,
Танды үйден көз көрмейді.

Ораза деген қазаққа
Құлшылық емес, әдет қой.
Еріксіз жүрмей азапта, –
Пайданы ойла, кам ет, қой.

ТІЛЕГІМ

(Қыздың зары)

Қайғылы қыс қар, боранмен қорқытып,
Жанға рақат жайнаған жаз бітпесе,
Сылаңдаған алтын күнім тез өтіп,
Қайғы-мұңмен жас төгер шақ жетпесе;

Жасыл шешек, қызарған гүл солмаса
Қаны қашып, көркі бітіп, қуарып,
Періштедей жас қыз қатын болмаса,
Алмадайын қызыл беті суалып;

Алмаспаса, өзгермесе бұ дүние,
Жақсы-жаман тұрса өзінің қалпында!
Бірақ білген, солай қылған Тәңірі ие,
Мен де көндім, басымды идім алдында.

Берсін атам, малға сатпай, теңіме,
Маған жолдас ол мал болмас, ер болар!
Құр қызықсаң ата заты, тегіне,
Көзің нұры балаң өмірі шер болар.

Мейірімді Ием, таза, нәзік әйелді
Қара жүрек қазаққа неге жараттың?
Аһ, зар қылды, құлағына кім ілді?
Сорлыларды жауыздарға қараттың!..

КҮЗ

Бұрқырап қара дауыл соғып тұрған,
Көкорай түсі қашып солып тұрған.
Шыдамай қатты ызғарлы жел өтіне,
Бүрісіп ағаш, шөптер тоңып тұрған.

Көрік жоқ ойда-қырда шығып жүрсең,
Естілмес құс, күрт даусы құлақ түрсең.
Қақтанған, жамыла түсіп, от маздатып,
Көресің кемпір-шалды үйге кірсең.

Масатыдай құлпырған жердің жүзі,
Аяқ бассаң – табанға өтер сызы.

Кемпір болған бет-аузы қатпарланып,—
Бұрандаған кешегі сұлу қызы.

Қысқасы, жер жүзінде көрік біткен,
Қараған да, сұлу қыз қайта кеткей.
Жыламсырап, мұңайып жанды-жансыз,
Қатты аязды, қайырымсыз қысты күткен.

Осы уақыт шаһарға тұрсаң қарап,
Түрлі жұрт түрлі істе жүрген тарап,
Көше бойлап, оқуға шапшаң басып,
Шаттықпен жас балалар бокша арқалап.

Қыс, күз болмас оларға көңілсіз шақ,
Оқу біліп, айырар қара мен ақ.
Өнерленген дүниеге ұстад болған,
Қолдарында олардың тәж бенен тақ.

Қарасаң сонда қазақ арасына,
Ойнаған жалаң аяқ баласына,
Кетеді іш елжіреп, жанып-күйіп,
Көңілдің тұз сепкендей жарасына.

Жас өмір надандықта өткен босқа,
Оқымай, өнер кумай жазы-қыста.
Білімнен ат-тонымен қашқан қазақ
Сайлауға таласуға қандай ұста.

Баласын оқытумен жоқ жұмысы,
Ел бұзу, малын шашу — барлық ісі.
Ойлаған бір күн бұрын таңдағы істі,
Япырым-ау, айтсандаршы, бар ма кісі?

Басқа жұрт балалары оқу қуған,
Біліммен өз жұртының бетін жуған.
Ішіп-жеп, босқа жүрсе хайуан малдай,
Адамзат жер жүзіне не үшін туған?!

Қор болдық, өнер кумай, қайран елім!
Күш кетіп, талай жаннан көрдік керім.
Сұлық боп, жан шыққалы тұр таяулап,
Мандайдан шып-шып шығып өлім терім.

ОСЫ КҮНГІ КҮЙ

Ойламай отқа түскен неткен жанбыз,
Сөз ұқпас мылқау, меңіреу, жүрген жалғыз.
Көрінбес көзге түртсе қараңғыда,
Япырм-ай, қалдық па енді тіпті таңсыз?!
Тақаулы тамағында өткір пышак,
Тек жатыр тұяқ серіппей сонда да аңсыз.
Тындамас, сөзге түспес, ырыққа көнбес,
Болды ма қайран қазақ тастай жансыз?
Жер кетті, жаның кетті, қам жемедің,
Құл болдың қара табан енді малсыз.
Ортаға қамап алып қырып жатыр
Қара жүрек «надандық» қолмен сансыз.
Қазағым, арыстаным, қайратты ерім,
Тұрдың ба қару қылмай, құр амалсыз?
Өзіндей адамзаттар не ғып жатыр,
Бос жүрсің баспанасыз, үйген тамсыз,
Сандалдың: алдың – боран, артың – тұман,
Түк көрмей сәуле берер шырақ-шамсыз.
Білімсіз ит надандық жеңгені ме?
Буының қалтырайды болып әлсіз.

МЕН СОРЛЫ

(Шәкірттің зары)

Талайсыз, бақсыз мен сорлы,
Бір ісім оңға бармаған.
Мен не жаздым о ғұрлы,
Тәңірі мұнша қарғаған?

Талпындым, түстім ізіне,
Ондалмады бір ісім.
Қарамай құлың жүзіне,
Алла-ау, көрсеттін қысым.

Бел будым, түстім өр жолға,
Тілегім қайтсем табам деп.
Қарамадым оң-солға,
Тілегім үшін шабам деп.

Не қылсам да түспеді
Уысыма қуғаным.

Жібермеді, күштеді
Жақын бауыр, туғаным.

Таласқа салды жиғанын,
Барын, арын аямай.
Оқуға бермей – тыйғанын,
Алды-артына карамай.

Білім іздеп сусаған
Жылайды пендең алдында.
Мейірі кең Жасаған,
Құр алақан қалдым ба?..

АЛДАНҒАН СҮЛҮ

Күні кеше толған ай жүзің еді,
Сикырлы қара нәркес көзің еді.
Мап-майда мамық қардай мінсіз денең
Бейне бір бақшадағы үзім еді.

Жел тимей, кірсіз тұрған кезің еді,
Жандыға жақсы дәру сөзің еді.
Басып кеткен пайғамбар іздеріндей,
Қадірлі аяқ басқан ізің еді.

Ал бүгін ол көріктің бәрі де жоқ,
Ақ марал, аяғыңа дәл тиген оқ.
Өкіндің, жастық, мастық ісін өтті,
Аһ ұрдың, сыртың – жалын, ішінде – шок.

Тіліне қу түлкінің тез алдандың,
Ойламай таңдағыны, тез құп алдың.
Тап-таза ат, көркем көрік – бәрі кетіп,
Өмірінше құтыла алмас отта қалдың.

Таралды жұрт аузына жаман атың,
«Бұзылған!» дейді енді жақын, жатың,
Ызындап ол да, бұл да сол сөзді айтар,
Жас төкпей нағып сонда шыдар дәтің.

ТУҒАН ЖЕР

Бұл жарыққа аяқ басып туған жер,
Кіндік кесіп, кірім сенде жуған жер.
Жастық – алтын, қайтып келмес күнімде
Ойын ойнап, шыбын-шіркей қуған жер.

Жаратылдым топырағыңнан, сен – түбім.
Жалғаны жоқ, бәрі сенен жан-тәнім.
Сенен басқа жерде маған қараңғы,
Жарық болар Шолпан, Айым, сен – Күнім.

Тәтті суың дәмі аузымнан еш кетпес,
Қалың нуың, қыр, суыңа жер жетпес.
Кен далаңда ойын ойнап қалсамшы,
Жазу болып адамзатқа ер жетпес!..

Балақ түріп, қозы қуып, жарысып,
Батпағыңда тең құрбымен алысып.
Түнде – аксүйек, алтыбақан, ал күндіз
Үйретем деп асау тайға жабысып.

«Адам басы – Алла добы» деген рас,
Қалай қуса, солай кетпек сорлы бас.
Кім біледі, мен де шетке кетермін,
Туған жерім, сені тастап басым жас.

КӨҢІЛ

Сұм көңілге разы емен мен,
Тез жанад да, тез сөнед.
Бір тілегін істесең сен,
Оған басқа ой келед.

Жас баладан артық жеңсік
Мұндай нәрсе көрмедім.
Тұрағы жоқ шайтан секек,
Тіпті-ақ сырын білмедім.

Бір жар іздеп, болса әуре,
Таптым, бардым қасына.
«Аш құшағың, – дедім, – сәуле!»
Шомылып көз жасыма.

Жанған жүрек, жасты көріп,
Көңілі сенгіш перизат:
«Ақырын, – деді қолын беріп, –
Жанба, сәулем, көрме жат!»

Жанып-күйіп сүйсе танда,
Кешке сөнген ол отсыз.
Бүгін мұнда, ертең анда,
Тым-ақ нәрсе ұятсыз.

ЖАРЫМА

От жұтқан туысқанның халін көріп,
Күнәсіз судай аққан қанын көріп,
Айрылған ар-намыстан қарындастың
Көз жасы, қалың қайғы, зарын көріп;

Елжіреп жүрек-бауырым, ішім еріп,
Бейнетке белді буып, қолды беріп,
Ант етіп айнымасқа ес білгеннен,
Байлаулы бауырыма тілеп ерік, –

Жан жарым, ұзақ, қиын түстім жолға,
Алдымда түпсіз дария, сор да, ор да.
Бетпақ шөл: сусыз, отсыз, қайнаған құм,
Ысқырған жылан, шаян оң мен солда.

Өткелсіз, қарлы, отты таулар асқар,
Мейірімсіз табан тілер қия тастар...
Кім білед, қуат құрып, арып-талып,
Төгетін күндер болар ыстық жастар.

Сол күнде, алтын сәулем, қолыңды бер,
Жасытпа, жолым бастап, алдымда жүр.
Қара түн қорқынышты қаптағанда,
Жарқырап жұлдызым боп төккейсің нұр.

Айрылса иманынан көңіл құбыл,
Кейін қайт, жапа шекпей, жазым деп жол.
Жан салып, тура қайтпас жүрек беріп,
Жаңадан жаратып сен Аллам да бол!

Жол алыс, жақын үшін жаннан кештім,
Бауырдың халін көріп бейнет құштым.
Құшақта, сүй, күл, жыла, қайраттандыр,
Жан жарым, ұзақ, ауыр жолға түстім.

ТӨБЕТ

Түн бойынша сақ төбет,
Үріп шықты шарқ ұрып,
Жауды біліп аңдыған.
Ас бермеді бәйбіше:
«Үрдің, – деп, – босқа құр кеше,
Баркылдақ, – деп, – алжыған!»

Түн болды тағы, көр төбет
Бұралып жатты, үндемед, –
Қайтсін сорлы, қажыған!
Білгенін бөрі істеді,
Төбет тағы естіді
Кешегі сөзді «алжыған!»

ЗАР

Күз жетіп, жердің жүзі солғын тартса,
Алтын күн нұры кеміп, салқын артса,
Жер жүзі өлім күтіп тұрса жылап
Сексенде селкілдеген байғұс қартша;

Қатты қыс кірейін деп есік ашса,
Қызыл гүл қорыққаннан түсі қашса,
Әл кетіп, бұлғақтаған бұтақтарда
Жапырақ: «Ал өлдік!» – деп сыбырласа, –

Қайғырман, сірә, осы қыс жетті екен деп,
Есіл жаз бір күндей боп өтті екен деп,
Артына қатты суық, қайғы тастап,
Жолымен «Барсакелмес» кетті екен деп.

Қыс өтер, мезгілімен жаз да болар,
Қар еріп, ойпаң жерлер саз да болар.
Теңіздей толқындаған шалқар көлде
Түрлі құс: үйрек, аққу, қаз да болар.

Алтын күн алтын сәуле жерге шашар,
Жан кіріп, жан-жануар қыбырласар.
Күркіреп қара бұлт аспан-көкте,
Жасаған кең рақметтің кілтін ашар.

Сөзім жоқ дәл осылай болуында,
Бар қайғы, қалың дертім менің мұнда:
Көңілдің баяғыдай мінезі жоқ,
Соғады жүрек зорға, келші, тында.

Жоғалды, батты, кетті сәулем-Күнім,
Жайнаған жүз құлпырып қызыл гүлім.
Сәулесіз, Айсыз, Күнсіз қараңғыда
Өтермін аһ ұрумен шықпай үнім.

Жалғанның бір көрермін көп пен азын,
Өмірімде енді болмас жылы жазым.
Енді бір өлгенім де, жүргенім де,
Колымнан ұшқаннан соң қоңыр қазым.

ДІН ҮЙРЕТКЕНГЕ

Қарманбай, қарап жатып бақ күтуге,
Ізденбей аласұрып, тақ күтуге,
Тағдырда, бір тақтайда жазулы деп,
Әр іске кім үйретті шақ күтуге?

Шарқ ұрып ерікке ұмтылған ұшқыр жанды,
Қайнаған тамырдағы ыстық қанды
Тұтқын ғып кім қамады? Кім суытты?
Кім алды қалың қайрат, күшті, әлді?

Кешегі арыстанды айбыны зор,
Жүректі жолбарыстай қайраты мол
Айырып ар-намыстан, күштен, естен,
Кім қылды шала-жансар бір қорқақ құл?!

Ақылға, жан-жүрекке кісен салды,
Көрмейтін көзді көр ғып артты-алды.
Үйретіп дін деп құлдық, қорқақтықты,
Қандай құл бізге молда бола қалды?!

Ойламай, қорқақ құлдың тіліне еріп,
Жай жатып, тәуекелге тізгін беріп,
Мінекей, айрылдық қой бақтан, тақтан!
Қайтейін, әсіресе, есіл ерік!

Жоқ енді, жату болмас бос еңбексіз,
Жалбарып: «Жасаған!» деп жас төкпеспіз.

Өзін де, сөзің де кет бізден аулақ,
Жаны өлген, жүрегі өлген мұндар кексіз.

Біз жаңа көрдік таңның желі ескенін,
Салқынмен сескендірмек боп ескенін,
Сылдырлап су, сыбырлап жапырақтар:
«Есінді жи енді, алаш, түр!»— дескенін!

Міне, Күн! Сәулесі алтын жерді құшты,
Жарыққа қуанысып құстар ұшты.
Ізгі оймен ерік тілеп, жарық тілеп,
Ұшамыз біз де жиып есті, күшті!

ОРАМАЛ

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма
Бітірем қашан кестелеп...

Күз сарғайтты қайыңды,
Мен де бірге сарғайдым.
Қара бұлт жауып айымды,
Жылаймын, күйем, зарлаймын.

Толып қалды төрт айға,
Күйікпенен күн өтті.
Жарымды өкіріп отарба
Қанды жаққа әкетті.

Елін ойлап қамығып,
Жүрегі толып дерт-шерге,
Жүр екен жаным жабығып
Осы күні қай жерде?

Жарқ-жұрқ сансыз көзі бар,
Бейне жынның ұясы,
Ың-жын, у-шу сөзі бар,
Түсірмес жарық қиясы.

Жылы жүзді жаны жоқ,
Қалада жүдеп жүр ме екен?
Жақыны жоқ, жары жоқ,
Жалған оған көр ме екен?

Солдатша сымдай киініп,
Шекпені оның сұр ма екен?
Күрегіне сүйеніп,
Суықта жаурап тұр ма екен?

Жатқан шығар ор қазып,
Жауға ма әлде өзіне.
Бұрыла алмай бой жазып,
Қайғы шығып жүзіне...

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма
Бітірем қашан кестелеп?..

Орала берме, жібегім,
Тезірек жүрші, сен де, біз.
Сенсің қымбат керегім,
Алақандай ақ бәтес.

Қайғыдан өлсем, арман жоқ,
Акиреттік жолдасым.
Көзімде жас қалған жоқ,
Кестеге сіңді бар жасым.

Орамалды алып сорлыңнан,
Көзіңе жасынды іріккенде,
Күрсініп ауыр, сәулемжан,
Көзіңді ақырын сұрткенде;

Жасаған ие, тілегім:
Аралассын жасқа жас.
Орала берме, жібегім,
Сенсің жаным, ақ бәтес.

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма
Бітірем қашан кестелеп?..

ОРАЛ

Ұзын Орал – күн мен түн шекарасы,
Бір жағы – күн, бір жағы – түн баласы.
Арғы жағы – көк көзді жын ұясы,
Бергі жағы – Түріктің сар даласы.

Асқар Орал – кәрі Алып күзет тұрған,
Күн мен түн арасында «Қытай қорған».
Денесі – тас, қарағай – қою мұрты,
Оң мен сол, түстікке ол мұртын бұрған.

Қарамай еш нәрсеге көзім тоқтап,
Келіп ем алыбымды аңсап-жоқтап.
«Ұйқы – дұшпан» деген сөз дұрыс екен,
Сол Алыптан өтіпін түнде ұйықтап.

Кеш, Алыбым, жүзінді көре алмадым,
Алдында иіліп сәлем бере алмадым.
Амал не, сар даладан сақ елші боп
Күзеттегі Алыпқа келе алмадым.

Ұзын Орал – күн мен түн шекарасы,
Өлім – түн, өмір – гүлді Гун даласы.
Өмір менен өлімнің шекарасын
Ұйқтап озбақ ежелден жер баласы.

Екі дүние: күн мен түн, өмір – өлім,
Бірі – бесік, біреуі – даяр көрің.
Бала болып жата бер бесігіңде,
Сар даланың еркесі – қазақ елім.

ЖЕР ЖҮЗІН ТОПАН БАССА ЕКЕН

Жер жүзін топан басса екен!
Асқар таудан асса екен!
Таудай толқын құтырып,
Улы көбік шашса екен!

Басса екен топан жер жүзін!
Жапса екен көбік күн көзін!
Жанды, жансыз жоқ болып,
Қалсам жалғыз бір өзім!

Жан иесі түншықса!
Үн иесі үн шықса!
Қараңғы жердің көгіне
Күн болып сонда мен шықсам!

Қандай ойын салар ем!
Жалынмен бәрін жалар ем!
Егі-шексіз дүниеде
Жалғыз өзім қалар ем!

Заулаған от – жалғыз жан,
Жер мінезді жоқ адам.
Заулап тұрған отымнан
Жаратар ем жаңа адам.

АҚСАҚ ТЕМІР СӨЗІ

«Жиһан деген не нәрсе?–
Алақанның ауданы!
Бір ауданда көп Тәңірі
Болудың тіпті жоқ сәні.

Тәңірі – көктің Тәңірісі
Күңіренсін, көгін билесін!
Жер Тәңірісі Темірмін,
Жеріме Тәңірі тимесін!»

Көк Тәңірісі – Тәңірінің
Тұқымы жоқ, заты жоқ.
Жер Тәңірісі Темірдің
Тұқымы – түрік, заты – от!

ЖАРАЛЫ ЖАН

Сар дала бейне өлік сұлап жатқан,
Кебіндей ақ селеулер бетін жапқан.
Тау да жоқ, орман да жоқ, өзен де жоқ,
Сәуле емес, қан шашып тұр күні батқан.

Жалқау жел өзін өзі зорға сүйреп,
Жан-жақты жүргендей-ақ жындар билеп.

Ың-жың дауыс келеді құлағыма,
Перілер ән салысып, тұр ма күйлеп?..

Жаралы бір жан жатыр құба жонда,
Бір қисық жалғыз аяқ сүрлеу жолда.
Пернесі, нұры кеткен көзіменен
Қарайды бейшара жан оңға, солға.

Қысылған сорлы адамның шыбын жаны,
Шапшып тұр жүрегінен ыстық қаны.
Ішті өртеп, жүректі елжіретед
Күңіреніп сол сорлының сарнағаны:

«Ойпырым-ай, Алла-ай, Жасаған,
Қысылды ғой шыбын жан!
Қуат кеміп барады,
Көл болды мынау аққан қан.

Тәңірі, өзіңе жылайын,
Хал жоқ, қалай тұрайын!
Жүректі жара жеп барад,
Жасаған-ау, қалай шыдайын?!

Сокпа, сорлы жүрегім,
Шірі енді, ақ білегім!
Мынау қарға, құзғынның
Бердің-ау, Тәңірім, тілегін!

Сауықшыл есіл елім-ай!
Сарыарқа сайран жерім-ай!
Күмістей таза суы бар
Айдын шалқар көлім-ай!

Сол жерде ойнап жүре алмай,
Сауық-сайран құра алмай,
Қарғаға-құзғын жем болып,
Қалғаным ба, бір Алла-ай?!

Қиналдың-ау, шыбын жан,
Тоқталсаңшы, ыстық қан!
Зарлайсың ғой жетім боп,
Бесікте қалған балапан!

Қара шаш қайран жарым-ай,
Қарашығым, жаным-ай!

Құлағыма келеді
Алыстан ащы зарың-ай!

Қиналдың-ау, шыбын жан,
Тоқталсайшы, ыстық қан!
Тұлпарға мініп бір шапсам,
Болмас еді басқа арман!

Хал жок, қалай тұрайын?
Төңірі, өзіңе жылайын.
Жүректі жара жеп барад,
Жасаған-ау, қалай шыдайын!

Түсті ғой қысым жаныма,
Тұншықтым ғой қаныма!
Ием болсаң, Жаратқан,
Салсаңшы құлақ зарыма!

Күштісің ғой, Құдірет,
Періштеңе өмір ет!
Қанатпен бір сипасын,
Жазылсын ішкі-тысқы дерт.

Болмаса, өмірді маған көп көрсен,
Лағнет деп мені жек көрсен,
Өлейін, тез өлейін,
Келсін ібіліс, у берсін!

Түсірме қысым жаныма,
Тұншықтым ғой қаныма!
Ием болсаң, Жаратқан,
Салсаңшы құлақ зарыма...

Берді Төңірім тілегім,
Қуан енді, жүрегім!
Не періште, не ібіліс
Келеді ұшып – керегім!..

Сауытты оң жақ қолыңа ал!
Сауытта жұмақ суы бар
(Әйтеуір азап тоқталад),
Не тамұқтың уы бар!»

Жаралы құба жонда кім зарлаған,
Қансырап, қанын жұтып кім сарнаған –

Қайғылы сар даланы күніренткен
Зарына адам шыдап тұра алмаған?

Бұл – қазақ, Төңіріге зар еткен қазақ!
Қиналып, қанды азап шеккен қазақ.
Әйтеуір қанды азаптан құтқарар деп,
Оқыған азаматын күткен қазақ.

Азамат! Анау қазақ қаным десен,
Жұмақтың суын апар, жаным десен.
Болмаса, ібіліс бол да у алып бар,
Токтатам тұншықтырып зарын десен!..

БАЛАПАН ҚАНАТ ҚАҚТЫ

*(Қара сөзбен жазылған өлең.
«Балапан» журналына арналған)*

Балапан қанат қақты...

Жас еді. Қанаты да қатып жеткен жоқ еді. Амалсыз қақты.

Солтүстіктің суығына шыдай алмады. Суық жел сүйегіне жетті. Ызғар өкпесіне өтті.

Ұшып орманға барып еді, күні кеше күбірлесіп, күлімдесіп, жылы құшағын ашып тұрған ағаштар бұған мойнын бұрмады. Ұшып тоғайға барып еді, қанша шырылдап айналып жүрсе де, қалың ақ кебінін жамылып, тоғай тұрмады...

Балапан баспана таба алмады.

Балапан қанат қақты...

Аштан өлетін болды. Ойды-қырды қар басқан. Бір қылтанақ таба алмады. Тонып, дірілдеп, аласұрып ұшып жүрген балапанды көріп: «Қорама кір, қолымда тұр, қалған-құтқа-нымды берермін», – деп күледі солтүстіктің салқын жүрек, тас бауыр адамы!

Балапан қанат қақты...

Ойы – жандөрмен жылы жаққа жетпек, егіз Есіл-Нұраның төтті суларынан ішіп, Аралдың ыстық құмын құшпақшы. Терен Балқаштың мөлдіріне шомылмақшы. Алтайдың етегінде «уһ» деп демін алып, Марқакөлдiң қаймағында жүзбекші.

Балапан қанат қақты...

ЖАУҒА ТҮСКЕН ЖАНҒА

(*М. Д-ға хат*)

Дамыл көрмей ерте-кеш,
Жұрттың қамын көп жедің.
Байладың белді, салып күш,
Тыныштық жүзін көрмедің.

Жағаластың жауменен,
«Бермеймін жұртым, жаным»,— деп.
Алыспақ болдың тауменен,
«Жұрт үшін төгем қаным»,— деп.

«Оян!— дедің жұртыңа,—
Бас көтеріп, тірлік қыл!»
Ақыл айттың ұлтыңа:
«Таста талас, бірлік қыл!»

Бір шешпедің белінді,
Жұрт үшін уайым-қайғы жеп,
Сақтамақ болып елінді:
«Қара күн алда, бекін»,— деп.

Менменсіген күшті жау
Көздеп тұрды ісінді.
Қоймады сені есен-сау,
Алды қолдан күшінді.

Қараңғы үйге қамады,
Мейірімсіз өңшең тасбауыр.
Сорлыға Тәңірі пана-ды,
Болса да бейнет қанша ауыр.

Қиялға ескі бата бер,
Қайра өзінді, дәрмен не?
Уайымсыз, ойсыз жата бер,
Жұрт үшін түстің. Арман не?

Көзін ашып, артында
Жұрттың ойлар: «Бұл қалай?
Тайынба, қорықпа, тартынба!»—
Деуші болар бірталай.

Ұмытпаған өз ұлтын
Қайратты жас жігіттер

Жұрт үшін салар мал-мүлкін,
Бірін бірі үгіттер.

Ұстасын, жапсын, уайым жоқ:
«Қоймай қуса қорқақты –
Батыр болар» деген көп,
Батыр ғып, одан не тапты?

Өрнек болар мұндай іс
Кейінгі жанған жастарға.
Қайраттанып, күйіп іш,
Азуын шайнар қастарға.

Қаранғы болса қанша түн,
Жұлдыз сонша жарқырап.
Бұлт басса да, алтын Күн
Бір шығар, жерді жарық қылар.

Келешек күнде қағазға
Алтынмен жазар атыңды.
Құшақтап сүйер, қағазда
Көрсен жазған хатыңды.

Уайым-қайғы жұтады
Сені ойлап сорлы жұрт.
Андыған жау ұтады,
Тәңірі, соның түбін құрт!

Саған көкте тілектес
Бұралған өңшең нәзік бел –
Періштелер жанында ес.
Қайғырма, рақат анық біл...

Мейірімі кең күшті Ием,
Сорлы жұртты оң баста.
Дұшпан – құлаш, біз – сүйем,
Рақмет ұшқынын таста!

Көбейсін елде қайратты ер,
Жұрт үшін болсын қара тер.
Сорлы жұртты бастасын,
Жасаған, соған көмек бер!

ТҮТҚЫН

(М. Д-ға хат)

Кеудеде – от, іште – жалын, көзде – жас,
Күні-түні қайғы жұтқан сорлы бас.
Сабан төсек, дым, қаранғы жатағы,
Наны қара, шайы қара, қарны аш.

Күн түсірмес мейірімі жоқ қара тас,
Ағармай ма мұндай үйде қара шаш?
Жанында жоқ жаны ашитын жақын жүз,
Тасбауырлар ыңғайына қарамас.

Жарық сәуле – не Ай, не Күн көрсетпес,
Жақынының «Ой, бауырымын! естірмес.
Іс санаулы, сөз аңдулы, ерік жоқ,
Өз қолымен ұнамды тон піштірмес.

Қайғыланба, сорлы тұтқын, еш нетпес,
Күн батқанмен, таң атпайтын түн жетпес.
Ер жүректі азаматтың басына
Бұл жалғанда нелер келіп, не кетпес?!

М. Д. АБАҚТЫДАН ШЫҚҚАНДА

Зор қуаныш қара түн өткеніне,
Алтын танды ашық күн жеткеніне,
Қан аралас төгілген көп көз жасты
Тәңірі қабыл, мейірім ғып, еткеніне;

Ерік құсы қайта ұшып келгеніне,
Душар болмай дұшпанның мергеніне.
Қайта шықты батқан Күн, нұр шашылды,
Мың шүкірлік Тәңірінің бергеніне.

Күннің бетін ежелден бұлт жаппақ,
Жапса да, ұзақ тұрмай, жөнін таппақ.
Қайғы көрсе, ер жігіт қайраты аспақ,
Қамшы тисе, шын жүйрік үдей шаппақ.

Оңнан есті жел біраз қырын ескен,
Соң туса да, оң туса, қалмас көштен.
Өткен іске – салауат. Күтіп қалдық
Өткір қимыл, ескі үміт, жаңа күшпен.

ЖАЗДЫ КҮНІ ҚАЛАДА

Қала, рас, өнер-білім қайнаған жер,
Тұтқын ғып надандықты байлаған жер,
Егілген ескіде өнер ағашының
Жемісі, қызыл гүлі жайнаған жер.

Білемін, білсем-дағы көне алмаймын,
Қалаға шын көңілім бере алмаймын.
Қаншама өзімді өзім зорласам да,
Тән рақат, жаным шат боп жүре алмаймын.

Себебі, жыбырлаған жанын көрсем,
Бір еркін дем алдырмас шаңын көрсем,
Әсіресе, өз еркінмен жүргізбейтін
Құрылған қолайсыз тар заңын көрсем,—

Түседі сол мезгілде ойға дала,
Жүгірген жалаң аяқ шақта бала,
Шалқар көл, қалың орман, ну тоғайлар,
Жайнаған түрлі гүлмен кең-кең сала.

У-шу боп қыбырлаған төрт түлік мал,
Есетін солтүстіктен салқын самал.
Апырм-ай, қандай жауыз тағдыр деген
Бұйырған: «Тұтқын болып жат та қамал!»

Кең дала мұндағыдай емес тығыз,
Сапырып күнде ішетін сары қымыз.
Назбенен жылы жүзді, жұмсақ сөзді,
Ақ үйде өзілдескен әдемі қыз...

Білмеймін, дала естен шығар ма екен,
Даласыз көңіл шіркін тынар ма екен?!
Ежелден еркін заңға әдет қылған,
Тар заңды қала жанға ұнар ма екен?

ШЫН АЙТ

Гулейді дария,
Гүрілдейді дария,
Бетінде толқын ойнайды.
Көбігін шашып,
Көргенді басып,
Жолында жан қоймайды.

Толқыннан қорықпай,
Дауылдан ықпай,
Міндік, міне, біз қайық.
Есен-сау өтсек,
Тілекке жетсек,
Сонда біздің шын айт¹.

ТӘҢІРІ

Зор Тәңірі, күштісің сен, сенеміз біз,
Әділ деп, әр ісіңе көнеміз біз.
Өз құлын өзі еңіретпес тура Ие деп,
Өзіңе ерік тізгінін береміз біз.

Ауыздан Алла атыңды тастамаймыз,
Алласыз ешбір іске бастамаймыз.
«Әділ хан, бұйрығыңа бойсұндық», – деп,
Бұйрықсыз бір адым да аттамаймыз.

Кеш, Тәңірім, болса сөзім пендешілік,
Мінекей, айқын зұлым, қайда әділдік?
Соншама кең рахметтен құр тастайтын,
Баласы алты Алаштың – біз не қылдық?

Басқаға орын бердің жақсы жайдан –
Зеңгір тау, түпсіз дария, терең сайдан.
Үмітсіз, тілегі жоқ, тұрағы жоқ,
Қуылған дәрғаһыңнан біз бе шайтан?

Бізге отсыз шөл даланы орын қылдың,
Бак-дәулет, өнер-білім қырын қылдың.

---

¹ *Айт* – той, мейрам мағынасында.

Кесір деп кек алатын өгей балаң
Біз бе едік? Көп төбетке жырым қылдың!

Жібердің басқа жұртқа жолбасшылар,
Әр жұрттың жолбасшымен көзі ашылар.
Не елші, не жол сілтер кітабың жоқ –
Алашқа әлде жазғаны бар да шығар?

Бақытсыз қанғып жүрген қазақ сорлы,
Әркімге күні кетіп, мазак сорды.
Бір елші жібермедің, санға алмадың
Жалаңаш түйе баққан араб құрлы!

Кеш, Тәңірім, сорлы құлға қаһар етпе,
Рақым қыл, біз сорлыны шетке теппе.
Сөз шықты жан ашумен, Әділ Тәңірім,
Тиген соң ащы таяқ тұшы етке.

ТІЛЕГІМ

Көрмейін рақат, жанайын,
Жалын болсын маңайым,
Күйейін, азап шегейін.
Жансын денем, күш бітсін,
Күшті жалын ішке өтсін,
Ащы, ыстық жас төгейін.

Көрмейін ерік, тұтқын боп,
Абақтыда жұтып от,
Өтсін өмірім зарменен.
Берік болсын жау қамаған,
Сарғайын санадан,
Көрісе алмай жарменен.

Іште толған қалың дерт,
Жүректегі жалынды от
Зарлатар мені сол уақыт.
Елестеген ерікті,
Ұшқыр жанға серікті
Жырлармын мен жан атып.

Көрген сайын көп қысым,
Зарлы, ащы дауысым
Шырқырар Сарыарқада.

Өзегіне өтпей ме,
Зарлы жырым жетпей ме
Қазағыма – қалқам!

Көрмейін рақат, жанайын,
Жалын болсын маңайым,
Күйейін, азап шегейін.
Жырыммен жаным жұбатам,
Жырыммен жұртымды оятам,
Несіне жас төгейін?!

ҚАЗАҚ АЗАМАТЫ

Біреуіне – сен Тәңірім деп табынад,
Біреуіне – мен құлың деп бағынад.
Біреуіне – садақа бер деп жалынад,
Біреуіне – құйрық болып тағылад.

Ылғи сорлы сағым қуып сабылад,
Ылғи түссіз бір сұр нәрсе жамылад.
Қазағы – қой, артынан оның ағылад,
Азаматқа қонақтық қой табылад.

ҰЛАН

– Неге ойлайсың, құлыншағым?
Не мұның бар, айт, қарағым!
Жассың, ойға әуес болма,
Ой жеткізбес, ол – бір сағым!
Ұлғаярсын, өзі-ақ басар,
Жастық – күліп-ойнар шағың.
Ішің пысса – малды арала,
Жүр ғой шауып құлыншағың!

– Жок, бармаймын, апа, малға,
Кетем алыс, шығам аңға!
– Шерің болса, домбыранды ал,
Домбыранды ал, ән шырқап сал.
Даусыңды естіп, жас сұлулар
Талып жұтсын төтті улы бал.
Беттеріңнен қан тамып тұр,

Тал қызығады бойына тал.
Неге ойлысың, ерке марқам,
Бір қаракөз болмай ма жар?

– Қарамаймын, апа, жарға,
Кетем алыс, шығам аңға!
– Сені тапқан мен анаң ғой,
Қарашығым, сен балам ғой!
Алыс жолға кетсең, қозым,
Күтіп, күйіп, мен жанам ғой.
Қарт күнімде сенсіз, сәулем,
Сағынып сені, сарғаям ғой.
Мені десең, еркетайым,
Кетпе алысқа, кой, балам, қой!

– Ренжіме, апа, күтпе, жанба,
Кетем алыс, шығам аңға.
Кетті алысқа – шығып аңға!..
Жолаушылық желге таң ба?
Малың, жарың, туысқаның
Байлау болмас жүйрік жанға!
Кетіп бара жатқаныңда,
Жау кез келді жалғыз жанға.
Найзаласты, қылыштасты, –
Ұлан өлді батып қанға,
Ұлан өлді батып қанға,
Тыныштық тапты асау жан да.

ЖАУЫНГЕРДІҢ ЖЫРЫ

Желе бер, жаным Қаракөк,
Желкілде желмен, айдарым!
Қолымда найза көк болат –
Ерлігіме айғағым.
Ұлт дегенде көпіріп,
Жарайсың, қаным, қайнадың,
Ұлтымнан мен садаға,
Бекіндім, басты байладым.
Көктегі көрі Күн куә –
Ежелден жаудан таймадым.
Қорқыныш емес нажағай,
Нажағай – өзім, жайнадым.
Білгенін енді істесін,
Өлімменен ойнадым.

Желе бер, жаным Қаракөк,
Желкілде желмен, айдарым.
Қазам жетсе майданда,
Басымда найзам – сайғағым.
Қайратты, қайтпас жан досым –
Ерлігіме айғағым.
Желе бер, жаным Қаракөк,
Желкілде желмен, айдарым!

БАТҚАН КҮН, АТҚАН ТАҢНЫҢ ЖЫРЫ

Алтын күн батып барады,
Күйдіріп көктің жиегін.
Құралай көзді қарағым,
Болдың ба иіріп жібегің?

Құралай көзді қарағым,
Қолыңа қардай бәтесті ал.
Қандай қызыл жібекпен
Ақ бәтеске өрнек сал.

Алтын Күн батып барады,
Алтын Күн ақырын өледі.
Сұр бұлттар – сорлы жар,
Қан жылап күнді көмеді.

Күн өлді. Көк күніренді.
Жер жамылды қарасын.
Құралай көзді қарағым,
Кестенді қашан боласың?

Сондай сұлу сөулетай,
Бір қарашы. Аңсадым.
Суда ойнаған шабақтай
Сүйрендейді саусағың.

Қабатқа қатар тізілген
Кірпік пе? Қара жібек пе?
Бір қарашы, қарағым,
У толды ғой жүрекке!

Қалай батыл ойнайды
Сүйрік саусақ бізбенен!
Нең кетеді, еркетай,
Өлтірсең атып көзбенен?

Қарама маған, қарағым,
Болсын көзің кергіште.
Қандай қызыл жібекпен
Ақ бәтесті кестеле!

Жер жарынан айрылып,
Жамылды қара басына.
Бота көзді бұраң бел,
Жіберші жақын қасыңа!

Қараңғылық қаптады,
Қайғы ма басқан, түн бе екен?
Сыбдыр-сыбдыр әлде не?
Жел ме? Жүрген жын ба екен?

Қабағың шытпа, қарағым,
Жаныңа жақын келейін.
Қар бетіне қанменен
Не деп жаздың, – көрейін!

Тым жақындап бармайын,
Жырақтан жарар көз салсам.
Не деп жаздың, қарағым? –
«Ел үшін өл, ер болсаң!»

Құралай көзді қарағым,
Жарылады-ау жас жүрек!
Көзіме қан толтырды
Қар үстінде қан жібек.

«Ел үшін өл. Ел үшін...» –
Өмірді аяп не етейін!
Сүйріктен сұлу саусағың,
Мен садаға кетейін!

Түнерген түн өледі,
Ағарған анау таңы ма?
Ақ бәтестің бетінде
Жүрегіннің қаны ма?

«Ел үшін өл. Ел үшін...» –
Өлесін, жүрек, дүрсілде!
Құралай көзді қарағым,
Кестене қарап күрсінбе!

Құралай көзді қарағым,
Аттанайын таңменен.
Ақ бөтес – ақ жалауым
Кестеленген қанменен.

Қош бол енді, қарағым,
Мені есіне алғайсың!
Енді бөтес бетіне:
«Иманды бол!»— деп жазғайсың.

Алтын күн шығып келеді,
Алтындап көктің жиегін.
Құралай көзді қарағым,
Иіре бер жібегің!

МЕШІТ ҺӘМ АБАҚТЫ

Бала:

Әкетай, мынау не үй ұзын мойын,
Тым ірі, ұлық ұстап тұрған бойын?
Басына шыққан адам білер еді-ау
Сырын айтпас қаракөк көктің ойын.

Тып-тыныш бұл үйге, әке, кім барады?
Тыныштықта қасиетті кім қалады?
Биікте көк күңіреніп сыр айтқанда,
Бақытты кім көзінен жас тамады?

Әке:

Бұл үйді мешіт дейді, құлыншағым,
Ерігіп, қуған болып ата заңын,
Анда-санда домалап бармағы үшін,
Салдырған өзіне арнап «жуан қарын».
Бес минут «жатып-тұрып», жуып алмақ
Былғанған бұзықтықпен ұят-арын.
Шығатын жоғарыға молдасы да
Азанмен құттықтайды қарын таңын.
Бұл мешіт – Көк үйі емес, қарын үйі,
Көргің келсе, барып көр мал базарын.

Бала:

Әкетай, анау не үй түсі суық?
Жанына жібермейді жанды жуық.

Терезесі темірлі, көр – есігі,
Қабырғасын қойған ба қанмен жуып?
Тас қима, темір қақпа, шойын құлып.
Тым-тырыс. Жалғыз-ақ жел тұр ғой ұлып.
Сасықта, қараңғыда аш, ауру
Кім жатыр екен, әке, тірі өліп?

Ә к е :

Жиһанда бір жас жан бар, Қиял аты,
Мәңгі ойнайтын, сөнбейтін сәуле заты.
Жанға жан беретұғын тәтті жырлы,
Меруерттен тізілген қос қанаты.
Ұшып жүріп жырымен жанды ояту –
Жас Қиялдың ежелден бар мұраты.
Тірі жанға жырламақ тәтті жырын,
Адамзаттың жоқ оған жақын-жаты.
Жиһанда бар нәрсені жаратқан сол,
Тәңірі бар бір ғана – Қиял аты...

Анау үйді адамзат абақты дер,
Адам – доңыз, еменнің тамырын жер.
Тәңірісі, жан жыры Қиялға арнап,
Сонау үйді салған ол болсын деп көр.

Көремісің күзетшіні жүрген жарап,
Қабак түйіп, терезеге қойған қарап?
Есалаң малданып жүр: «Қиялды ұстап,
Тарихтың таңында, – деп, – қойдым қамап!»

Есалаң! Қиял қайда?.. Қиял кезбек,
Жиһанда ақ қанатпен ылғи жүзбек.
Жердегі жары – «жанды» жұбатуға,
Тоқтаусыз Көк үнінен әндер тізбек.

Балам, енді білдің ғой, ол – абақты,
Ашуменен түйіп тұр ол қабақты.
«Қиялды ұстап, жаптым!» – деп бос малданған
Ақымақ деп болмай ма адамзатты?!

МАҒАРРИ СӨЗДЕР

Ақылы асқан данышпандар елінде
Бағаланбай, қырын көзбен қаралар.
Шетке даңқы, атағы асып кеткенде,
Қарсы болар ауылында ағалар!

* * *

Жарты жан боп сорлы болған соқырға,
Тілін алып, таяғы алдан жол бастар.
Байқай алмай, құлар байғұс шұқырға,
Ерсе досқа, таршылықта ойқастар.

* * *

Мінбелерде үгіт айтқан молдалар
Оңашада нәпсі артынан жүрмесін!
Бөрік киіліп, сандықта қап сәлделер,
Жасырынып бұзық жерге кірмесін!

* * *

Риялы¹ ораза, намазбен
Өзінді өзің алдама!
Әдейі қойсан, онан да
Көп жақынсың Аллаға!

ҚАРАҢҒЫ, ДАУЫЛДЫ ТҮН

Қараңғы, дауылды түн сар далада,
Патшалық құрған өлім айналада.
Шыраққа қолымдағы от тұтаттым,
Үмітпен біразырақ деп: «Жана ма?»

Тұрса да қара бұлттар көктен төніп,
Соқса да жел жынданып, өршеленіп,
Мың шүкір, әлсіз қолда әлсіз шырақ
Жылтырап жанған боп түр, қалмай сөніп.

Бұйырса, шырақ сөнбес, ұзақ жанар,
Жарығы болмаса да жан таң қалар.

---

¹ *Риялы* – арабша: сөз бен істің қабыспауы, екіжүзділік.

Сәулелі аспанда алтын, күміс нұрлы
Айбынды Күн мен Айға дәл парапар.

Менсінбес жөпшендіні көп маңғаздар,
Тең таппай, кекеп, мұқар сансыз паңдар.
Қайрылып қарамасын – «қап!» демеймін,
Табылар шыраққа көз салар жандар.

КӨБЕЛЕК

Отқа ұшар көбелек,
Қарамай, сорлы, алды-артын.
Ойына кіріп-шыкпайды
Күйдірер деп от-жалын.

Шырқ айналып ентелеп
Жүрер де, бір уақ ол қонар.
Ұмтылған оты сорлыны
Күйдерер де, тез тынар.

Құрбылар, іске бет алсақ,
Ойламай қанат қақпалық,
Анау жарық – алтын деп,
Көрінгенге шаппалық!

Желімен кетсек қанаттын,
Көбелектей күйерміз.
Алам деп алтын барғанда,
Күлден кебін киерміз.

АДАСТЫМ

Артымда қазақ қалың ел,
Тақтақ жалғыз қара жол,
Кетіп бара жатыр ем.
Бейнетті, бітпес ұзын жол,
Отсыз, сусыз бетпақ шөл,
Мың мехнатқа батып ем.

Жұбаныш – жол біреу-ақ,
Үмітім алтын айдан да ақ,
Сонымен ойды жоюшы ем...

Далаға өлік жан салып,
Әлсін-әлсін өн салып,
Өлендетіп қоюшы ем...

Әлдеқайдан шу шықты,
Қып-қызыл қан-ту шықты,
Жердің жүзін түн басты.
Шегір көзді, сары шаш,
Бәрі тырдай жалаңаш,—
Жан-жағымды жын басты.

Әлденені бөлісіп,
Біржиысып күлісіп,
Өн жер, мін жер жылт-жылт оқ.
Жел ұлиды, өкіред,
Жындар жалп-жалп секіред...
Қара жолдан сүрлеу жок.

Артымда елім бар еді,
Алдымда жолым бар еді,
Ел де жоқ қазір, жол да жоқ...
Табылар жолың, тарылма,
Жылама, жынға жалынба,
Таң атқанша күн де жоқ.

БОСТАНДЫҚ¹

Жер жүзін қан басқанда,
Көбігі шығып аспанға,
Жын жолдас боп адамға,
Туралық, теңдік ұмытылып,
Інжіл, құран жыртылып,
Жатқанда жерде — табанда;

Қызыл қанға мас болып,
Жүрегі қара тас болып,
Айрылып естен адамзат,
Ұмытып мейрімді иесін,
Сойып салық түйесін,
Тәңірісі боп Лат, Манат,

---

¹ 1918 жылы Сібірде реакция дәуірінде жазылған (*М. Жұмабаевтың «скертпесі»*).

Жүргізіп ібіліс әмірін,
Жауыздық жайып тамырын,
Өршіп өтірік, дұшпандық...
... Көк есігі ашылды,
Жұмақ нұры шашылды,
Келді ұшып бостандық.

Ғарыш нұрлы жүзі бар,
Кәусар, жібек сөзі бар,
Әдемі, алмас ақ қанат.
Жануарлар жердегі,
Ынтасы – жақын көрмегі,
Таңырқады анталап.

Аппақ нұрға оранып,
Ақырын ғана дем алып,
Құрметпенен тұрысты.
Сәуле көрмей, шеккен зар,
Аш-жалаңаш сорлылар
Қуанысты, күлісті.

Тез жалындап суынған,
Жұмақтан да қуылған,
Адамзат бір өүреде.
Есін жиып күйленіп,
Әбден бойы үйреніп
Алғаннан соң сәулеге, –

Баяғысын бастады,
Ұжданды былай тастады,
Бостандықта жоқ жұмыс.
Зар еңіреді талай жан,
Сел боп ақты қызыл қан,
Өтірік, талау, өлтіріс.

Шірік жүрек сасықтар,
Арамдыққа асықтар
Жетілді, жетті мұратқа.
Қыбырлаған қоңыздар,
Қорсылдаған доңыздар
Көктен келген қонаққа

Тілін, қолын тигізді,
«Сасық сайтан» дегізді,
Жауыздық тағы өрледі.

Ізгі елшісі жұмақтың –
Қасиетті қонақтың
Ақ қанатын кірледі.

Қыбырлаған қоңыздар,
Қорсылдаған доңыздар,
Тілегің болды – қуан, күл.
Бостандық – ізгі періште
Кетпекке ұшып ғарышқа,
Ақ қанатын қомдап тұр.

ЗАМАНЫМЫЗДЫҢ АҚЫНЫ

«Терезеге қараймын,
Қарындашты жалаймын.
Келтірем деп өлшеуге,
Сөздерді іштен санаймын.

Басқаға мойын бұрмаймын,
Бітірмей жазып, тұрмаймын.
Не керек, жұрт сезбейді, –
Ақырын Феттен ұрлаймын».

БІР БИГЕ

Ә, биіміз, биіміз,
Түрленіп қапты үйіңіз,
Тым-ақ тәуір күйіңіз.
Байқаймын, мол ғой, тегінде,
Алатын елден сыйыңыз.
«Сен» деп сізге не дейін,
Тамұқта мәңгі күйіңіз!

ЖОЛДАСҚА

Әй, әй, жолдас, жас жігіт
Қику салған, лепірген,
Кетті ме әлде жын соғып,
Аузың мұнша көпірген!

Дүниенің дінгегі
Қарын дейсің жалғыз-ақ.
Күнді көрмей көктегі,
Болма, жаным, жапалақ.

«Идеал да жок, Тәңір де...»
Енді не бар? Доңыз ба?
Адамсың ғой сен енді,
Ұқсама шын доңызға!

Мейлін, мейлін, доңыз бол,
Жүр қорсылдап қорада.
Сасық соқыр қоңыз бол,
Жаныма бірақ жолама.

Мен киелі Алашпын,
Іргемді, сасық, ластама.
Ойнама, жолдас, менімен,
Бар бұзыққа, басқаға.

Кіршіксіз ақ ордамын,
Сала алмассың бір тап та.
Бұзылмаған қордамын,
Бөле алмассың тап-тапқа.

Тапсыз, бүтін бір елмін,
Тәңіріге жалғыз ұсармын.
Көбікті күміс бір селмін,
Сасықты сендей басармын.

Құдықтан ішіп, жас жігіт,
Оған, сірә, түкірме.
Кетер сені сел соғып,
Басыл, жаным, көпірме.

ТОҚАЕВҚА ЕЛІКТЕУ

Ақ пимамды кие салып, кеттім базарға қарап,
Татар алад, татар сатад: құран, арақ, жуид, тарақ.
Алла әкпар... сахарин бар... деп мәзін айтады азан,
Әй, Қазан, қорсыз Қазан, құтсыз Қазан, нұрсыз Қазан.

ӨЛЕҢНІҢ ҰЙҚАСЫ

Талапсыз сорлы – «ойлаған»,
Ойға терең – «бойлаған»,
Есалаң, уға – «тоймаған»,
Қажып бір ойын – «қоймаған».
Есер жүрек – «ойнаған»,

Өлгенше үміт – «жоймаған»,
Жындыдай жалғыз – «тойлаған»,
Жалықтырды – «ой» да «ған»...
Құрысын өлең! Қой бағам!

ДОСТЫҚ ҒӘМ КӨЗ ЖАСЫ

Достықты мастық туғызад,
Шын-шын достар – екі мас.
Жүректі мастық өртейді,
Төккізіп көзден ыстық жас.

Достықты ауру туғызад,
Ауру адам – адал дос.
Ауру көз жас төккізед,
Ауырсаң ғана жүрек бос.

Айық адам – аң адам,
Дені сау адам – бейне тас.
Достыққа баға бере алмас,
Төкпес ол көзден ыстық жас.

Шын дос боп ыстық жас төксін
Десен, досқа арақ бер,
Не болмаса, Тәңіріден
Ауру бер деп тілей көр!

ЕС КІРГЕН СОҢ

Бұртаң-бұртаң,
Жыртаң-жыртаң,
Ой, сезім жоқ көк есек.
Бұқа мойын,
Тұтам бойын
Көрмеген мен – көбелек.

Шіркін жастық,
Ессіз мастық,
Не айла бар? Бетім-ау:
Жансыз жанды,
Сол сокқанды,
Соны да сүйдім дедім-ау!

СҮЙГЕНІМ АНЫҚ

Көрдім де келдім,
Қолымды бердім:
    «Сүйем сені, сұлу қыз.
Жүрегім жанып,
Сүюім анық,
    Куә болсын көп жұлдыз!»—

Дедім де тілден,
Құшақтап белден,
    Қысып сүйе бастадым.
Жақындай бердің,
Қойныма кірдің,
    «Кет!» демедің, қашпадың.

«Сүйем» боп сөзің,
Мөлдіреп көзің,
    Такадың сен бетке бет.
Айрылдың естен,
Күндізгі күштен,
    Тиіп ыстық етке ет...

Үшуға іңкәр
Тұра ма тұлпар
    Бір жерде ылғи шаң жұтып?!
Жел едім, ұштым,
Талайды құштым,
    Кетіппін сені ұмытып.

Бүгін сен көріп,
Қолыңды беріп,
    Қайғыменен қарайсың:
«Сендім мен жазған,
Сүйгенің жалған,
    Алдадың!»— деп жылайсың.

Алдағаным жоқ,
Арбағаным жоқ,
    Сен сөзіме, сұлу қыз!
Тап сол сағат
Сүйгенім хақ,
    Куә мынау көп жұлдыз!

КӨҢІЛІНДІ АШАР

Көңілінді ашар,
Жалынды басар
    Жоқ жаныңда жолдасың.
Отырсаң аулақ,
Дерт басса қаулап,
    Жұбатар қиял – мұңдасың.

Бейне хор жүзі,
Бейне бал сөзі,
    Жан жарыңмен тұрасың.
Құшақтап белден,
Жалындап тілден
    Сүйіскендей боласың.

СӘУЛЕ

Көрісе алмай зарығып,
Сарғайысқан екі жас,
Әлдеқалай тура кеп,
Көріседі – көңіл мас.

Мөлдіресіп көздері,
Бір-біріне қарайды.
Қысқа болды сөздері,
Жылы у бойға тарайды.

Ауызға ауыз тиісті –
Денелері балқыды.
Тілден тәтті сүйісті –
Жүрек жанды, шалқыды.

Ыстық лебіз сүйгенде
Өртегендей жүздерін.
Енді дене күйгенде
Ашты екеуі көздерін.

Оянысса, адам жоқ,
Түс алдайтын жау ма екен?
Бір-бірін түсте сүйсін деп,
Ойнап сүйген сәуле екен.

Есінеп, бір керіліп,
Қайта тағы жұмып көз:
«Ұйқымды, сәуле, бұздың!», – деп,
Жатты жамылып сұлу қыз.

Абақтыда оянып,
Жігіт «уһ» деп дем алды.
Көрген түске жұбанып,
Сәулеге алтын қуанды.

ЖӘМИЛА

Жәмила!
Мұнша неге жүдедің?
Бетінде тамшы қан жоқ қой.
Жаралы ма жүрегін?
Тегінде, терең зар көп қой!

Жәмила!
Себебі не? Жалғанда
Серпіліп, ойнап-күлмейсің.
Түнде жұрт ұйқтап қалғанда,
Тыншып бір ұйқы көрмейсің.

Жәмила!
Кеудеңе от толды ма?
Уһілеп айға қарайсың.
Өмірің у болды ма?
Жұлдыздар неге санайсың?

Жәмила!
Шапаныңды бүркеніп,
Тысқа ақырын шыққанда,
Күрсініп, ауыр күңіреніп,
Айтқаның зар ма я ән бе?

Жәмила!
Жаныңдағы жауызың
Айырды ма жарыңнан?
Сарғаймашы, бауырым,
Бітесің ғой зарыңнан.

Жәмила!
Түскен мынау жүзіңе
Қасірет пе, яки шашың ба?

Қайғылы қара көзінде
Мөлдіреген жасың ба?

Жәмила!
Бетінде анау таңба не?
Аһ... имансыз ол хайуан!
Жалын, жаным, Алла де!
Бұдан басқа не хайлаң?!

Жәмила!
Қасіретті, сорлы қарындас,
Қайғыға қалай шыдайсың?
Жыла, бауырым, төгіп жас,
Мен де бірге жылаймын...
Жәмила!.. Жәмила!.. Жәмила!..

ҚАЙҒЫЛЫ СҰЛУҒА

(Ж-ге арналған)

Көркің хор, періште еді сенің жаның,
Ойлаушы ең күні-түні көк аспанын.
Мінезін адамзаттың сынамаққа,
Мезгілді орын ғып ең бұл жалғанын.

Байқадың алыс-жақын тегіс жайын,
Жанашыр ата-ана һәм ыңғайын.
Көзі жоқ кеудесінде өңшең соқыр
Бір көрді сені адаммен қарапайым.

«Қара жер, көкті ойлама, орнын, – деді, –
Қара тас мәңгі өлік құрбың, – деді.
Хайуандай бір қазыққа арқандай сап, –
Құр енді, жануарым, тұрдың» – деді. –

Көрдің ғой, жақынында қан болмады,
Қазаққа қыз арқандау таң болмады.
Жан-жаққа мұнды көзбен қарасаң да,
Сен үшін жанын қияр жан болмады.

Солма енді, жерлік емес, жұмақтық гүл,
Шекпе азап, жауыздардан енді құтыл.
Бере алмас саған баға өңшең өлік,
Көкке ұш, асылына қайт, періште бол!

ДОМБЫРА

(Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған)

Түн. Біз шешініп жатқанбыз. Шам сөндірілген. Үй іші қара көлеңке. Шаңырақтың жабылмай қалған шетінен оң жақ босағада құрулы ақ шымылдыққа түсіп тұрған айдың сәулесі ақырын ғана дірілдейді. Шымылдық та дірілдегендей... Жанымда қатар жатқан жігіт домбыраға бір күй тартып жатыр... Екеумізде де сөз жоқ... Жалғыз домбыраның ғана үні естіледі... Адамды қалың ойға батыратын, белгісіз қорқынышқа түсіретін жат, ауыр бір үн. Өзеннің қаранғы түнде салмақпен сылдыр қағып аққанындай, жаздын желді түнінде көлдің қамыстарының қорыққаны секілді біріне бірі тығылысып сыбырласқанындай... Ағаш жапырақтарының дірілдеп, күбірлескеніндей. Кейде домбыра ауру адамдай ыныранған сықылды да болады. Ол қайғырады... зарланады... Маған алыстан талып бір дауыс естіледі... Мұнды бір дауыс жақындап келеді. Нәзік зарлы дауыспен біреу күңіреніп, ақырын ғана өлең айтқандай... Әйел даусы... «Бізден сорлы жалғанда жан бар ма екен?! Өзің рақым қыла көр, бір Жасаған!»— дейді әйел... Түнде сар далада зарын айтып күңіренеді әйел... ауыр қасірет, қалың қайғыға амалы құрып, жалғыз Жасағанға мұның шағады, жалынады, зарланады әйел... Дауыс тіпті жақын-дады... Манағыдан да ашығырақ, ащырақ, зарлырақ... «Бауыр етің баланды отқа салдың! Не жазығым бар еді, жан ағеке?..»— Әйел қарғайды. Өз қолымен отқа салған ата-анасына, аяу білмеген тасбауыр жақынына, жансыз ойыншақ қылған, намыссыз күң қылған мұндарларға қанды жас төгіп лағынет айтады әйел...

Ақырын есік ашып, ол үйге кірді. Жас бір қыз. Үстінде жұқа ақ көйлек. Өрілмеген ұзын қою қара шашы екіге айрылып, кеудесіне түскен. Екі бетінде бір тамшы қан жоқ. Құп-қу. Жұқа ақ көйлектің астынан денесінің әр жерінде көгерген сықылды таңбалар қарайып білініп тұр. Зор қара көздерінде есепсіз мұң, сансыз қасірет...

Маған жақындап келіп, менің көздеріме тура қарады. Көз қарауы әрі майда, әрі салқын. Кішкене күлімсіреп, қансыз ернін қозғап, сөйлейін деп ыңғайланып еді, жөтелді... Ұзақ жөтелді... Ақырын ауыр жөтел... Әлдене уақытта жөтелі тоқтады. Бірақ әлі құрып, демін зорға алып тұрды, сөйлеуге шамасы жоқ еді... Оның қара көздерінен мөлдіреп, домалап, суалған жақтардан парлап ағып тұрған жасты көрдім. Мен оны таныдым. Қарындасым! Сүйікті қарындасым! Періште жанды, хор жүзді сұлу қарындасым! Сұлу... қайғылы сұлу. Бейшара, бақытсыз қарындасым!.. Аз өмірінді у жұтып өткізген қарын-дасым! Жауыздар тірідей жерге

көмген карындасым!..

Денем күйді... Жүрегім аузыма тығылды... Көзімнен ыстық жас төгілді... Домбыра да күңіренеді. Зарлайды... Ақырын, жассыз жылайды... Жыла, домбыра, жыла!..

ТҮН ЕДІ

Түн еді. Көкте қаптап бұлт тұрды,
Жел жылап, долы дауыл ұлып тұрды.
Секіріп сары шаш шайтан, жындар билеп,
Әлдекім сылқ-сылқ қана күліп тұрды.

Жапан түз, отсыз, сусыз бетпақ шөлде,
Жын-шайтан мекен еткен тағы жерде
Жас бала. Жолдасым жоқ, жапа-жалғыз
Мен келе жаттым батып қанды терге.

Көзімнен жас ақпады – қандар ақты,
Табанды тілгіледі тастар қатты.
Қаркылдап қиқу салып қарға-құзғын,
Жалпылдап жүрегімді шоқып жатты.

Шашымды жұлды әлдекім талдап-талдап,
Ыстық жас домалады көзден парлап.
Есіркеген жалғыз жан болды ма? Жоқ!
Жыладым жапан түзде жалғыз зарлап.

Әлдекім: «Тәйт! Шығарма үнің!– деді,—
Сен – бір мал, бір бес байтал – құның,— деді.—
Шоқысын қарға-құзғын жүрегінді,
Тырп етпе, жылама да, күнім!– деді.—

Ойлама,— деді,— Күнді, сен – мал, күңсің,
Сөксем де, соқсам-дағы шыда, көн сен.
Шыдамасаң, қарсы «ләм» деуші болма,
Түншығып көз жасыңа көміл, өл сен!»—

Деді де сол әлдекім сылқ-сылқ күлді,
Сол күлу жүрегімді жүзге тілді.
Күйік кеулеп, жүрегім от боп жанды,
Жұбатуға сол кезде қайсың келді?!

Ашу кернеп, уланып, жанып іштен,
Жалынған бәріңе де мен емес пе ем?!

Сол уақыт: «Бас жақсысы – пәлен ат!»– деп,
Саудаласқан, ағекем, сен емес пе ең?

Сасық доңыз, жануар, жуан қарын,
Сататын малға Тәңірін, иман, арын,
Тастағандай боламын жүз тілгілеп,
Кеткенде қайнап, ойнап ыстық қаным.

Сүйетін еркелетіп әжем, атам,
«Өміріңше жыла!»– деп бердің батаң!..
Құшақтап қысып, күрсініп жылай бердің,
Сарғайған сорлы болып бейшара апам...

Қысты күні боранды ұзын кеште,
Сорлының қасірет-зары сыймай ішке,
«Уһ!» дегенде аузынан жалын шығып,
Отырушы ед қолына алып кесте.

Күрсініп, кестені алып тігуші еді,
Мөлдіретіп көз жасын төгуші еді.
Нәркес көз жасқа толып, шала шаншып,
Кестесін қайта тағы сөгуші еді...

Уф, Алла! Жан болды ма бізден мұнлық?!
Дариға! Не көрмедік, не көрмедік?
Көргенше сонша қорлық, сонша зорлық,
У ішіп, отқа түсіп неге өлмедік?!

Өлмедік! Зар еңіредік, сабыр еттік,
Шашатын алтын сәуле танды күттік.
Көп күттік, сөгілдік те, соғылдық та,
Сатылдық та, тілекке ақыр жеттік!

Мынау ту кімнің туы? Әйел туы!
Енді әйел азат ұшқан көлдің қуы.
Улаған жанымызды сансыз жылдар
Жойылды бүгінгі күн қасірет уы.

Анау таң кімнің таңы? Әйел таңы!
Бүгінгі күн шын азат әйел жаны.
Соқыр күрт, сасық доңыз, кет жолымнан,
Басар сені төгілген әйел қаны!

Р ... АЛЬБОМЫНА

Себеп не екен? Бастан мені таптыңыз,
Альбомыңызды алдыма әкеп тарттыңыз.
Мен даярмын, рақмет сізге, қарындас,
Ағаңызға көңілді бір іс арттыңыз.

Ай аппақ қой, Сізге көңілім Айдай ақ,
Сізге деген жүректе жоқ жалғыз тап.
Адал ниет, ақ көңілімді бетке ұстап,
Ақылсымақ сөз айтайын азырақ.

Альбом – жүрек, уақыт жетпей ашпаныз,
Құлып салып, берік бекітіп тастаңыз.
«Ашылам!» – деп аласұрар жас жүрек,
Белгілі іс, бірақ одан саспаңыз.

Альбом – жүрек, тыныштықты қашырап,
Уақыты жетсе, өзі-ақ бір күн ашылар.
Жүрек сыры белгілі ғой, біраздан
Желі тынып, толқындары басылар.

Альбом – жүрек. Көрінгенге бермеңіз,
Дос па, қас па? Бастан байқап тергеңіз.
Дос орнына қас кіргізіп жүрекке,
Бір күндерде өкініште жүрмеңіз.

Альбом – жүрек, жақын достар қолға алар,
Таза жүрек оны оқып толғанар.
«Мен жазайын, мен оқийн!» – деп алып,
Надан жандар кетпес қара тап салар.

Альбом – жүрек, жақсы сақтай көріңіз,
Таза жүрек меруерттен теріңіз.
Ескерісіп жүру үшін өмірде,
Қане, құрбым, қолыңызды беріңіз!

ЗУҺРА

Зуһра деген қыз бала,
Беті – алма, жүзі – Ай,
Саусақтары күмістей,
Сүмбіл шаш, көзі – құралай.

Түн сайын көкке қарайды,
Ақырын үнсіз жылайды.
«Жарқырап жұлдыз болсам!»— деп,
Жалынып көктен сұрайды.

Көз жасын көк көреді,
Тілегін Тәңірім береді.
Бір түні ұйықтап жатқанда,
Періште көктен келеді.

Тыныш жатқан сәбиді
Оятуға қимайды.
Жұмсақ, жылы ақ алмас
Қанатпен жүзден сипайды.

Көз ашқанда Зухра қыз
Болды сұлу бір жұлдыз.
Жарқырап нұрын төгіп тұр,
Төкпейді бірақ нұр күндіз.

Ғазиза, сен де, қарағым,
Жақсы оқып сабағың,
Сұлулыққа ұмтылып,
Тәңіріден тілеп, жас төгіп,
Сұра жалын – Зухра бол!

ЖАН ЖАРЫМДЫ БІР СҮЙЕЙІН ТҮСІМДЕ

Тұтқын болып, тысқа шығып жүре алмай,
Зарықтым ғой, жан жарымды көре алмай,
Осы күнде алтын сәулем нағып жүр,
Қандай күйде, қайда екенін біле алмай.

Ойлай ма екен тұтқын жарын түн, күндіз?
Жүрек — жара, жасты ма екен қара көз?
Шашын жайып, түн ұйқысын төрт бөліп,
Тілей ме екен: «Жолықтыр,— деп,— Тәңірі,— тез!»

Зарлағаным кетті ме әлде далаға,
«Жар» дегенім әлде жапқан жала ма?
Ойыны — ойын, баяғыдай күлкісі,
Мені есіне еріккенде ала ма?!

Қиын боп түр көзім жасын тыюым,
Қажытты ғой күндіз-түні күйөім.
Оның қалай ойлауында ісім жоқ,
Бұрынғыдан мың есе артты сүйөім.

Айрылам деп алып па едім есіме,
Амал қанша өзелдегі кесімге?!
Тәңірі ием, ұйқы берші тезірек,
Жан жарымды бір сүйейін түсімде!

ӘЙЕЛ

Қылмыстан жазып Тәңіріге,
Қарсы келіп әміріне,
Куылды Адам жұмақтан.
«Қайт, – деген, – қара жеріңе,
Бесігіңе, көріңе!» –
Бұйрық болды бір хақтан.

Батпас жарық күні жоқ,
Періштелер үні жоқ,
Айнала – өлім тып-тыныш.
Өткелсіз биік тауы бар,
Есепсіз түрлі жауы бар,
Қараңғы көрдей қорқыныш.

Жерге түсті жалаңаш,
Көңілде – қасірет, көзде – жас,
«Кеш, Тәңірі!» – деп сұрады.
Қорықты ма қатты жазадан,
Алда құр жалғыз азадан,
Зарлады, қатты жылады.

Жерде жалғыз зарығып,
Көктегі жұмақ сағынып,
Жылады баспай өксігін.
Жасты көріп, Жаратқан,
Ыстық дария боп аққан,
Ашты рақмет есігін.

Жұмақтың жібек желінен,
Жайнаған мәңгі гүлінен,
Хош иісін аңқытып,

Күміс кәусар суынан,
Суының алтын буынан,
Бетінде нұрын балқытып,

Көктің батпас Күнінен,
Періштелер үнінен,
Жұмақта хорлар лебізінен,
Өз нұрынан нұр бөліп,
Сезгіш, сүйгіш жан беріп,
Махаббат, рахмет теңізінен,—

Жаратты Тәңірі әйелді:
Бастасын деп бар ерді
Туралық, шындық жолына.
«Адаспассың, азбассың,
Тура жолдан жазбассың,
Ерсең,— деп,— мұның соңына!»

«Жұмақтан жырақ кеттім!— деп,—
Кешілмес күнә еттім!»— деп,
Жылама зарлап, налыма!
Жолбасшыңнан өрнек ап,
Сенің де көңілің болса ақ,
Жұмақ даяр тағы да!»

Өтті заман. Жас кепті.
Қорқыныш, қатер, қайғы өтті,
Ұмытты адам Алласын.
Жауыздың жасы жалған ба ед?
Жауыздық оған арман ба ед?
Жер жұтты ма уағдасын?

Кешегі әйел-періште
Адамды бастар ғарышқа,
Жүзі жарқын нұрлы айдан,—
Еңіретіп күн ғып сататын,
Еріккенде ойнап жататын
Болды, қалды бір хайуан.

Енді ежелгі көркі жоқ,
Көргені қорлық, еркі жоқ,
Естисің бе зарлы үнін?
Бұл ісінді қоймасаң,
Әйелмен ылғи ойнасаң,
Жүрмесін көп боп бұл күнің!

ТҮС

Жарық сәуле, Айды, Күнді көрмеймін,
Жарты өлік, толық өмір сүрмеймін.
Қуанышты, азат жүрген халықтың
Не істегенін, не дегенін білмеймін.

Қор болды ғой қалың қайрат, есіл күш,
Абақтыда қолдан келер қандай іс?
Ұйқы тілеп, көзді зорға жұмамын,
Амал қанша, жұбанышым жалғыз түс.

САРҒАЙДЫМ

Сарғайдым күннен күнге қуат кеміп,
Қалың ой – қара жылан жүректі еміп.
Ақырын бітіп барам жанған шамдай,
Көзіме ыстық жастар мөлт-мөлт келіп.

Апырм-ай, ауыр болды-ау күнді өткізу,
У жұтып, айдан ұзын түнді өткізу!—
Қозғалып, сөйлеп, ойнап, тірі жатып,
Өлем деп жас өмірден күдер үзу.

Соғасың жиі-жиі, жүрек, неге?
Соққанмен жандана ма солған дене?
Сары су денені улайд тамырларда,
Тазарып, енді оны қан етем деме.

Қалмады көздің нұры, көрге айналдым,
Қараны – ақ, ақты – қара дерге айналдым.
Алмадай пісіп тұрған екі бетім
Қуарып, қаны қашып, күлге айналдым.

Жайылды бар денеме уы дерттің,
Мінекей, екі ай болды жалын жұттым.
Күндіз – Күн, түнде күміс Ай көрмеймін,
Дариға, жаным – азат, денем – тұтқын.

Барады күннен күнге азап асып,
Өлім тұр анадайда қойнын ашып,

«Қинала түссін әлі!»— дегендей-ақ,
Аяғын, күлімсіреп, санап басып.

Жасаған! Тез алатын ажал жоқ па?
Қинама, тез өлейін, ұшыр оққа.
Шыжылдап дене, шырқырап жан берейін,
Жалыны көкке шыққан түсір отқа!

ЖЕЛ

«Төңірі ие, атпады ғой таңың!»— деп,
Күңіреніп жатыр тұтқын уһілеп.
Естіледі терезеден темірлі,
Тұрса керек тыста жүйрік жел гулеп.

Байқаймын: жел ұзақ жолда жабыққан,
Қасірет басып, Сарыарқадан тарыққан
Алып келсе керек ауыр аманат
Абақтыдағы азаматқа зарыққан.

Терезеден үйге кірмек болады,
Аманатты қолдан бермек болады.
Жол бермеген қатты қара темірді,
Ызаланып, зуылдап кеп ұрады.

Үй сілкініп, құлағандай болады,
«Жіберші!»— деп сұрағандай болады.
Қуат кеміп, қажыған соң, жүйрік жел
Өксіп-өксіп жылағандай болады.

Дене күйіп, желге құлақ саламын,
Жанып жүрек, көзіме жас аламын.
Жібермейді қара темір қайырымсыз
Еркін дала, Сарыарқамның сәлемін.

«Төңірі ием, атпады ғой таңың!»— деп,
Күңіреніп жатыр тұтқын уһілеп.
Естіледі терезеден темірлі,
Тыста соғып жел уілдеп тұр гулеп.

ЖЕЛ

Жел – тым тентек бір бала,
Жан сүйгені – сар дала,
Дамыл алмай жүгіред.
Ерні өтірік қыбырлап,
Сыр айтқан боп сыбырлап,
Кейде аң боп өкіред.

Желге еш нәрсе тең емес,
Тау да жолын бөгемес,
Сақ-сақ күліп секіред.
Жүйрік желім тым сотқар,
Біреу бетін жапса егер,
Әдейі бетке түкіред.

Мазасы жоқ жел ерке,
Оянып ап тым ерте,
Жорғалай басып кетеді.
Тыныш жатқан түс көріп
Көлдің бетін кестелеп,
Оны өуре етеді.

Кәрі орманды оятып,
Бірдеңе деп жұбатып,
Жымыып күліп өтеді.
Жұрттан ойын жасырып,
Алқынып өзі асығып,
Қарақат көзге жетеді.

Дем ала алмай асығып,
Күрсініп ауыр, бас ұрып:
«Саған, сұлу сәулеге
Келдім ұшып, ғашықпын.
Бір сүйеге асықпын,
Мойның бұр мендей өүреге!»—

Деді де, сүйіп көзінен,
Шашы, алма жүзінен,
Қол жіберді кеудеге.
Бақыттысың, еркежан!
Уа, дариға, Жасаған,
Жел емеспін мен неге?!

ӨМІР

Мана көкті қаптап еді қара бұлт,
Күн күркіреп қорқытып, ұшырып құт:
Көк тұнжырап мұнайып, қабақ жауып,
Көз ашқанда аспанда жарқылдап от.

Бұрқыратқан екпінді дауыл еді,
Сабап күйған жиіркеніш жауын еді.
Қорқып-сасып, жан-жануар есі шығып,
Бәрі-ақ іздеп баспана тауып еді.

Бұлт айықты, көк жүзі болды ашық,
Бар нәрседен қайғы-мұң кетті қашып.
Күн сәулесі жер жүзін құшақтады,
Қосылуға қашаннан болған асық.

Бейне алтындай көкте бұлт тұр ғой жайнап,
Енді жел жоқ мазалар оны айдап,
Жанға рақат гүлдерден хош иіс аңқып,
Жан беріп кең далаға, құстар сайрап.

Өмір осы – бірде ол болар бұлтты,
Қатты желді, дауылды, кейде отты.
Құрып дымын, қайғырып, жас төгерсің,
Бұлт ашылар – қайғының бәрі бітті.

САҒАТ

«Шық-шық!» деп соғып тұр
Тоқтаусыз бұл сағат.
Дүниеде неғып тұр
Адамзат бір сағат!

Сорлы адам туғанда,
Сұм жалған көңілі шат.
Көз ашып тұрғанда,
Көрінер оған жат.

«Шық-шық!» – деп жүз шығар,
Есіктен кірместен.
Сорлы адам тез жығар,
Дән рақат көрместен.

Мінекей, бұйырып тұр
Бұл сағат деп: «Шық-шық!»
...мойның бұр,
Сен де шық, сөзін үк!

АУРУ

«Дәрігер, дәрі, бақсы!»— деп,
Алмандаршы мазаны.
«Тірліктен өлім жақсы!»— деп,
Сұраймын өзім қазаны.

Дене ауырса, дұрыс-ақ,
Дәрігер, бақсы ем қылар.
Жан ауырса, ойлап бақ,
Жанға емді кім қылар?

Уланды жүрек, жан күйед,
Ішім толған қызыл шок.
Не себептен, Тәңірі ие,
Денеге ем бар, жанға — жоқ?!

СЕҢ

Сары аяз – сүйген жар
Қайрылмай кеткен соң,
Қайратсыз қалың қар
Жылаумен біткен соң;

Жел сипап, Күн күліп,
Мазақ қып сүйген соң;
Боларын бір сұмдық
Ішінен түйген соң;

Қалың мұз кәрленіп,
Қара көк түс алды.
Еруге арланып,
Кетпекке ойланды.

Бұзыла-жарыла,
Антұрған аптықты.

Өзеннің жарына
Асығып соқтықты.

Барында шамасы,
Суыққа қашпақшы.
Мұз теңіз – анасы
Құшағын ашпақшы.

Өткен соң жаз алты ай,
Ашуын жимақшы.
Өзенді еркетай
Ойыннан тыймақшы.

Қалың мұз кара көк,
Ойлама құр бекер
Суыққа жетем деп,
Ыстық күн ерітер.

ЖӘЙ ӘНШЕЙІН ОЙЫН ҒОЙ...

(Саясатымыз)

1

Айт! Құйт! Ха, ха, ха-ау!
Петербор, Мәскеу...
Иванов қалқам,
Мә саған Арқам!..

Әй, керек-ау, әй, керек,
Арақ ішсең, асыңа
Май керек.
Төрелерге жем керек,
Оқығанға шен керек.

2

Март, апрель, май,
Жорта түр! Уайдай!
Дүбір шатыр,
Гүбірнатыр – біздің бай.
Керенский Саша! Жаса!
Вся Россия наша!

Толстов, Колчак,
Давай сюда коньяк.
Ой, Иван аламан,
Мен бит, атаман!

Өрледі батыр, өрледі,
Ағаш найза сермеді...
Қарсы алдында қалтйған
Николайды көрмеді...

Саясат – ағаш ат,
Мінді есер – кемесер.
Шу деді сабаз, шу деді,
Шу дегенде гуледі,

Табаны тасқа тимеді,
Туған елін биледі.
«Қызыл ерен – мен, – деді, –
Қазағым, қасым – сен!» – деді.

Шулады қазақ шұркырап,
Барады «батыр» тыркырап,
Аузынан көбік бұркырап...
Айтсаншы иман, молдеке-ау,
Барады ғой қорқырап...

ЕҢБЕК – ӨЛІМ ЖАН ҚАНАТЫН ҚИЯТЫН

Еңбек – өлім жан қанатын қиятын,
Еңбек – өлім жанды ашудан тыятын.
Еңбек деген – еңбектеген мылқау дию,
Жаншып, жанның сұлу сынын жоятын.

Ерді, еңбек, от жүректі жерлейді,
Жанға аспанға өрлеуге ерік бермейді.
Еңбек езіп, соқыр қоңызға айналып,
Сорлы адамзат көкте күнді көрмейді.

Еңбек – қарғыс, адамға ашу Алладан,
Адамзатқа – «еңбек қыл» деп қарғаған.
Мәңгі байрам жұмағынан айрылып,
Адам баста «дүние» деп зарлаған.

Өткен заман – малғұн еңбек билеген,
Адамзаттың ой-қиялын илеген.
Сол еңбектен қарын тойып қампиған,
«Тәңірің – мен...», – деп жерге, көрге сүйреген.

Мәңгі байрам, көктегі жұмақ ұмытылған,
«Забур», «Тәурат», «Інжіл», «Құран»¹ жыртылған.
Идеал үлкен, Айса, Мұса – келемеж,
Жалғыз ғана қарын қалған қампиған...

Құлдық сіңген адамзаттың бойына,
Мәңгі байрам келмейді оның ойына.
«Жаса, еңбек!» деп жазып алған туына,
Даярлаған азаттықтың тойына.

Еңбек осы ой-қиялды байлайтын,
Еңбек осы қартқа қол сап айдайтын.
Сүйреп жүріп лағнаттың қамытын,
Заман қайда мәңгі байрамды ойлайтын?!

Адамзаттың тәні түгіл, жаны құл,
Адамзаттың ой-иманы, ары құл.
Азған адам қолын ұрмақ құлдыққа,
Адамзаттың бәрі – еңбекшіл, бәрі құл.

Келер ме күн еңбек малғұн өлетін,
Ит қарынды қорылдатып көметін,
Қиялдың ақ қанатына қонып ап,
Мәңгі байрам дүниесіне кіретін?

Келсе сол күн, мен Күн болып күлер ем,
Келсе сол күн, жүйрік желдей жүрер ем...
Келсе сол күн, о, дариға, жұртыма
Судай сұлу жырлар жырлап берер ем.

---

¹ «Тәуратты» Мұса пайғамбар, «Забурды» Дәуіт пайғамбар, «Інжілді» Иса пайғамбар, «Құранды» Мұхаммед пайғамбар жазған (*М. Жұмбаев ескертпесі*).

ШОЙЫН ЖОЛ

Бір қаладан шығарып,
Азғантай елді қақ жарып,
Шойын жол сала бастап ед.
Өтіп кетті талай жыл,
Бітті ме екен сонау жол?
Пұл жетпей баста тастап ед.

Өтінішім, інішек,
Сол жаққа барсаң несіп боп,
Елге де барып қайтқайсын.
Басқан анау жол жайын,
Басылған анау ел жайын,
Әдейі көріп, айтқайсын.

Қаншама пұл төгіліп,
Неше мың жан жегіліп,
Бастаған жол бітіп пе?
Қара айғыры ырсылдап,
Қара қабан қорсылдап,
Елді басып өтіп пе?

Солқылдатып белдерін,
Толқындатып көлдерін,
Үшқын бүркіп кетіп пе?
Бұла қырдың бұланы,
Қазағымның құланы –
Жылқы үркіп кетіп пе?

Ұрандасып Зеңгі ата
Өкіріп пе жиылып?
Құлақтары делдиіп,
Құр аңырып ербиіп,
Қой тұрып па үйіліп?

Өзі ыржаңдап, айқайлап,
Көк шолағын борбайлап,
Қойшы қатар шауып па?
Шапқан күйде ыржиып,
Ат-матымен тырқиып,
Топырақты қауып па?

Азан-қазан ауыл жақ,
Қыз-қатыны дабырлап,
Бірін бірі түртіп пе?
«Сұмдық екен, ойбай-ау,
Ойбай, көтек, бетім-ау!»—
Деп беттерін жыртып па?

Салынғанға сонау жол
Болып енді біраз жыл,
Ел үйреніп кетіп пе?
Сұраған сенен бір тілек —
Көзіңмен көр, інішек,
Үйренгенде нетіпті?

Кеселді болмай аяғы,
Баяғы байлық — баяғы
Қолында мал бар ма екен?
Болмаса: «Оны ит жеген», — деп, —
Өшпес байлық егін», — деп,
Қабы толған дән бе екен?

Екеуінің бірі жок,
Қалың қайғы, ойға тоқ...
Қайран ел тозып жүр ме екен?
Кемпір, шал, бала, азамат
Станция біткенді аралап,
Көзін сүзіп жүр ме екен?

Сұр кетіп жұрттың жүзінен,
Сары қымыз көзінен
Бір-бір ұшып жүр ме екен?
«Қымызды жасық су ғой...» — деп,
Ендігі жас жеткіншек
Ашы су ішіп жүр ме екен?

Кешегі маңғаз бөйбіше,
Қолында құрттай бір кесе,
Қатық сатып тұр ма екен?
Сорлының жанын жаралап,
Саудалап тұрған бір сар ит
Қалжындап, шатып тұр ма екен?!

Алпыстағы Аналық,
Сатарына заты жок,
Көзін сатып жүр ме екен?

Көзін сатса, дариға,
Жанында бір қыз бала...
Қызын сатып жүр ме екен?

Өтінішім, інішек,
Бара қалсаң несіп боп,
Елге де барып қайтқайсын.
Басқан анау жол жайын,
Басылған анау ел жайын,
Әдейі көріп, айтқайсын.

ТІРІ БОЛ

Сүмбіл шашы,
Сылқым жасы,
Отағасы

Көріге.

Сөкпе, жаным,
Тәтті қаным,
Бітті иман

Бәріңе.

Жаның ұсақ
Қоңызға ұсап,
Құшак, құшак
Өсек көп.

Шын жаныңмен,
От қаныңмен,
Иманыңмен
ісің жоқ...

Қыбыр-қыбыр,
Жыбыр-жыбыр,
Сыбыр-сыбыр
Мінезің.
Шық, бері шық,
Кінәлайсың жұрт,
Неге жырк-жырк
Күлесің?

Кесек-кесек
Артқан өсек
Бір көк есек,
Көнбейсің!..

«Баспын» дейсін
«Жаспын» дейсің,
«Қаспын» дейсін,
«Мен...» дейсін.

Бірін боқтап,
Бірін мактап,
«Алла хақ...» деп,
Жалпандап,
Ел дегенің,
Қам жегенің,
Мен білемін –
Бір атақ...

Жылмаң, жыртан,
Бұртаң-тыртан,
Бұртаң-тыртан,
Сүм өмір...
Соныменен,
Алла-ай, сенен...
Әх, ты дур!..

Мейлі құрысын,
Бөрі ұрсын,
Бүлік болсын,
Ізгі жол...
Мен не дейін?
«Сен» демейін,
«Ол» демейін,
Тірі бол!..

Р...ҒА¹

Сенсің досым, жібек мінез Жібегім,
Сені ғана сүйем – куә жүрегім.
Суық жолдан сақтайтын сен – періштем,
Сен болмасаң, азып-тозып өлемін.

---

¹ Мағжанның қызы Ү. Жұмабаеваның: «Бұл өлеңді папаң маған үйленердің алдында шығарған еді. Алғашқы жарияланғанда үстіндегі бір нүктесі түсіп қалғандықтан, арабша «З» әрпі «Р» болып кеткен» деп анам Зышқа өлеңді жатқа айтып отыратын», – деген ескертпесін, зерттеушілердің назарын аудару үшін, бұрынғы тақырыбын өзгертпесек те, қоса ұсынып отырмыз (*Бастагер*).

Түрлі жерде, түрлі шақта таңымыз
Атса-дағы, сүйіспеп пе еді жанымыз?
Бізді жан ғой жақын қылған, Жібегім,
Бастаған жоқ ессіз ыстық қанымыз.

Есінде ме? Бір жыл... күздің күні еді,
Күзді күннің салқыншалау түні еді.
Жарың тастап, түнде мені бақшаға
Көру үшін іздеп келген кім еді?

Ол түннен соң талай-талай жыл озды,
Ессіз жарың Айға қолын көп созды.
Аспанға өрлеп, талай құлап, мерт болдым,
Заман озды, жүрек сөнді. Жан тозды.

Өмір – жапан. Арып, шаршап жүргенім,
Ессіз едім, онды-солды көрмедім.
Тоғыз жолдың торабында тұрғанда,
Жылы – былтыр, сені тағы көргенім.

Көрдін де сен, аштың таза құшағын,
Құшағында жас балаға ұсадым.
Сол кезімде бар күнөдөн пәк болып,
Дегенім рас: «Сенсің жарым, қосағым».

Сол күннен соң тағы біраз күн өтті,
Ұмытқандай болдым сені – Жібекті.
Сен сөзіме, жан-жүрегім, Жібегім,
Тоқтата алмай қалып едім жүректі.

Сен жыладың, көзің жасын көрмедім,
Зарладың сен, зарың құлаққа ілмедім.
Мен жел едім, кеттім сонда жел қуып,
Көз жасыңнан садақа боп өлмедім.

Айлар өтті, ай көрінді, өлді жын,
Айлар өтті, айырылды күн мен түн.
Айлар өтті, ішкен удан айныдым,
Айқын болды ақырында жалған, шын.

Білдім: маған жар екенсің сен ғана,
Білдім: саған жар екенмін мен ғана.
Соңғы кезде сені көрмей, Жібегім,
Ашып көрші, жүрегімде мың жара.

Сені көрмей, көзім көрге айналды,
Жүрегіме сансыз қасірет байланды.
Көп күн енді көрінбейсің, қашасың,
Жүрегіңнің махаббатын кім алды?

Ессіз жарың зарлап енді қалар ма?
Зарлай-зарлай қара жерге барар ма?
Бір жыл бойы теңіз болып төгілген
Көз жасынан Жібегім де танар ма?!

ЖАРЫМ

Кердең-кердең жүресің сен, не таптың?
Мен айтайын – айнамайтын жар таптым.
Күндіз-түні жар қойнында жатамын,
Естімеймін уын-шуын жан-жақтың.

Қанша күшсам-дағы сусын қанбаған,
Жан жарым бар, неге керек мал маған!
Жұрттың бәрі-ақ: «Оңбаған жан!»– дей берсін,
Жан жарым бар, неге керек ар маған?!

Жарым күншіл, көз салдырмайд жан-жаққа,
Жібермейді жұмысқа да мансапқа.
Сондай ерке, оны құшып, керіліп,
Күндіз-түні күңірене бер тек жат та.

Әкем маған: «Сауда қылып, мал тап!»– дейд,
Жарым маған: «Мал деген не, тек жат!»– дейд.
Елім маған: «Елге еңбек қыл!»– дегенде,
Жарым маған: «Жатқан адам бекзат!»– дейд.

Жар айтқан соң, жаннан жақын көрген жар,
Жардың тілін алмауға не дәтім бар?!
Тілін алдым – үйден, елден айрылдым,
Бірі де жоқ – мал да, ел де, намыс, ар.

Жар жат дейді, жатамын да жатамын,
Мас адамдай бос ойға ылғи батамын.
Ашылғанда ұйқыдан көз, бар ісім –
Қылжаландап, жоқты-барды шатамын.

Әрине, енді мені мақтар пенде жоқ,
«Жап-жақсы еді, жар аздырды-ау!»– дейді көп.

Жұрт сөзі не? Жан жарымның қойнында
Жата берем: «Жаным, жаным, жарым!»— деп.

Бұл жарым кім? Тапшы көне.— «Денсаулық?»
Сен дейсің ғой: «Алма бетті, ақ жаулық...»
Жоқ, жолдасым, адасасың, айтайын:
Жарым менің — атышулы жалқаулық!

АЛАТАУДА

1. АЛАТАУ

Иір-иір Алатау
Бұйра-бұйра жал ма екен?
Қарасам көзім талады-ау
Кияңа, асқар Алатау.
Бөлек-бөлек бала тау
Етекте шөккен нар ма екен?
Желкендегі, ару Алатау,
Жәуһардан тізген жал ма екен?

2. ҚҰЗДАР МЕН ҚЫЗДАР

Алатаудың құздары
Аспанның сырын ұрлайды.
Жылытып жырмен мұздарын,
Күңіренгіп таудың құздарын,
Қырғыздың ару қыздары
«Зекенбайды» ырлайды.
Алатаудың құздары
Қырғыздың сырын ұрлайды.

3. ҚОКИ МЕН ҚАРТОЗ

Тұлымдары сүліктей
Селкілері бар болсын!..
Едірейіп еліктей,
Селкілері сүліктей.
Қоя-ақ қойды елікпей,
Көрініп қоки қартозын.
Сымбаттары сүліктей,
Селкілері бар болсын!

4. ТАУДЫҢ ТОЛҒАУЫ

Ай шырайлы аяшың
Күң болып күйіп, солмасын.
Бозаға толып шанашың,
Күң болып күйіп аяшың,
Семетей менен Манасың
Қысыр бір қисса болмасын.
Айшөректей аяшың
Күң болып күйіп, солмасын.

5. ҮЙДІҢ ЕРІ

Тырнала, қырғыз, танабың,
Ел болмайсың оқымай.
Мола жұтсын манабың,
Тастапсың адыра танабың,
Боза бопты шалабың.
Атаң көрі, қоқи-ай...
Тырнала, қырғыз, танабың,
Ел болмайсың оқымай.

ҚОҢЫР ЖЫР

1.

Тізілген толқын – меруерт,
Толғанып оқы, тербетер.
Күңірентер оймен кім білед
Тізілген – толқын меруерт.
Оқи білсең күңірентіп,
Ойыңның бойын өрлетер.
Тізілген толқын – меруерт,
Толғанып оқы, тербетер.

2. ШЕШЕМ

Жерге сауып емшегін,
Шешем қайғы жей ме екен?
Орамал қылып кең жеңін,
Жерге сауып емшегін,
Теріп жүріп шөпшегін,
«Құлыным қайда?»— дей ме екен?
Жерге сауып емшегін,
Шешем қайғы жей ме екен?

3. АНА МЕН БАЛА

Бөбектің балғын білегін
Анасы сорып сүйеді...
Көміп жерге тілегін,
Қарғап талған білегін,
Таяныш қып күрегін,
Баласы оймен күйеді...
Бөбектің балғын білегін
Анасы сорып сүйеді...

4.

Әлдеқайда бір қара
Елбең-елбең етеді.
Айды күткен жас бала,
Әлдеқайда бір қара.
Күте-күте жан жара...
Дариға, қашан жетеді?!
Әлдеқайда бір қара
Елбең-елбең етеді!

5. ӨМІР

Өмір – түлкі, сен – төбет,
Арсаландап келесің.
Тақымда тез, дөңгелет,
Өмір – түлкі, сен – төбет.
Артыңнан аңдып кім келед,
Түлкінді соған бересің...
Өмір – түлкі, сен – төбет,
Арсаландап келесің...

6. «КҮНӨ» АЙТҚЫЗДЫ

«Тәңірі» де жоқ, «тәубе» жоқ,
Жаным қалай тазарсын?
Тұрмыста нәпсіз сәуле жоқ,
«Тәңірі» де жоқ, «тәубе» жоқ.
Өмір деген – шірік шөп,
Қай үмітпен қазарсың?
«Тәңірі» де жоқ, «тәубе» жоқ,
Жаным қалай тазарсын?

7. ТҮН АЙТҚЫЗДЫ

Тауда түнде үн берген
Төңірі ме әлде байғыз ба?
Үнді естіп, жаным күңіренген.
Тауда түнде үн берген
Төңірі болсаң, кел бермен,
Қолымды көкке жайғызба!
Тауда түнде үн берген
Төңірі ме әлде байғыз ба?

8. «КЕЛЕШЕК», «КЕШЕ», «БҮГІН»

«Келешек» пенен «кеше»— анык,
«Бүгін» деген бір бу ғой.
Бұлт басқан бетін нұрланып,
«Келешек» деген күн анык.
Өткен «кеше» ұрланып,
Естен кетпес бір у ғой.
«Келешек» пенен «кеше» — анык,
«Бүгін» деген бір бу ғой.

АСЫҚ ИІРУ

Сынайын бір сақаны,
Иірейін құрғырға,—
Айттырғанға қалқаны
Толды ма екен он жылға?
Алшы түссең — болғаның,
Тәйке түссең — тәуекел.
Бүге түссең — құрығаның,
Шіге түссең — ұрғаның.
Таңмын өзім, ой, алда-ай,
Өсіп қапты, апыр-ай,
Әй, қыз деген кәпір-ай!
Мен баяғы қалпымда.
Алсам биыл, күрке аулақ,
Жатар ек-ау екеуміз.
Бір аяқ қатық тастап ап,
Қойға кетсем мен күндіз.
Қойды айдасам түс ауа,
Ырғала басып, ыңыранып,
Қатыным шықса қой сауа,

Сусынға қойса қымыран ғып.
Күркеге барсам, жайланып:
«Әй, қатын, бері кел!»— десем,
Бірдеңеге айналып,
Ол кешігіп, келмесе.
Қайта шығып күркеден,
Қатынға барсам тістеніп.
Отырған жерде желкеден
Теуіп-теуіп қалсам кеп.
Ол көзіне жас алып:
«Адыра қал,— десе,— адыра қал!..»
Ал, асықты байқалық,
Не дер екен біздің бал?
Алшы түссе, алақай!
«Түс,— дегенде,— түс, құрғыр!»
Қырыққа келген «балақай»,
Тәйке түсті-ау! Тәуекел!

ЖЕРДІҢ ЖҰМЫРЛЫҒЫ

Оқудан қайтты жас Сапар,
Төрде отырған ақсақал
Орын берді қасынан.
— Не білдің, балам? Не хабар?
Жұлып алды жас Сапар
Тақияны басынан:

— Тындаңыз, міне, қария!
Жер деген — мынау тақия,
Тап осындай жұп-жұмыр,
Екі басы сопақ па?
Қараңыз енді Күн жаққа:
Лампы мынау — Күнің түр.

Домалай ма?
Домалайд!
Құламай ма?
Құламайд!
Бұл осымен болды ма?!
— Тоқтат мынау шіркінді,
Басы жұмыр пенде енді
Жерді де жұмыр қылды ма?

– Жок, ата, бұл – жағырафия,
Міне, сізге тақия!

Сенбеуіңіз жарамайд.
Домалай ма?
Домалайд.
Құламай ма?
Құламайд,
Тап осындай домалайд!

– Мынаны қалай жүптейміз:
Біз неге құлап кетпейміз?
Домаланса, мұнысы не?
Сөздің қарашы қатасын!..

Құласаң, құлап жатасың!
Жердің онда жұмысы не?!

ЕСКІ ТҮРКІСТАН

1. ЕСКІ ШӘҺАР

Ескі шәһәр – таң дүние,
Салар болсаң назарың,
Не көресің?
Көресің –
Майдан сайын мазарын.
Мазар сайын мың сопы
Саулатып тұрған ғазалын.
Не көресің?
Көресің –
Мөлиген мешіт ажарын.

Мешіт сайын сан молда
Аңыратып тұрған азанын.
Не көресің?
Көресің –
Ыңыл-жыңыл базарын –
Бүлкілдетіп әр жерде
Қайнатып жатқан қазанын.
Не көресің?
Көресің...
Тоқтайың, талар назарың!

2. АРБАКЕШ

Ыңылдайды арбакеш,
Арбаңдайды арбасы.
Ырғалады ол, ырғалад
Астындағы жорғасы.
Қойнында бар қауыны,
Қолында қызыл алмасы.
Құлаққа гүл қыстырған,
Берген шығар қарғасы.
Сағыздай созар сәлемін,
Қарсы келсе молдасы.
Мешіт көрсе, мәлиед
Тұрғандай төніп Алласы.
Өте берсе орыстың
Бүлкіл бөксе маржасы –
Ыңылдайды арбакеш,
Арбаңдайды арбасы!

3. ӘЙЕЛ

Пәренжі үсте – бітеу қап,
Бетінде перде – шімбеті.
Шімбетінің астында
Гүл шырайлы шын беті.
Желпіне алмай, жамылып,
Быршып тұрған тер беті.
Шаңырақ сырға құлақта,
Мөлт-мөлт еткен меруерті.
Зәмзәм құйған құтыдай
Домаланған келбеті.
Тарта беру тымпиып –
Көшеде оның міндеті.
«Ағузы біллені, әйелге
Мұтлақ харам ер беті».
Түркістанның тақсыры-ай,
Қүдіреттен күшті-ау күдіреті!

ҚЫРҒЫЗ, ҚАЗАҚҚА

(«Қосшы» ұйымының тобы туралы)

Арқар менен құлжадай
Қойындасқан ежелден.
Екі тентек тетелес
Сойылдасқан екі елден.
Түн заманды төңкерген
Топан-заман не күтед?

Қырғыз – таудың тарпаны,
Қазақ – қырдың құланы.
Екеуіне топанның
Тартқан мынау ұраны:
Екі тарлан табысып,
Шұркырасқай деп күтед.

Алатау, Арқа күңіренген
Күні кеше зарыңнан.
Сендерді солай сорлатқан
Албастыдан арылған.
Бүгінгі тұңғыш тойыңа
Той ұласқай деп күтед.

Енді алдым ашық деп,
Ілгері басқай деп күтед.
Елмен қатар елдіктен
Үмітті болғай деп күтед.
Ұйымдарың сол жолда
Ұйытқы болғай деп күтед.

Соққы жеген жетім ел
Балаулы болғай деп күтед.
Сондықтан қызыл жалындай
Жалаулы болғай деп күтед.

ҚЫЗЫЛ ЖАЛАУ

– Жалынды жалау кімдікі?
– Тұрағы тарғыл тас кия,
Арбандаған Азия –
Жалындай жалау соныкі,
Ендеше, қазақ, сенікі!

– Қызыл шоқ жалау кімдікі?
– Кім де кім: «Тәңірім – от, – десе, –
Басқа Тәңірім жоқ», – десе,
Қызыл шоқ жалау соныкі,
Ендеше, қазақ, сенікі!

– Қызыл шоқ жалау кімдікі?
– Кім де кім шикі қан жұтса,
Қан аңсап жүріп шаң жұтса –
Қызыл қан жалау соныкі,
Ендеше, қазақ, сенікі!

– Қанды жас жалау кімдікі?
– Кімнің ұлы құл болса,
Тұлымдысы тұл болса –
Қанды жас жалау соныкі,
Ендеше, қазақ, сенікі!

– Өртенген жалау кімдікі?
– Кім өртенген гүлдемей,
Кім таланған, кім кедей –
Өртенген жалау соныкі,
Ендеше, қазақ, сенікі!

– Азаттық жалау кімдікі?
– Көре алмаса кім теңдік,
Тепкі көрсе кім кемдік –
Азаттық жалау соныкі,
Ендеше, қазақ, сенікі!

НЕМЕРЕ МЕН ӘЖЕСІ

– Айтшы, әжетай, көк деген не?
Теңбіл-теңбіл көктеген бе?
Жұлдыз көзін жымындатса,
Ай-әжесі: «Тек!» – деген бе?
Бұлттар бөрте ешкідей дәл
Мана тізген көк көгенге.
Қатар көкте шұбырып барад,
Ағытып біреу: «Шек!» – деген бе?
– Қой, құлыным, обал, обал,
Молда оқытар, мектепке бар.
– Әже-ау, біздің Лұқбек айтад:
«Жер – ойнайтын доп, – деп айтад. –

Тағы алыста теңіз де бар,
Тіпті түбі жоқ!— деп айтад.—
Шөл деген бір жер бар,— дейді,—
Ылғи қызыл шоқ!»— деп айтад.
Айтшы, әже, әже, әже!
Рас па сол? Айтсаң қайтед?
— Мен білем бе, мен бір надан,
Ертең сұра, бар, молдадан!
— Айтшы деймін, айтшы, әжекем,
Теңіз деген сұйық па екен?
Алыста өскен тау бар дейді,
Басы көкке тиіп пе екен?
Тау жағындағы өлгі жүйрік
Қоян ба екен, киік пе екен?
Аю деген біздің мынау
Көк бұқадан биік пе екен?
— Тек!— деп ем ғой,— тентек, тентек,
Мұны айтатын мектеп, мектеп!

ҚОЙШЫ БАЛА МЕН КҮШІК

Бір бағыланды сойғызып,
Іргеге жастық қойғызып,
Үйіне болыс кеп отыр.
Құйрыққа бауырды астарлап,
Пыс-пыс етіп қос қолдап,
Сылқылдатып жеп отыр.

Қасындағы хатшысы,
Алаңғасар атшысы —
Олар да асап жатыр-ау.
Поштабайың — пақырың,
(Асасаңшы ақырын!)
Қақалдың ғой, батыр-ау!

Бөйбіше мен бай да тоқ,
Қонақтан күтіп пайда жоқ.
Өз табағы өзінде...
Бір бала отыр анадай,
Беті-қолы қара май,
Көзі болыс көзінде.

Қатқан тоны қаудырап,
Табаққа көзі жаудырап,
Отыр бала есікте.

Аузы толған түкірік,
«Кет!» – деп қояды жекіріп
Қатар тұрған күшікке.

Бір мезгілде хатшы Иван,
Бір жілік ап атшыдан,
Есікке қарай лақтырды.
Жілік жерге жалп берді,
Жалп бергенде, тап берді,
Тап бергенде, шап берді.

Не күтіп болар күшіктен?
Тістей салып, есіктен
Сып етіп шықты далаға.
Күшікке қайнап зығыры,
Артынан шықты жүгіре
Іле-шала бала да.

Қойшы да болса бала еді...
Баланы не деп болады?!
Көңіліне қатты алғаны.
Шынымен көзге жас алып,
Үйді барып тасалап,
Күшікті теуіп қалғаны.

Үйде отырған бәйбіше:
«А, жүгірмек, қой десе!..» –
Деп балаға жекірді.
Сонда болыс ыңқ етіп,
Үйдің ішін мұңкітіп,
«Өһ!» деп бір кекірді.

ЕДІЛДЕ

1

Бүктетіліп жатқан бел
Сүтке тойған марқадай.
Бұйра кою қарағай
Белге біткен шалқалай.
Су жеп қойған жұмыр тас
Түйір-түйір малтадай.
Арнада өзен қылықты
Қылмандаған қалқадай.

Тайызға біткен құба тал
Мойындағы алқадай.
Жер еркесі жер мынау,
Шер қалар ма таркамай?!

2

Түсте толқын еліріп,
Абыржып еді ойнақтай.
Кешке толқын тып-тыныш,
Қабыржыған қаймақтай.
Түсте толқын тулап ед
Ойнақтаған тайлақтай.
Кешке толқын тынып тұр
Қоңыр іңір бейуақтай.
Түскі толқын теп-тентек,
Бойлауық, көзсіз қайраттай.
Кешкі толқын түңғиық,
Тек қоймас терең ойлатпай.

3

Тізілген толқын – меруерт
Бір-біріне тағылып,
Шұбырған толқын шуменен
Ағытқан қойдай ағылып.
Күніренген толқын долданып,
Көпіріп жарға қағылып.
Жағада бұйра бала тал
Таң болып тұр аңырып.
Толқынға қарап мен тұрмын
Қоңыр оймен қамығып.
Сарыарқам қайда? Алыста!
Жүрмін мен мұнда нағылып?!

4

Ерте күнде Еділдің
Ертегі деген тоғайын,
Дүлей тоғай ішінде
Орманбеттің ноғайын.
Арқада жатқан алты алаш
Ол күнде болған ағайын.
Жорығы, жолы – бөрі ортақ,
Бірге де жеген уайым.
Өткен айқын, ұғымды,

Мынаны не деп ұғайын:
Дүлей тоғай тұлданған,
Танып болмайд ноғайын.

5

Ойнап тұрған оқадай,
Еділдің беті ақ ала.
«Ақ аласы не?» – десем:
Ылғи шанқан шағала.
Суды сүйген сары алтын
Сәуле ғой сүйген бағана.
Кемеміз көлбеп келеді
Жібектей жасыл жағаға.
Шөккен бұйра бұлттай
Астрахань жатыр сағада.
Көрген соң оны, ой көшті
Ертедегі Асан ағаға.

6

Асан Қайғы салдырған
Астраханға жетейін.
Қайғысыз хандар күмбезін
Әдейі аттап кетейін.
Асанның тауып моласын,
Соған тауап етейін.
Моласына түнейін,
Ақ батасын күтейін.
«Жолым қу!» – десе болғаны,
Басқа жолды не етейін.
Әз Жәнібек сендер бол,
Мен Асан болып өтейін!

ЕДІЛДІҢ САҒАСЫНДА

1.

Араладым біраз күн
Еділдің саға өлкесін.
Қазақты көрдім қуарған
Жүк тасып, тескен желкесін.
Балық аулап бозарып,

Жайлау қылған көл төсін.
Селеңдейтін селенге
Мұжықтың андып бөлкесін.
Сөз сөйлесе, сабайтын
Орыстың «совсем...» «толькесін...»
Ойланбаса, мынау күй
Келтірер кімнің күлкісін?!

2

Салалы сонау сағада
Біраз ел бар Байұлы.
Жорғасы мен жүйрігі –
Қалтылдаған қайғы.
Құрық салған құлыны –
Тулатып шанышқан жайыны.
Қалағындай қайықтың
Сіріңке қара зайыбы!
Қара су, балық – қорегі,
Жоктықтан жоқ-ау айыбы.
Бұл күйге түспей, құтылар
Қазағыңның қай ұлы?!

3.

Ауылға жеттік қайықпен
Көкжиекке күн бата.
Бір лашықтың тұсына
Тұра қалдық үн қата.
«Қош келдің!»– деп қарсы алды
Ақ сақалды бір ата.
Бес бекіресін секіртіп,
Алып кеп, деді: «Ақ бата!»
Бекіресін жеп шүкір ғып,
Біз де жаттық ай бата.
Ай бата деген жай бір сөз,
Жанға бір ауыр ой бата!

4.

Бір ауыл беріш ішінде ек
Қонған өзек бойына.
Күн шықты, құрбан мейрамы
Басталды құрбан сойыла.

Біраздан біткен бозбала
Тойып ап құрбан қойына,
Шәмеледей шаштары,
Күйектей кесет мойында,
Дүркіресіп жөнелді
Селенге – Сергей тойына...
Еліңнің жайы осылай,
Келе ме еш зат ойыңа?

5.

Бағлан жейтін қарт, мейлі,
Балық жеп кірсін көріне.
Аллашыл, айтшыл молдасы
Шықсын-ақ жұмақ төріне.
Қалада жүрген інішек,
Қайыс буған беліне –
Көз қырынды сала көр
Қазақтың қыршын төліне.
Мақсатың болса шерлі елді
Шығару өмір өріне,
Қаш қаладан, қарағым,
Еліңе қайт, еліңе!

СӘЛЕМ ХАТ

Сәлем сөзім алыстағы еліме,
Алыстағы ақ селеулі беліме.
Айдан да айқын сендерді іздеп қайтуым
Күнім бітіп, кіргенімше көріме.

Қар қаланың тастап қызыл-жасылын,
Сар даланың ансап жусан, сасырын,
Қайтуым хақ бір күн қоңыр іңірде
Қар қаладан қашып шығып жасырын.

Тор іздеген құшып жолын Мұсаның,
Құшқаным рас Тор деп қала құшағын.
Енді қайту құр бос айту емес қой,
Құшағыңда көрдім қанды бейшағым.

Түкпір еді тұрған ұзақ үй қылып,
Көп кітапты көп тезектей үйдіріп,

Бір шетінен лауылдатып от қойып,
Кетермін-ау бәрін күл ғып күйдіріп.

Кітап күл боп, өлер оттың жалыны...
Көкті басар қара бұлттың қалыны...
Тап сол сағат құлағыма келмей ме
Қоңыр жел мен сары белдің зар үні.

Зар үн қоймас жанға бойлап жүгірмей,
Сол іңірде ақырын сөнген өмірдей.
Арқамды аңсап, қар қаладан шығармын,
Қоңыр жырман сонау қоңыр іңірдей.

Мен қайтармын болмақ үшін елмен ел,
Ел бел асса, аспақ үшін бірге бел –
Аз ғана елдің өмірі құрғыр қалтылдақ,
Ел шер тартса, тартпақ үшін бірге шер.

Қайтуым хақ, белді будым тас қылып,
«Кет!» деме, елім, енді мені басқа ұрып.
Дейтін болсаң: «Қой жырыңды, жырауым!»
Қобызымды киратармын тасқа ұрып.

Сөзім осы алыстағы еліме,
Алыстағы ақ селеулі беліме.
Жатсың демей, өзімсің деп баурына ал,
Қолың беріп мендей саяқ серіңе.

ҰЛБОСЫН

Бауырсақ мұрны пұштиып,
Бесікте жатты Ұлбосын.
Әкесінің ойында:
«Ұлбосыным пұл босын!..»

Тышқан көзі сықсыып,
Ойнап жүрді Ұлбосын.
Әкесі енді жиірек
Ойлап жүрді: «Пұл босын!..»

Бүйрек беті бұлтиып,
Шолпы тақты Ұлбосын.
Күлім қақты әкесі,
Ойға батты: «Пұл босын!..»

Салмақты қыз боп ақылды,
Он бірге жетті Ұлбосын.
Мал алуға әкесі
Құдаға кетті: «Пұл босын!..»

Бауырсақ мұрын, бүйрек бет
Он беске келді Ұлбосын.
Әкесі ойды иректейд:
«Отыра түссін, пұл босын!..»

Ирек боп қалды-ау ой шіркін,
Пұл болмады-ау Ұлбосын.
Ұлбосын биыл естіпті:
«Енді әйелге жол босын...»

Естіпті де досына:
«Мән-жай мынау... ал досым...»—
Депті. Сөйтіп, сол түнде-ақ
Кетіп-ақ қалған Ұлбосын.

Бұрқырап отыр әкесі:
«Күл болмаса, бұл босын!»
Мен не деймін, қалқам-ау,
Жол босын деймін, жол босын.

ЖЫЛҚЫШЫНЫҢ ҮЙІНДЕ

(Қысқа түнде шеше мен бала)

— Түн түнерді, ұйықтады ауыл,
Сорлы, бейбақ, атаң қайда?..
— Боран мынау, туды дауыл,
Апатайым, атам қайда?..

— Сорлы, бейбақ атаң қайда?
Көр үнгірді боран көмді!..
— Апатай-ау, атам қайда?
Әйнек сынды, білте сөнді...

— Көр үнгірді боран көмді,
Көмді ме екен атаңды әлде?..
— Әйнек сынды, білте сөнді,
Сөнді ме екен атам да әлде?..

– Көмді ме екен атаңды әлде?
Қалқам, қандай күйге түстік?..
– Сөнді ме екен атам да әлде?
Апа-ау, мұнша жасың ыстық!..

– Қалқам, қандай күйге түстік?
Жаным – жара, көңілім – қаяу!..
– Төкпеші, апа, жасыңды ыстық!
Байқашы өзін: боран баяу!

– Жаным – жара, көңілім – қаяу,
Аман ба екен бейбақ атаң?
– Жел де бөсен, боран баяу,
Қарашы, өне, ағарды таң!..

– Аман ба екен бейбақ атаң?
Құлыншағым, қорғаным – сен!
– Міне, атты таң! Аман атам!
Қапа болма, қорғаның – мен!..

ҚАРЫНДАСТАР

1. ҮЙДЕГІ ҮНСІЗ ҚАРЫНДАС

Қарындасым, салмақтым
Қорғасын құйған асықтай.
Был-сылқ етіп басқаны
Молдалар жазған машықтай.
«Шүкір» деп шапшаң айтпайсың,
«Үш-ш-ш» дейсің асықпай.
Жуырда жауап бермейсің,
Жігерді жүн ғып жасытпай.
Берсең жауап балбырап,
Су татыған жасықтай.
Күңіренгенің – күлгенің,
Көздің жасы білгенің,
Ашуды у ғып ашытпай.
Қайтеін сені, бауырым,
Тым тұйық, бұйық баласың.
Әкеңменен қол соғып,
Алады-ау сатып сасық бай.

2. БҰЛҚЫНЫП, БҰҒАУ ҮЗГЕН ҚАРЫНДАС

Қорғасын құйған сақадай
Сәулем менің салмақты.
Салыстырсам салмағын —
Қала қызы қаңбақ-ты...
Менің бауырым сызылып,
Сәнденуші еді салмақты...
Сол салмағы сор болып,
Таласта талай қор қылып,
Тістетіп еді бармақты.
Сол бауырым бұл күнде
Құр салмақпен қалмапты.
Ұшан дария ақылы
Азаттық ұранды аңдапты.
Аңдаған соң, бұлқынып,
Мал бергенге бармапты.
Көндірем деп еппенен,
Аға, жеңге арбапты...
Ақ батаны бұздың деп,
Ата-анасы қарғапты.
Қара ормандай қайраттым
Қайыспапты қарғысқа...
Арбауға құлақ салмапты.
«Мен енді азат адам, — деп, —
Сүйгеніме барам», — деп,
Тас түлектей талпынып,
Өзіне теңді тандапты.
Бергелі жауап жарымен
Бұрала басып, майысып
Мекемеге кіргенде,
Сызылып сөйлеп салмақтым,
Бір сөзінен танбапты.
Хабарыңды естіп осынау
Бұғау үзіп босанған,
Сүйгеніне қосылған,
Қуаныш сыймай қойнына,
Тарту қылып тойына,
Уыстап шашқан шашудай
Ағаң өленді аңдатты...

3. ОҚУДАҒЫ ҚАРЫНДАС

Бауырсақ мұрын, бүйрек бет,
Қаймақ қабақ, қара қыз
Камзолының төсіне
Қадап алып «ай», «жұлдыз»,
Жылы былтыр бой жеткен,
Боп қара қыз майысқан.
Биыл баста көн шапке,
Камзол киген қайыстан.
Күзді күні келіп ед
Тебініп қап түйесін.
Көрдім кеше: үңіліп,
Оқиды «тұрмыс жүйесін».
Оқиды, көзін ашады,
Ойлап түрлі, пікірлейд.
«Есен бе, шырақ?» – деп едім,
«Үш-ш-ш» демейді, «шүкір» дейд.
Сөйлесіп ем, тезірек
Сөзді бұрды ауылға.
Неліктен мұнша ауылшыл?
Апасы қапты-ау ауылда...

4. ЖОЛҒА ШЫҚҚАН ҚАРЫНДАС

Құшақтап сүйіп сіндісі
Тетелес туған әпкесін,
Киді жолға шықпақ боп
Көн шапан мен шапкесін.
Баяғының киімі
Жасқа қайдан шақ келсін.
«Тендік» деген ұранға
Толтырды қолда папкесін.
Көндірді де, сендірді:
«Келем, күт!» – деп әпкесін.
Торсық бетті борсық бай
Қақалсын мейлі, «қап!» десін,
Қарындасқа жол шыққан
Біз жолдаспыз айнымас.
Азаттықты аңсаған
Әпкесіне ап келсін.

5. ҚЫЗМЕТТЕГІ ҚАРЫНДАС

Торғайдай таңмен оянды,
Оянған соң жатпады.
Азаттық іздеп шарқ ұрды,

Тұрмыста тұщы татпады...
«Бұзылған бала» атанды,
Басында жұртқа жақпады.
Бықсық, сасық өсекті
Табанға салды, таптады...
Бой бақпады, ой бақты...
Бетіне бояу жақпады.
Шұбалтып ұзын шаш қойып,
Шылдырлап шолпы тақпады.
Шапке киіп, папке алып,
Баяндама жаттады.
Орынбор, Мәскеу аралап,
Жазы-қыс дамыл таптады.
Арып-ашып ел кезіп,
Қайғылыны хаттады.
Күң боп езіліп, егіліп
Жылағанды жақтады.
Суырылып топта сөз сөйлеп,
Әйел мұнын жоқтады.
Қысқасы, әйел жынысына
Қара ормандай қызмет қып,
Өркені өскір қарындас
Ақтады үмітті, ақтады.

АТА, БАТА

Мектептен (қайтты) Марияш,
Әліппесі қолында.
Шақырады оны атасы:
«Кел, құлыным, кел мұнда».
Марияш:
«Ата, ата!»— дегенде,
Атасы:
«Құлыным ата дейді ғой!»
Марияш:
«Бата, бата!»— дегенде,
Атасы:
«Құлыным бата дейді ғой!
Бата десең, карт атаң
Айналсын сендей ботасын!
Оқы, құлыным, әлім бол,
Атаң берді батасын!».

АНА

Үйдің іші ұйқыда,
Түн ортасы шамасы.
Көзін алмай бесіктен,
Бөбек жатыр албырап.
Бесікте бөбек ауру,
Тербетіп отыр анасы.
Үнсіз, меңіреу ұзын түн,
Жел азынап түр есіктен.
Шөкиіп ана отыр,
Жүрегіне біреу біз
Сұғып алып кеткендей.
Үнсіз, меңіреу ұзын түн
Шөккен қара бір нардай.
Сарғайып, ана сарылып,
Демігіп, қызып, қысылып,
Ауық-ауық селк етед,
Әлденеден шошынып.
Селк етсе бөбек, ананың
Өзіне ажал жеткендей.
Шөкиіп отыр дем алмай...
Таң алдында қара бұлт
Күніреніп көкті жабады.
Бөбегінің бетіне
Ананың жасы тамады.

СЫЛДЫРМАҚ

Бүлдірген беті бөбектің
Қолында отыр сылдырмақ.
Өзі сақ-сақ күледі
Сылдырмақтай сылдырлап.
Тоқтап, тындап тұрад та,
Сөйлеп қояд былдырлап.
Секіріп-секіріп түседі
Шұнандаған құлдыр лақ.

Атасы қарқ-қарқ күледі:
«Күр, құлыным, күр-күрлап».
Бөбектің егер қолынан
Түсе қалса сылдырмақ,

Әлімжан аға болмысы
Сылдырмақты сыйдырмақ.
Ең болмаса, «байқаусыз»
Басып кетіп, сындырмақ.

САЛ, САЛ БІЛЕК, САЛ БІЛЕК

Сал, сал білек, сал білек,
Балдан тәтті бал білек.
Мектепке бар бір мезгіл,
Әжеңнің тілін ал, білек.
Сал, сал білек, сал білек,
Сабағыңа бар, білек.
Қыдыра берме қалтиып,
Етегіңмен қар күреп.
Сал, сал білек, сал білек,
Сұлу талдай тал білек,
Оқып-оқып, бір асқан
Әлім болып қал, білек.

БӨБЕКТІҢ ТІЛЕГІ

Тоқтышағым, тоғыз тап,
Саулық қойым, сегіз тап,
Сегізін де семіз тап.
Құла бием, құлын тап,
Құлын таппа, құнан тап,
Құнан тапсаң, егіз тап.

Бөкен жүнді бөрте ешкім,
Төрт айда бол төрт ешкім,
Төртеуің де бөрте бол.
Өлмей, жітпей, есен боп,
Қой алдында көсем боп,
Төртеуің де серке бол.

Әукем, бұзауды алты тап,
Әукелері салпылдап,
Өгіз болсын атандай.
Бақайлары майысып,
Елемесін қайысып,
Адам мінсе де атамдай.

СҰР ҚҰЛЫН

Жазды күні сұр құлын
Сұлу еді сүліктей.
Құрық көрсе, құлдырап,
Жығушы еді еліктей.

Алдауға түсіп ұсталып,
Тұрғанда құлын байланып,
Жүруші еді Әлжан жанында
Сылап, сипап, айналып.

Қыс түсті, аяз, үскірік,
Көк мұздай бұлтсыз аспаны.
Отарда жатқан жылқыдан
Арық та келе бастады.

Топырлаған арықпен
Сұр да келді тыртыып.
Құлыншағын көргелі
Шыға келді Әлжан құнтыып.

Сұр құлын жоқ алдында –
Жалбыраған жабағы.
Томпиды аузы Әлжанның,
Салбырады қабағы.

АЛ ІШІНДЕР, БҰЛ – ҚЫМЫЗ

Ал ішіндер,
Бұл – қымыз.
Бұл қымыздың арғы атасын сұрасаң,
Құлаша қулық бие сүті еді,
Томсарған ер қазақтың асы еді.
Бұл қымызды кім ішсін?
Бұл қымызды
Айлы күні айналған,
Бұлтты күні толғанған,
Құрығын қу найзадай таянған,
Томсарған ер қазақтың өзі ішсін!

ҚАЗАҚ ҚЫЗЫНА ӨЗІЛ

Шолақ айдар, шөп желке,
Бауырсақ мұрын, бүйрек бет,
Был-сылк етіп жүргенде,
Ойламайсың ба үйрек деп?!

Өзім қазақ болған соң,
Бауырсақ мұрын, бүйрек бет,
Басқа айтпайды, мен айтам:
«Сендей сұлу сирек»,— деп.

ҚОЙШЫНЫҢ ӘЛӘУЛӘЙ

Әләуләй, әләуләй, әләуләй!
Ылғи ет жеп жүреді елде болысың-ай.
Ылғи ғана құйрық пен бауыр жер едім,
Егер ғана мен де болсам ауылнай, ауылнай.

Мына қолдың саласынан май тамар,
Ішіп болмай қымыз деген жай қалар.
Болыс болсам, арманым не, уа, шіркін!
Бірақ мына қойды кім бағар, кім бағар?

Әләуләй, әләуләй, әләуләй!
Сағиласы маған көзін салады-ай!
Неге десен, мені түртіп қалады-ай,
Түрту түгіл, кейде нұқып «адыралай»,
Санымнан да шымшып-шымшып алады-ай!

Әләуләй, әләуләй, әләуләй!
Ой, қой, ой, қой, ой, бұзылған, соққан-ай,
Мына ісінді егер білсе, бәлем, бай,
Екеумізді айдап шығар қосақтай,
Қой, бұзылған, қой, жолама, қой, ойбай!

Қой демекші, қойым қайда, Тәңір-ай?
Тапқан ба екен кебенегі тақыр жай?

Күннің көзі ысып кетті-ау, апырмай,
Қиын болды-ау ақсақ қойдай пақырға-ай!
Сағила бүгін тұшы қатық берсе егер,
Жарар еді-ау, апырмай, апырмай!
Шулай берме, Шопан ата, шәй, шәй, шәй!

СЫРЫҚ МОЙЫН, БІЗ МҰРЫН

Сырық мойын, біз мұрын,
Шіркін, тұздай көзіңіз.
Қыт-қытындай тауықтың
Құйылып тұр сөзіңіз.
Кірпішеткенің ұнындай
Опа басқан жүзіңіз.
Жүз төңкеріп көзіңіз,
Жақындайсыз өзіңіз.
Сізге кім ғашық болмасын?
Мәселен, біз өзіміз...

БОТАМДЫ КӨРДІМ ТҮСІМДЕ

Ботамды көрдім түсімде
Қырмызы моншақ тағынған.
Ботамды көрдім түсімде
Атасын боздап сағынған.

Апасы құшып еркесін,
Көзінен меруерт ағызған.
Мен сендерден садаға,
Бөбегім, жарым, жанымнан!..

БІР КЕЗДЕ ІШТІК АРАҚТЫ

Бір кезде іштік арақты
Асқардан асқар аспаққа.
Ішеміз енді арақты
Қайғы мен қасірет баспаққа.
«Баспаққа» деген жай бір сөз,
Көз көмілді қаспаққа.
Четушкалап арақты
Жастайтын болдық бас жаққа.

ЖІГЕР ШІРКІН ЖЕЛІНДІ

Жігер шіркін желінді
Болат жеген қайрақтай.
Мешеу болды жүйрік ой
Кететін орғып айдатпай.
Қолды қардан оқ үзді,
Ордаға байрақ байлатпай.
Өлер өмір, сөз қалар
Молаға қойған сайғақтай.

ӨЗЕННІҢ СУЫН ЖЕЛ ТЕРБЕП

Өзеннің суын жел тербеп,
Ақ төсін керіп шайқалад.
Біресе ауыр күрсініп,
Біресе тынып жай табад.
Жағаға біткен кербез тал
Ақ төсін керіп шайқалад.
Мінезіне кербездің
Кім бөлен деп айта алад.
Суға бетін сүйсін деп,
Бір беріп, тағы қайта алад.

ЭПИГРАММАЛАР

Әліби Жангелдинге

Отағасы,
Істің басы –
Жас тоқал.

Кеткен соң қар,
Мекеге бар,
Сәлде сал.

Мадиярға

Жолдан азып,
Закон жазып,
Майқы боп,

Ақын Мөкен
Отыр ма екен
Қайқыып?

Мұстафаға (Шоқаев)

Шоқай, Шоқай
Қай жерде?
Қай?
Айнама-ай!

Көкек демей,
Секектемей,
Қайтшы елге,
Ойнамай.

Уалитхан Танашевқа

Қазақ ұлы,
Татар құлы
Уалит ер,

Ки, ки, ки, ки,
Ол форменный
Саудагер.

Айдархан Тұрлыбаевқа

Ертек,
Ертек,
Ерте екен.

Жуан қарын
Айдарханы
Қырт екен.

Асылбек Сейітовке

Бір-екі-үш ай
Шапты да тай,
Басылды...

Шорман биге
Тарттық сыйға
Асылды.

Мұсылманбек Сейітовке

Мұсылманбек
Мұрты тіп-тік
Судья.

Очень лестно,
Ну, конечно.
Ну, ну, я...

Асфандияр Шормановқа

Асфандияр,
Граф Диуар,
Кайдасың?

Баю, баю,
Поздравляю,
Мешанин!

Шайбай Аймановқа

Айман, Шайбай,
Қайда, ойбай,
Гүләйман?

Шу, Шорман дүр,
Сен құрбан дүр,
Жылайман.

Смағұл Қазыбековке

Қазыбегім,
Қазақ елін
Ұрайын!..

Пошел, пошел.
Я сам дошел.
Құдайым!

Әлімхан Ермеков пен Халел Ғаббасовқа

Әлімге Ермек
Оқуға өрнек,
Жел есер...

«Халел, Халел»,—
Деп те елдің
Бойы өсер.

Нәзір Төрөқұловқа

Жас марксшіл,
Тағы бір «шіл»
Төрөқұл.

Я капитал,
Мәзірімді ал,
Қабыл қыл!

Хайреддин Болғанбаевқа

Бортаң бала,
Бүгін қара,
Көрі тай.

Бір кемі жоқ,
Бір теңі жоқ
Болғанбай.

Мұсылманбек Мейрамовқа

Арақ та жоқ,
Қарақ та жоқ,
Мейрам жоқ.

Кетті қаңғып,
Басы даң боп,
Колесо боп дөңгелеп.

Омартай Жәнібековке

Есек, есек,
Қатын өсек
Жәнібек.

Жүр ғой өзі
Шілдің боғы
Дәрі деп.

Тел Жаманмұрыновқа

Жаны – жамау,
Таңқы танау
Тел қайда?

Елді жесе,
«Шілмін» десе,
Сол пайда...

Иса Қашқынбаевқа

Шірік сиса,
Доктор Иса,
Қашқынбай!

Іздеп Мола¹,
Сен біржола
Қаштыңба-ай?

Бақытжан Қаратаевқа

Сөнген айым,
Қаратайым,
Бақытсыз.

Жүріп күшке,
Арақ іш те,
Жаз арыз.

Мырзалиевке

Сасай азбан
Жерді қазған
Мырзамыз.

Дуайт-тралайт,
Мырзамызға
Ризамыз.

Асхат Сайдалинге

Көкек, көкек,
Менмен есек
Идейный.

Асхат, Асхат,
Үйінде жат,
Ереймей.

---

¹ Акмола.

Сатылған Сабатаевқа

Зиялы адам,
Қиялы арам,
Сатылған.

Достан құрып,
Бостан жүріп,
Атылған.

Әбілқайыр Досовқа

Бетім, бетім,
Қүдіретім,
Не дейін?!

Ел биледі-ау,
Сөз сөйледі-ау
Әбіл жын!..

Райымжан Марсековке

Қарны ысылып,
Жаны қысылып
Рай-Марсек,

Қашқар барды,
Сөлде салды,
Мінді есек.

Жүсіпбек пен Мұхтарға

Жүсіп жарқын,
«А» деп қарқын
Жат¹ еді-ау!..
Жас бала – мас,
Астында ағаш
Ат еді-ау!

Қазір Жүсіп
Артын қысып,
Қашып па?
Мұхтар, Мұхтар,
Ол да тоқтар,
Асықпа...

Әбдірахман Байділдинге

Чик-чик,
Колокольчик
Дин, дин, дин.

Сылдыр-сылдыр,
Былдыр-былдыр
Байділдин.

Жұмағали Тілеулинге

Көкшетаулық,
Денге саулық,
Ақ жаулық.

Жерді шарлап,
Жыладым зарлап,
Ғали жоқ.

---

¹ Келісті, келбетті.

Сәкенге (Сейфуллинге)

Фуллин Сәкен,
Кекең-кекең.
Футурист.

Бала ақымақ,
Қожа, ташмай
Басын кес.

Мұқтар Саматовқа

Күрейт,
Күрейт,
Наркомпрод Саматов,

Азык-түлік,
Жина мүлік
Жайнатып.

Біркей (Бірмұқамбет) Айбасовқа

Біркей, Біркей,
Шыбын-шіркей
Молада.

Анда-санда:
«Мен мұнда»,—
деп жылама.

Жаһанша Досмұхамедов пен Халел Досмұхамедовке

Қайда екі дос?
Орал боп-бос...
Қайда олар?

«Алла, хақ»,— деп,
«Біз нахақ»,— деп
Жүр бұлар.

Ахмет Байтұрсынұвқа

Ақаң, Ақаң,
Тілек-батың
Аққа жақ.

«Я, жаппар хақ,
Мен шын нахақ»,—
Де де жат.

Ережеп Итбаевқа

Қотыр торы ат
Құтырып жүр
Итбаев,

Семейіне —
Көмейіңе
Кет тайып.

Сейтқали Меңдешевке

Қазақстан,
Солдатстан,
Тар балақ.

Құжынаған құрт,
Быжынаған бит
Жорғалап.

Мұқанбетжан Тынышбаевқа

Ескі кебіс,
Собакевич,
Жаны кер.

Весьма тупой,
Член Думы,
Инженер.

Әлиханға

Ел ағасы,
Елдің басы,
О, Әли!

Есенбісің,
Көсембісің,
О, пәли!

Мұханбетжан Бейсеновке

Мен,
Мен, мен.
Единый мен Коммунист.

Елден,
Жерден
Алып жүрмін көп үлес.

Мағжан Бекенұлына

I

Қайда Мағжан?
Мағжан мынау:
Самолюб,
Очень ленив,
упрямый паренек:
Көрсө әйел,
Көзі жоқ ол
Көбелек.
Я писал бы,
Не бросал бы
Карандаш,
Зато менің
Постоянно қарным аш.

Баю, баю,
Орманда аю,
Баю, бай.
Баю, баю,
Орманда аю.
Қой, ойбай!

II

Қайда, ойбай,
Мағжан?
Сөзге күймес,
Қалам тимес
Қандай жан?
Есінен де,
Күшінен де
Сөзі көп.
Очень ленив,
Самолюбив
Паренек.
Көрсө әйел,
Көзі жоқ ол
Көбелек.

Я зеваю,
И бросаю
Карандаш.
Не бросал бы,
Я писал бы,
Қарным аш...

ТАТАР САУДАСЫ

Читік, кәуіш, адиал,
Шәрік, Ғәріп, сациал.
Кәләм Шәриф, арақы,
Шикәр, ипи, тәмәкі.
..... нафталин,
.....
– Афарин, татар! афарин!

ҚАЗАН

Қазан, қазан.
Сақар мен азан.
Мешіт, таяк,
Құран, арак...
.....
.....

ЕСЛАМ ҚАЗАСЫНА КӨҢІЛ АЙТУ

Сонау Еслам үздік туған бала екен,
Байтақ елге асқар таудай пана екен.
Сол панадан, сол баладан айрылып,
Жалпақ Жауар¹ жүрегінде жара екен.

Көлі кетіп, шөлге айналса – жер жетім,
Ері кетіп, шер байланса – ел жетім.
Білдім анық жастың үздік туғанын,
Көрмесем де, көргеннен соң ел шетін.

Білдім жастың асып туған бағасын,
Жас та болса, байтақ елге ағасын.
Қалың Жауар үстіндегі қамқаның
Тағдыр тартып жыртқан екен жағасын.

---

¹ *Жауар* — Қарауыл руының бір атасы.

Есін жия ел деп құлаш сермепті,
Ағайынның бірін де жат көрмепті.
Ер азамат бір нақақтан қысылса,
Қорғау бопты, бірін қолдан бермепті.

Тартыпты ылғи тура жолға, мақұлға,
Асқар таудай пана бопты жақынға.
«Халық айтса, қалт айтпайды» деген ғой,
Ие бопты байтақ, терең ақылға.

Ажал – бір жол, аттап өтпек айла жоқ,
Өткен адам қайта келмес, қайла жоқ.
Солай, Зеке, елге тоқтау айтқан жөн,
Оймен азып, жасығаннан пайда жоқ.

Солай, Зеке, ой сабырмен басылар,
Өзіңіздей ағасы бар, жасы бар.
Жақсы туған ер азамат жоқ емес,
Ел асқар ғой, талай қымбат тасы бар.
Сол сұңқарды кім ұмытар, кім қиып,
Кетіпті өлім ел ойына у құйып.
Бірақ ақыл жеңгені жөн сол ойды,
Ой деген бір дария ғой тұңғыық.

Ой деген – бір терең дария тұңғыық,
Ой қажытар бір қайғы, бір нұр құйып.
Ой деген – сел, онда құлан қағы жоқ,
Ой дегенің – таусылмайтын кермиық.

Жүрген жері сауық-думан базардай,
Ажал шіркін қаратпайды ажарға-ай.
Жолаушымын, уақытым тар болмаса,
Жігіт екен арнап сөздер жазардай.

Жігіт екен кемеліне келе алмай,
Арманда өткен толық жеміс бере алмай.
Кемеріне келіп, толса сонау жас,
Ел қалар ма ед ер жемісін тере алмай.

Тауда тас көп, тас ішінде тас болар,
Елде жас көп, жас ішінде жас болар.
Сақа құймас қолайына жақпаса,
Асыл туған жас байтаққа бас болар.

Мүше келсе, «ат боларлық құлын» дер,
Жақсы туса, сонда мынау ұлым дер.
Сол ұлынан ерте айрылса саналы ел,
Үзілгендей болды, дүние, жолым дер.

Солай, Зеке, қайысса да қабырға,
Болсын байтақ енді миға – сабырға.
Өлім жол ғой, ел – жолаушы сол жолда,
Енді қарай бермегейсің қабырға.

Ғибрат алып ақынның бұл хатынан,
Қайғынды азайт көкіректен атылған.
Тар жолдарда жолдас болған жолдасым,
Кішілік айттым Зылиқаның да атынан.

ЖАМБЫЛҒА

...Жан аға! Шықтым өлімнен,
Халімді менің көрсейші.
Жаның нұрға көмілген,
Нұрыңнан ұшқын берсейші!..

ҚАЛАМЫМА

(Леон Исаевич Мирзоянға)

...Енді, бетім, елді көр еңбек емген,
Басында бағы жанып, күнде күлген,
Қомданып, қас қырандай қаруланып,
Алыста орағытқан жауға төнген.

Осы бетім – ақ ниетім елге ере алсам,
Гүлденген өмірге үндес жыр бере алсам,
Социалды Отанды қанмен қорғап,
Керек болса, кезінде жан бере алсам.

Осы бетім – ақ ниетім, келдім бастап,
Жанымнан бар жараны сылып тастап.
Еңбекші ел, ашуы – ұшан, мейірімі мол,
Жанымды тартты саған жалаңаштап.

ЖАҢАДАН ТАБЫЛҒАН ӨЛЕНДЕРІ

ЖАС МАҒЖАНҒА

Мағжан депті біздің Бәкең баласын,
Қарашығым, бүлдірген бөбек, адасым!
Сұрайсың ғой: «Қайдан келдің, аға?— деп,—
Енді қайда жол тартып сен барасың?»

Бұл сөзіне мен айтамын, қарағым:
Ойдан шықтым, ойға тағы барамын.
Көптен өзін ұстамап ем қолыма,
Тотыққандай болды мынау қаламым.

Оқасы жоқ, тотықса, енді ашылар,
Қаламымнан тағы сөзім шашылар.
Сен, бөбегім, ержетерсің, өсерсің,
Толқындар да толқып-толқып басылар.

Мен туғанда ақын ағам келді де,
Келіп, маған ақ батасын берді де.
Өс, бөбегім, жас балауса құрақтай,
Өмір — керуен, бір сәт тоқтап көрді ме?!

ЖАУАРДЫҢ АЗАМАТТАРЫНА

Сағада сіз, байтаққа аға Зәкең бар,
Қарағашта хатқа жүйрік Бәкең бар.
Ғабдолла бар атқа мініп алысқан,
Елге сыйлы, байыпты сөз Шәкең бар.

Қалидан да естідім сөз орынды,
Жекемұрат жүйрік жігіт көрінді.
Аз сөзінен алғырлығы байқалады,
Ақылына тілі серік, порымды.

Әлімжан да алғыр құсқа меңзеген,
Сөзді жиып, тізгін тартып, тежеген.
Мұхаметжан, Сыздық – екі азамат
Ешбір жаннан беті қайтып көрмеген.

Әркім жүр ғой әрбір түрлі халменен,
Біреулер жүр күнделікті сәнменен.
Араңызда бізден екі бала жүр:
«Ризық тартса, теріп же де, дәмменен».

Екеуі де ес иесі, есінде,
Тартса ризық, еркін теріп жесін де.
Ойнар, ойлар, құрбысымен теңдесер,
Үйде отырып, түзде жүрмін десін бе?!

Олай болса, артық сөз ғой деменіз,
Өмір – теңіз, су үстінде кемеміз.
Басар аяқ нық болғанда, ақыл жөн,
Аяқ асты тайғақ болсын деменіз.

Солай, Зәке, бір себептен келіп ем,
Өмір – бір жол, адам – көшкен керуен.
Ес білгелі шетте жүрген жәйім бар.
Сергелденде – серуен де сергелден!

НАҒАШЫЛАРҒА

Бір себеппен келіп қалдым бұл жаққа,
Дәм жазбады, бара алмадым ол жаққа.
Көрмесем де, көп кішілік сәлемім
Нағашымыз Махаң менен Қожаққа.

Аралап ем шығыс, батыс арасын,
Ертiс, Едiл, Сырдария даласын.
Дәм жазбады бүгiнгi күн көруге
Ел-жұртымыз Баян – Шақа баласын.

Сол Шақада қажы Жүсіп дер еді,
Жақып пенен Өсіп те бар деп еді.
Ұл боп туып, тартып мінген ат жалын
Орда иесі Хасен де бар деп еді.

Жиеніңіз қажы Жұмабай әкем де,
Одан туған Нұрмағамбет, Бекен де.

Сол екеуден жеті-сегіз біз бармыз,
Бәрі жиен, бәрі сізге бөтен бе?!

Бәрі жиен, бәрі сіздің қаныңыз,
Бәрі сіздің шашқан тұқым-тарыңыз.
Дәм жазбады, бара алмадым бұл жолы,
Сәлемімді қабыл көріп алыңыз.

Сәлемнен соң, нағашы жұрт ағамыз,
Кіші болса, көзі ашық данамыз,
Баршаңызға тапсырғаным менің де,
Қолымызда Мұхамеджан балаңыз.

Есі бар ед байқағандай парықты,
Онды-солды, қараңғыны, жарықты.
Күн туған соң, етігімен су кешіп,
Ел-жұртым деп сіздерді іздеп барыпты.

Барып, сізді асқар пана қылыпты,
Панаңызда бала тұрмыс құрыпты.
Өз баланыз, ақылыңызды айтыңыз,
Албырт еді, ерке бала қылықты.

Жиеніңіз қажы Жұмабай құтты еді,
Әкем Бекен Атығайға тұтқа еді.
Тұтқа десем, сөйлеу болар асыра,
Деуші болар: «Басқа тұтқа жоқ па еді?»

Не жоқ болсын, Шахаң елге аға еді,
Үздік туған, жанат тонға жаға еді.

Ел ағасы Исекең анау, қайраным,
Өрге бастап, төрге тартқан тайлағын.
Өрісін кең тарылтпайтын аз елдің,
Атығайдың алып жүр ғой байрағын.

Жиеніңіз ес білгеннен ел деген,
Өрге ұмтылған, өрге қарай өрлеген.
Кім ұшырамас алыс жолда шалысқа,
Күн де болды қолды қате сермеген.

Нағашы жұрт, сізге дұғай сәлемім,
Өзім жолда, барсын сізге қаламым.
Амандықпен көріскендей күн болсын,
Қоштық айтам, Қызылжар жүріп барамын.

ӨМІРІМЕ ӨКПЕМ

Сұм өмір, сұлу дүние, алдадың ба?
Тән арып, тамырда қан қалмадың ба?
Жалған үшін жан қиып, жапа шектім,
Еңбегім, екі болып, жанбадың ба?
Жайшылықта жан қиған, жақын дүние,
Талып тұрсам, назарың салмадың ба?
Ортекедей орғытып, оққа жығып,
Жалмауыз жауыз жалған, жалмадың ба?
Арсыз нәсіп, армансыз алдадың ба?
Қайрымсыз қанжығанды қандадың ба?
Қомағай қорқау ажал, қойның ашып,
Қапа мен қайғыға қол жалғадың ба?
Алдандым, алжастырдың, анғырттандым,
Ақылсыз аңқау басым, аңдадың ба?

Қимас дос, қыспақта боп, жылаттың ба?
Қайғымен қан жұтқызып, сұлаттың ба?
Қасіретті қасапшының ешкісіндей
Құрым іліп, құдыққа құлаттың ба?
Құбылдың, құйқылжыдың, Құртқа дүние,
«Қызықпаймын» десем де, шыдаттың ба?
Ар-ұят, адамдықты арам қылып,
Бәрін саған жұмсадым, қуанттың ба?
Сен үшін жақынымды жат қылып ем,
Қайырылып, қам көңілімді жұбаттың ба?

.....
Мелшиген, мейірімсіз, меңіреу дүние,
Алдап ап, айызынды қандырдың ба?
Қазынаны ұрлаған қарақшыдай,
Бас салып, басқа бұғау салдырдың ба?
Жау тонаған адамдай жәудіретіп,
Адамзаттық арымды алдырдың ба?

.....
Кетеріңе келгенде, көззап дүние,
Түлкідей құйрығыңды шалдырттың ба?
Қапаста қан азайып, қажыр мұқап,
Қалашының итіндей қаңғырттың ба?

Әзелде алысқа ұшқан дәм мен тұзым,
Тәуекел, тасқа қондым, Тәңірім сақтар.

Жерлерге топырақ тартқан сан айналдым,
Деген жанмын: «Құнымды Құдай жоқтар!»
Адам басы – Алланың добы болса,
Тағдырдан табандатып тиді шоқпар.
Жалындым, жанталастым, жалбарындым,
Тимеді ешбір рахым Тәңірім жақтар.
Махпуздың тақтайына жазған жұмыс
Бұйрықты жерлеріне барып тоқтар.
Басқадан менің жаным бағалы ма,
Талай жан тап жолында болды көкпар!

Қиядан сөз табатын ақыл бар ма,
Тыңдайтын бойым балқып нақыл бар ма?
Есіл сөзім есепсіз босқа кетсе,
Обалы жаулығы жоқ қатындарға!

ЕРТЕГІ

Бүгін жаным өртке оранған жанға ұсап,
Бүгін жаным тым аңсады от құшақ.
Жынды жүрек тығылады аузыма,
Тілім-тілім тілсе келіп у пышақ...

Бүгін жүрек отты қарақ іздейді,
Бүгін жүрек күшті арақ іздейді.
Құшар едім... ішер едім... жылар ем...
«Сен» деуші жоқ, Бәрі де шет: «Сіз» дейді...

Аласұрад, жынданады жас жүрек,
Қарақ керек. Арақ керек! Не керек!
Бәрі де жоқ, жалғыз жолдас — қиялым,
Жұбатады айтып маған тәтті ертеқ...

Ертеқ, ертеқ, ертеқ, ертеқ — ерте екен,
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен...
Хан Абылай немересі Кене хан
Аспанға өрлеп заулап жанған өрт екен.

Ертедегі адамдардың бәрі де ер,
Түн жағында ел бар екен орыс дер.
Орыс елі Арқаға қол салған соң,
Жас Кененің жүрегінде қалың шер.

Елім дейді, жерім дейді, жанады,
Жеткіншегі Ер Наурызбай баланы
Ертіп алып, қорғамақ боп қазағын,
Абылайдың ала туын алады.

Ту алады, орыс елін шабады,
Ер талмайды, аста тұлпар талады.
Ел-жұрт іздеп Алатауға барғанда
Өз бауыры қырғыздан қаза табады...

Ертек, ертек, ертек, ертек – ерте екен,
Есіл Кене заулап жанған өрт екен.
Жас бөріден, сол ерінен айрылып,
Алты алаштың жүрегінде дерт екен.

Ертек, ертек, ертек, ертек – ерте екен,
Хан Кене өлді, Науан да өлді ақбөкен.
Тұлпар өлсе, қалмай ма оның тұяғы,
Тартып туған артында ұлы жоқ па екен?!

Кене артында жас арыстан Сыздық бар,
Төс үстінде желкілдеген қара жал.
Ерден туған ердің жолын қуады:
Ер иманы – ел, айнамайтын елім – жар.

Жап-жас Сыздық қорғамак боп қазағын,
Ту көтеріп, қарға ілді садағын.
Балаусасың қанды майдан көрмеген,
Құтты қадам болғай еді, қарағым!

Сыздық батыр тұлпар атын ерттеген,
«Алты алашым, енді маған ер!»– деген.
Көп сокқы жеп, сүле болған сорлы алаш,
Алты алаштан алты адам да ермеген.

Алты алаштан алты адам да ермеген...
Алаш сорлы келешегін көрмеген.
Орыс алды, қимылдаған қазақ жоқ,
Қайран Сыздық құса болды шерменен.

Қайран Сыздық елден үміт үзеді,
Жап-жас Сыздық елден, үйден безеді.
Жатып өлмей, жортып жүріп өлем деп,
Түркістанның бетпақ шөлін кезеді...

Ертек, ертек, ертек, ертек – ерте екен,
Сыздық ердің жүрегі шер, дерт екен...
Арып-ашып бір қопаның бойына
Келген кезде – қас қарайған, ымырт екен.

Қараңғы түн жерге кебін төседі,
Қонайын деп Сыздық аттан түседі.
Қоректенбек болып жатар алдында,
Қанжығадан қос қоржынын шешеді.

Қоржын іші бөлек-бөлек қалта бар,
Қалта толған мейіздейін малта бар.
«Шөл далада жалғыз отыр ер балан,
Жел-ау, жел-ау, алты алашқа айта бар!»

Мойынға алса, адам көнбек қиынға,
Жалғыз өзі қалың копа бойында
Шақпақ шағып, от тұтатып Сыздық ер
Отыр еді, ешнәрсе жоқ ойында.

Түкті қабақ жауып түскен кезіне,
Ұшқын шашып, от ойнап тұр көзінде.
Қырлы мұрын, қырмызы ерін, қап-қара
Тікенектей түк шығып тұр жүзіне.

Қол – иекте, басы төмен иілген,
Тегі, ойда ғой батыр жаны күйінген...
Бір мезгілде... сылдыр-сылдыр... қамыстар,
Жел ме әлде қамысты құшып иірген...

Жел білінбейд, сылдыр... сылдыр... көп қамыс.
Сылдыр... сылдыр... жақындады жат дыбыс.
Дыбыс тынды. Бұ не болды? Не екен?
Әлде ерге шапқалы түр жолбарыс?

Сол мезетте қамыс ақырын ашылды,
Әлдекімге тәжім қылып, бас ұрды.
Ай мен күндей бір келіншек сыланған
Шыға келді, балқып нұры шашылды.

Сыздық отыр ой ұшына шыға алмай,
Кім екенін, не болғанын ұға алмай.
Сыландаған сұлу келіншек келді де,
Амандасты қолын жеңнен шығармай.

Жеңін беріп сұлу келіншек сыландап,
Тал шыбықтай жүзге иіліп бұрандап,
Сызылып қана жанған оттың басына
Отырды ақырын жұлдыздайын жымындап.

Сыздық сонда кәрмен қабақ түйеді,
Сұлу келіншек босатпады жүйені.
Көзінен от, қабағынан қар жауды,
Бір көз салып, кім екенін түйеді.

Хас батыр ғой, қысылмады, саспады,
Сынамаққа бір малта алып тастады.
Сұлу келіншек былқ-сылқ етіп қылмындап,
Малтаны алды, жеңін тағы ашпады.

Көңіл түйген нәрсе енді болды анық,
Сыздық батыр қабағынан қар жауып,
Келіншекке қаһарменен: «Кет!»— деді,
Беліндегі садағын шешіп қолға алып.

Сұлу келіншек «хи-хи-хи» деп күлгендей,
Дыбысы шықпай, ішегі қатып өлгендей,
Былқ-сылқ етіп түрегелді судырап,
Судыр-судыр жансыз жібек жүргендей.

Сылдыр-сылдыр сыбырласты көп қамыс,
Тек тұрмайтын, жыбырлайтын желауыз.
Сылаң-сылаң сұлу келіншек жоқ болды,
Сыбыр тынды. Жыбыр қалды. Жоқ дыбыс...

Отқа қарап отыр Сыздық, көзі — от,
Карасады, арбасады от пен от.
Айнала өлім. Құм жамылған үнсіз шөл,
Күбірлейтін, жыбырлайтын жел де жоқ.

Құм астында демі біткен бетпақ шөл,
Сұлу келіншек — жезтырнақ қой қанішер.
«Тырнағымды көрсе, біліп қалад»,— деп,
Жеңнен қолын шығармаған мәні сол.

Жезтырнақтың тырнағы бар өткір жез,
Алып, күшті, жүгіріп кетсе, желден тез.
Пері менен диюдың ойнас баласы...
Бола алады аң да, құс та, шал да, қыз.

Бүгін келіншек болып кепті Сыздыққа,
Алдап-арбап батпақшы ғой қызыққа.
Жемекші ғой өлтірген соң қытықтап,
Ер жүрегін малып-малып тұздыққа.

Қырмызы ерні қыбырлады батырдың:
«Неге әлі мен «Кет!» деп соған ақырдым?
Күлген болып, көнген болып, өурелеп,
Ойынын көру керек еді пақырдың.

Сөз жоқ, енді ол намыстанып, арланып,
Кетті ыза боп: «Қап, бөлем!..»— деп қарғанып.
Біраздан соң, түн ортасы кезінде
Келмес пе екен дауылданып, кәрленіп»,—

Деді-дағы ер қаранды жан-жаққа,
Маң-маң басып жүріп біраз ар жақта,
Тауып алды дөңбектей бір қара тас,
Ер қолына дөңбек тасың қаңбақ та!

Дем шығарма, салса да тас салмағын,
Қары түгіл, ауыртады бармағын.
От басына тастады да, дөңбекке
Сыздық батыр жапты қара қапталын.

Атын алып кетті өзі анадай,
Сескеніп бір жан-жағына қарамай.
Тұсаулы аттың тасасында отырды,
Бұғып қана тоңған қойшы баладай.

Ашыққан ат үзіп жатыр күріс-күріс,
Ол үзгені тырбық-тырбық баялыш.
Айнала — өлім, жыбырлаған жел де жоқ,
Естіледі жалғыз ғана дем алыс.

Естімейді құлақ ешбір тықырды,
Әлде пері әпсүн оқып түкірді?
Бетпақ шөлдін көгі де бір сұр кебік,
Айы нұрсыз, жұлдызы үнсіз сықылды.

Тым болмаса, сылдырласа қамыстар!..
«Әлдеқайда, Қырда, Сырда алаш бар...»
Шулаған аң, шұбырған мал, шалқар көл,
Мұнарлы тау, балдай бұлақ, ағаш бар.

Сыздық мынау елден безген ел үшін...
Сыздық мынау шөлге көмген жас күшін...
Бетпақ шөлде Сыздық өлер, құм көшер...
Жүректе у... жарып қарар кім ішін...

Өлер батыр... тастар оны құм көміп...
Қарға-құзғын үстінде жүрер үңіліп...
Сыздық өлер... алаш құрыр... есіл ер...
Бір мезгілде кетті ме көзі ілініп.

Бір мезгілде жындай ойнап жел шықты.
«Фию-фию» деді. Тілін кім ұқты?
Сыбырлады, жыбырлады жорғалап,
Шөл шулатып, құм аузына құм тықты.

«Фию-фию, фию-фию» есті жел.
Бұғып жатқан баялышты құшты жел.
«Жынды неме, мұның не?»— деп, мырсылдап,
Селк-селк күліп, селкілдеді сексеуіл.

Сылдыр-сылдыр қамыс басты сылдырға,
Жел сүйсе оны, жан кіреді құрғырға.
Жел — жас жігіт, қамыс — қыз ғой көңілшек,
Еркі қалып, салған «қойшы, құрғырға».

Уледі жел, дауылға ол айналды,
Көкке қою кара бұлттар байланды.
Қыбырлады тұншығып жатқан құмшықтар,
Серпілді де, ер садағын қолға алды.

Әр дыбысқа енді құлақ түрулі,
Көз тігілді, қолда садақ құрулы.
Жезтырнақ қой келе жатқан кәрленіп,
Дио ашулы, пері жүріс, жын шулы.

Сол секундта жаншып жап-жас қамысты,
Жындай, түндей қап-қара бір албасты
Жымып қана келді дөңбек жанына,
Сол секундта батыр көзін қан басты.

Тартайын деп оңтайланды садағын,
Сонда албасты: «Ә-ә, Сыздық қарағым,
Жатырмысың ұйықтап қаннен-қаперсіз?!
Мына маған қалай кәрмен қарадың?!

Келдім. Кеттім. Орныңнан да тұрмадың!
Кім ұмытар сенің тұқымың қылғанын.
Кене — өкемді, Абылай ағамды өлтірді,
Балам, сенің құрытайын ұрпағың!»—

Деді де ол, көзі оттай жайнады,
Жез тырнағын өз тісіне қайрады.
Қайрады да көмді тасқа тырнағын...
Ессіз шіркін қайдан білсін айланы.

Сол арада «талдау жердің тұсы» деп,
Сол арада «дәл жүректің басы» деп,
Көзі қан боп, қарт бурадай қалшылдап,
Дәлдеп тұрып тартып қалды ер Сыздық.

Тырнақ тіліп тас шыңғырып – «шак!» деді,
Сол секундта тартылды садақ – «тақ!» деді.
Тәлтіректеп, аузынан кесек қан атып,
Жезтырнағым «аһ» деді де, «қап!» деді.

«Сыздық сүм-ай, орарынды біліп ем,
Ордың да сен тындың. Болды тілегін.
Бір сұрауым: тағы да атар ер болсаң,
Бір оғыңмен азаптанып өлемін».

Сөз орнына Сыздық сақ-сақ күледі,
Екі атса ғой Тырнаққа Құдай береді!
Біраз тұрып, тәлтіректеп жезтырнақ,
Сүйретіліп қопаға қарай жөнелді.

Жол берді оған, қамыс тағы ашылды,
Намысы жоқ қамыс тағы бас ұрды.
Біраз сыбыр. Біраз жыбыр. Дыбыс жоқ.
Көк айықты, жел де енді басылды.

Ешбір үн жоқ. Үнсіз өлік – бетпақ шөл,
Жыбыр-жыбыр. Жанын берді, өлді жел.
Түншыққан күм. Мәңгі бұққан баялыш,
Қатып қалған, селкілдемейд сексеуіл.

Айнала өлім, егі-шексіз шөл де шөл...
Шөл мен өлім арасында бір-ақ жол.
Ер Сыздықты тағы ойлар биледі,
Иекте тұр жаңа садақ тартқан қол.

Әлдеқайда, Қырда, Сырда алаш бар...
Мұнарлы тау, балдай бұлақ, ағаш бар...
Есіл елді, есіл жерді жат алды...
Ойлы ұлына бұл кең дүние болды тар.

Ойлар басты, жүйрік жанға ой батты...
Ұзамады, ағарып ақырын таң атты.
Ұры ойлар жанды жеді, қанатты,
Тарам-тарам алма беттен жас ақты...

Күні кеше айбынды Абылай бабасы,
Ақылы кең, алты алаштың ағасы,
Шын хан еді-ау, қорғаны еді-ау қазақтың,
Өлді Абылай, солды қазақ даласы.

Өз әкесі Кенесары кім еді?
Заулаған өрт, ойнаған от, Күн еді.
Алаш деп – у, қазағым деп қан жұтып,
Қаза тапты, қазағым, күнің түн еді!..

Сыздық мынау қайғы қуып, шөл безген,
Кім біледі, көмер оны құм кезген.
Бүйткенше ол, неге жүріп кетпейді
Кене, Науан салып кеткен қанды ізбен?

Өлім іздеп адам белін бусын да,
Ерден туған ердің жолын қусын да.
Жолбарыс ер жалғыз өлсін майданда,
Жаспен емес, қанмен бетін жусын да!..

Осы ойлармен ерттеді атын мінгелі,
Шөлден безіп, қанды жолға кіргелі,
Алаш елі, сары сайран жері үшін,
Жапанда емес, жау қолында өлгелі.

Осы ойлармен Сыздық атын ерттеген,
Тап сол кезде ер жүрегі өрт екен...
Заман озды, адам тозды, ерлер жоқ...
Заман озды, ер заманы ерте екен...

Ертек, ертек, ерте, ертек – ерте екен,
Ерте күнде ерлер екпінді өрт екен.
Хандарынан, ерлерінен айрылған
Алты алаштың жүрегінде дерт екен!

Ертек, ертек, ертек, ертек – ерте екен,
Хан заманы, ер заманы ерте екен.
Ерте заман, алаш аман – айбынды ел...
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен...

Ертек, ертек, ертек, ертек – ерте екен,
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен.
Күңіреніп күрсін де, алаш, тыңдай бер,
Ертегі айтад дертті балаң Жәжекең.

Бітті ертегі. Аласұрад жас жүрек,
Қарак па әлде? Арак па әлде? Не керек?
Арағы да, қарағы да құрысын!
Қиялтайым, айтшы тағы, тағы ертек!..

ОҚЖЕТПЕСТІҢ ҚИЯСЫНДА

Арқада Бурабайға жер жетпейді,
Басқа жер ойды ондай тербетпейді.
Бурабайдың көлі мен Көкшетауды
Көрмесен, көкіректен шер кетпейді.
Қиясымен бұлт құшқан Оқжетпестей
Басқа тау ойды аспанға өрлетпейді.
Арқада Бурабайға жер жетпесе,
Алашта Кенекеме ер жетпейді.
Көкшеде күңіренген Кенем қайда?!
Дариға, жүрегімді дерт өртейді.

Көкшені күндіз-түні мұнар басқан,
Қап-кара бұлттармен құшақтасқан.
Алдында бұйра жалды бөлек тау тұр,
Көкшеге қосылмаққа қойнын ашқан.
Мөп-мөлдір, дөп-дөнгелек көл ортада,
Жел ойнап, ақ бетіне меруерт шашқан.
Сол көлдің жағасында Оқжетпес бар,
Жасаған мұнарадай құйып тастан.
Найзадай Оқжестпестің қиясына
Жалғыз-ақ Кенекем ғой қадам басқан.

Алашта талай-талай ерлер өткен,
Ерлерде Кенекеме кім бар жеткен?
Сүйремей елін өрге, көрге сүйреп,
Ер емес, «ершіктер» ол елді еңіреткен.
Жалғыз-ақ Кенекем ғой қайрат қылған,
Қазақты құтқарам деп қалың өрттен...
Бір кезде Кенекемді ойлар билеп,
Бір өзі Бурабайды кезіп кеткен,
Артында Оқжетпестің үңгір тау бар,
Сол тауда бірнеше күн мекен еткен.

Бір түні тым құтырып жел ойнайды,
Жынды жел қатты сақ-сақ күле ойнайды.
Бетінен жел кеп сүйіп алғаннан соң,
Көбіктеніп күлегеш көл ойнайды.

Сол түні сонау үңгір тау ішінде
Қабағын қарс жауып Кене ойлайды.
Қамалған қазағына жол таппаққа,
Жүрегін тілім-тілім тіле ойлайды.
«Қазағым, ханың да мен, қараң да мен,
Сен үшін жаным құрбан»,— деп ойлайды.

Кенекем құлаштаған ой теңізін,
Бұлдыртқан бұлдыр заман қыран көзін.
Бір кезде серпіледі, шығарған соң
Ойлардың «уһ» деген у лебізін.
Келеді маң-маң басып Оқжетпеске,
Құмдарға жолбарыстай тастап ізін.
Көзін жұмып, қияға шықсам-ау деп,
Ойлайды жоғарыға жөндеп жүзін.
Сол минут Оқжетпестің қиясында,
Жіберсе көзін ашып, көреді өзін.

Кенекем көзін ашып, таң боп қатты,
Қараңғы, көз көрмейді ешбір затты...
Нажағай маңайында жарқ-жүрк етіп,
Қарағай, сыпсың біткен шулап жатты.
Төменде, Оқжетпестің етегінде
Толқындар тасты сабап, тулап жатты.
Кішкене сескенгендей болғаннан соң,
Кенекем аузына алды аруакты.
«Аруак» деп алғанша аузын жиып,
Көреді қарсы алдында әппақ қартты.

Қарт сонда қозғағандай болды басын,
Қолыменен көтерді түкті қасын.
Ойнаған ақ бұлттай денесі әппақ,
Жасаған бұлт ішінде барлық жасын.
Күңіренген көлдердің көбігімен
Жуғандай әппақ қылып сақал-шашын.
Ізгі қарт «а» деп аузын қозғағанда,
Төменде судың шуы болды басым.
Қарт сонда күңіреніп: «Аманбысың,
Кенежан, елдің ері жолбарысым!

Кенежан, берірек кел, сырттан балам,
Ел үшін елсіз жерде жортқан балам.
Сақтайтын қолдан тілден сендей ерді
Ата пір қасиетті мен қарт бабаң.
Өз қолыммен төменнен тартып алдым,

Қияда күтіп сені сансыз заман.
Ел үшін еңіреп туған жолбарысым,
Білемін, жүрегінде бар бір жараң.
Сені улаған қазақтың қайғысы ғой,
Дариға, қазағыңның күні қараң.

Алаштың алдын қара тұман жапқан,
Мынау орыс обыр ол еміп жатқан.
Заман азған шағында адам азбақ,
Көп ерлер жаумен брге елін шапқан.
Кешегі Абылайдан азып туған
Уәли анау қар қатынмен басы қатқан.
Шормандай шолтандаған шолақ билер
Орыстың шекпеніне елін сатқан.
Кенежан, елің қалды жау қолында,
Алып кет алашыңды осы жақтан.

Тайсалма, тәуекел қыл, батыр балам,
Арсыға дұға асырар мен қарт бабаң.
Еңіреген ерге серік жолдас болар,
Балауса жас жолбарыс – інің Науан.
Жау қалың: азғантай ел, азғантай шақ,
Болғай ед аруақ жар, Құдай панаң.
Мерт болсаң мақсұтына жетпей егер,
Сол сағат мен осы жерде тасқа айналам.
Алашта тағы сендей ер тууын
Төбеде тас боп шөгіп күтіп қалам».

Осы сөздерді айтып қарт ғайып болды,
Таудың үсті тамаша нұрға толды.
Тербеліп, күңіреніп қара бұлттар,
Жер мен көк қасиетті жырға толды.
Бұлтты айдап, сылдыратып сумен ойнап,
Ерке жел тасты құшып сақ-сақ күлді.
Аллалап ну қарағай шулай-шулай,
Төменде тулай-тулай толқын өлді.
Тамашадан тас болып біраз тұрып,
Көзін ашып, Кене өзін жерде көрді.

Сол кеткеннен Кенекем кете барды,
Жанына жас жолбарыс Науанды алды.
Алашты алып шығып ел қылмаққа,
Орысқа аш бөрідей ойран салды.
Үйсін, дулат, қырғызбен қол ұстасып,
Қығаймен қатынаспаққа ой ойланды.
Біле алмай надандықпен ердің ойын,

Сорлы қырғыз мерт қылды арыстанды.
Арыстан Алатауда мерт болғанда,
Оқжетпесте тұрған қарт тасқа айналды.

Содан бері бірталай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман өтті.
Тұлпар – тулақ, ер арып аруақ боп,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада
Қорсылдаған доңыздар мекен етті.
Жалғыз-ақ Оқжетпестің қиясында
Шөккен қарт күншығысқа түзеп бетті,
Көп заман талмай-тозбай тау басында,
Алаштан Кенекемдей бір ер күтті.

Арқада Бурабайдай жер болмайды,
Алашта Кенекемдей ер болмайды.
Кене Арыстан мезгілсіз мерт болды ғой,
Алашқа бұдан да зор шер болмайды.
Ел азды, арқа тозды, қайғы басты,
Күніреніп біздей бейбақ жыр толғайды.
Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасаң,
Кенедей енді неге ер тумайды?!
Кене жоқ, ізін басар іні де жоқ,
Дарига, жүрегімді дерт улайды.

ЖҮСІП ХАН

Бар екен де, жоқ екен,
Аш екен де, тоқ екен,
Ертек, ертек, ертекте:
Ала қарға – азаншы,
Қара қарға – қазаншы,
Шымшық терген шөпшекті.

Қарлығашы қалбаңдап,
Жапалағы жалбаңдап,
Көрсетіпті көмегін.
Құс атаулы, әйтеуір,
Болыпты бәрі әбігер,
Мен білем бе себебін?!

Сөз бұл емес, сөз кейін,
Бұл сөздерім әншейін
Кеуде кернеп дем алыс.

Бұл – бұлаңы түлкінің,
Бұл – бастапқы бүлкілім,
Болғаннан соң жол алыс.

Тағы да айтам: бұл жерде
Жазбақ емен сендерге
Кұстардың не қылғанын.
Бұл әшейін қомданып,
Даярланып домбыра алып,
Тамағымды қырғаным.

Ал тамақты қыралық,
Бөрікті жерге ұралық,
Кіріселік кеңеске.
Кеңес мынау ұнаса:
Жер жүзінде тамаша
Талай жер бар емес пе?

Оңтүстікте алыста,
Үндістанға барыста
Иран дейтін бір жер бар.
Жер болғанда, ерке жер,
Жердің құты – серке жер,
Не керегің табылар.

Күні жерге үңілген,
Жері гүлге көмілген,
Бір гүл сайын бір бұлбұл.
Асты бір гүл жайнаған,
Үсті бұлбұл сайраған,
Мейлің жыла, мейлің күл.

Бал бұлақты тауы бар,
Бұйра-бұйра бауы бар,
Бауы толған жеміске.
Бір жемісі жақұттай,
Бір жемісі ақықтай,
Бір жемісі күміс пе?!

Бір жақ беті қандай боп,
Бір жақ беті таңдай боп,
Үйіліп жатқан алмасы.
Бәрінен де бұл әжеп,
Саусағыңды бірге жеп
Қоятындай алуасы.

Қойтұяқтай – түймедей,
Елі жейтін үймелей
    Әсіресе шаптталы.
Тағы елінде жібек көп,
Талайының жібек дейд
    Еру киген қаптталы.

Иран жері, не керек, –
Жеміс, бұлбұл, гүл, жібек,
    Төрт түлегі сай бопты.
Сай болғанмен, мәлім ғой,
Елінің дені қу кедей,
    Бір уыс-ақ бай бопты.

Қашанда надан көп кедей,
Бір уыс байға беттемей,
    Құл боп қызмет қылмай ма?
Желіккен байлар құл айдап,
Еріккен байлар хан сайлап,
    Әңгіме-дүкен құрмай ма?

Иранда сонау құт қонған,
Байға ғана құт болған
    Бопты дейді Аббас хан –
Жасын тақта жасаған,
Күшігенге ұсаған,
    Құлқы бұзық қақпас хан.

Елін бақпай, тақ баққан,
Бар жұмысы – тек жатқан
    Алтын сарай ішінде.
Әйел жиған үйірлеп,
«Әйел!» деген күбірлеп
    Өңінде де түсінде.

Шараптан ылғи шала мас,
Тажындағы тізген тас
    Гауһар, күннің көзіндей...
Арамтамақ Аббас хан,
Өз құлқына тап басқан,
    Уәзір жиған өзіндей.

Сұм-сұрқия уәзірлер
Хан керегін өзірлер
    Шауып, шаншып, ел талап.

Бұқара қасқа бүгжеңдер,
Табанда ылғи тепкі жер,
Құл боп құрдай жорғалап.

Күндер өткен осылай,
Тістесіп құйрық ай мен ай,
Жылдың ізін жыл басып,
Күндерде бір күн хан Аббас,
Шарап ішіп шала мас,
Өзімен өзі сырласып

Отыр екен сарайда,
Тірі жан жоқ маңайда.
Кіріп кепті бас уәзір.
Қос шикандай томпақ ұрт,
Дорба сақал, құйрық мұрт,
Депті уәзір: «Иә, тақсыр!

Ұзақ болсын жасыңыз,
Сізге құрбан басымыз.
Келгенімнің мәні бұл:
Бас балшысы түскірі
Балына не түскенін
Сізге айтқалы келіп тұр».

«Кірсін!»— депті сонда хан,
Сонда октай зырлаған
Балшы ұшып кіріпті.
Кіріп құрдай жорғалап,
Құлдық ұрып үш қабат,
Тұрып сөйлей беріпті.

Сырласқаны көк аспан,
Жұлдыз қарап, бал ашқан
Тәуіп екені тағы бар.
Депті: «Алдияр ханымыз!
Сізге құрбан жанымыз!
Келдім алып сұм хабар.

Жұлдыз маған не деді?
Жұлдыз жақсы демеді,
Қатер айтты ханыма.
Қатері сол, қысқа сөз:
Ханға қаза қатасыз
Оныншы күн таңында».

«Не? Не?» – деді, хан құп-қу,
«Не? Не?» – деді, қысты ашу,
Қалшылдады, қақалды.
Ықылық атты, қиық деді,
«И-и-и-и-еет!» – деді,
Сапсандагты сақалды.

«А, құтырған бадырақ күл!
Бұл былшылың қай былшыл!?
Кет! Көрінбе! Шық! Жоғал!
Мен тілінді қырқайын!
Тұқымынды құртайын!
Жендет! Жендет! Басын ал!».

Желден ұшқыр жын ба еді –
Жетіп келіп жендеті,
Жаландатып қылышын,
Апыл-ғұпыл, әп-сөтте
Тап береді шаппаққа.
Құрысын балы! Құрысын!

Балшыда үрей қала ма,
Көзі сыймай шараға,
Кемсең қағып, жандәрмен:
«Ханым! Ханым! Сұлтаным!
Бір қасықтай қи қаным!
Аллаға аян, сөзім шын.

Балға түскен күн толар,
Жұлдыз сөзі сөз болар,
Не пайда өліп мен төбет?..
Бірақ, ханым, ойлаймын,
Ақылдассақ, айламен
Жұлдызды алдап ұрмас па ек?»

Хан бетіне қан жүрді,
Қисын қалай өмірді,
Арағы бар, қарағы!
Көзі сәуле шалғандай,
Дереу жұлып алғандай
Жендетіне карады.

«Токтай түр» деп ым қақты,
Жаны біраз жай тапты.
Алдамаққа жұлдызды,

Машайығын, молдасын,
Уәзір, қазы, қолбасын,
Бірін қоймай жиғызды.

Жаранына жиылған
Аббас былай бұйырған:
«Тез ақылға салындар!
Жұлдызды алдау жөні не?
Сөйтіп, тірі, өлі ме,—
Қалап, затымды алындар!»

Бәрі жерге үнілді,
Бәрі ойға көмілді,
Сақалдары салбырап.
Машайығы сүмиіп,
Молдалары мәлиіп,
Бере алмады бір жауап.

Хан бетінен қан қашты.
Жұрт та жым-жырт. Хан састы.
Алақ-жұлақ екі көз.
Сонда, анау балшыдан
Құлдық ұрып, бас ұрған
«Ханым!» деген шықты сөз.

«Ханым!— деді,— Алдияр!
Қайғырмаңыз, үміт бар,
Ойдан айла табылар.
Арыстаным, тірегім,
Қасық қаным тілегім,
Мен дәметпен дүние-мал».

Үміті құрғыр жылт етіп:
«Сөйле!— деді хан зекіп,—
Сөйле! Күнөң кешілер!»
Балшы сонда тоқтап аз:
«О, сұлтаным, шахыбаз,
Жұмбақ былай шешілер:

Оныншы күн таңында
Иран елі ханына
Қаза жетпек қатасыз.
Айла мынау сізге, хан,
Тап қазіргі сағаттан
Тақты тастап кетесіз.

Сіз кетіңіз, падиша,
Он күн біреу уақытша
Хандық құрсын тағында.
Жұлдыз сөзі дөп келер:
Тақта отырған хан өлер
Оныншы күн таңында».

Хан қуанып қопандап,
Қоразданып қоқандап,
Жалт қарады уәзірге:
«Қанатым сен, құйрығым,
Жұрт билеуге жүйрігім,
Сен хандық құр әзірге.

Айта қалса, хан қайтпас!
Қарсы келсең, мынау бас
Осы жерде кесілер!»
Уәзір сонда сабазың,
Құлық-сұмдық сабағың
Судай ішкен есіл ер,

Жүзіне қуан өң кіріп,
Көзді тоқсан төңкеріп,
Қолды жайып жіберіп,
Бейне маймыл маймандап,
Біресе бейне жайнандап,
Біресе бейне түнеріп:

«Сұбхан Алла! Сұлтаным,
Сізге құрбан жан-тәнім.
Күнім туды оңынан!
Бірақ... Алла, ханым-ай,
Мендей сордың ойы сай,
Келмес хандық қолынан!

Сондықтан таққа қария,
Оқымысты-дария
Қазы лайық болар-ау!...»
Енді қазың қақалды,
Салалады сақалды,
Желпілдетіп қос танау:

«Астапыралда... әзірмін.
Сөзінде бірақ уәзірдің
Бір қата бар болмашы:

Аюға ақыл қонар ма?
Келтексіз тентек оңар ма?
Лайық болар қолбасы!»

Екі беті шикандай,
Дөл қораздай қойқандай,
Басып, жаншып, қиратып
Ілгері шығып еңтігіп,
Қызарып, ісіп, бір тынып,
Едірей мұртын ширатып,

Барқылдады қолбасы.
Не керек, сөздің қысқасы,
Басқаға о да сілтеді.
Ақырда хандық кенесі
Жүзі қара немесі –
Жендетке барып жетеді.

Болғанмен қанша шала есті,
Оған да дереу ой түсті:
Хан болсын қалай жан қиып!
Өзі кетті ырбиып,
Ерні кетті дүрдиіп,
Қолы қалды тырбиып:

«Е! Құрмалдық мен бе екем?
Он күн деген күн бе екен?
Адыра қалсын бұл хандық!...»
Сөз тоқталды. Жұрт жым-жырт.
«А, Құдайым! Құтқар!» – деп,
Айтысты іштен құрмалдық.

Сонда балшы сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
«Бұған да амал табылар.
Ұнатсаңыз, халайық,
Бұл он күнге лайық
Жүсіп деген бір сұм бар.

Базарда ылғи ер істер,
Өзі шебер мініскер,
Нағыз найсап, шаян тіл.
Осы отырған бөрінді,
Жазаласа ханымды,
Ұры-қары дейтін ол!

«Хан, ханшасы, қолбасы,
Уәзір, қазы, молдасы,—
    Өңшең ұры обырлар.
Бұқара елді еңіреткен,
Кедей қылып күңіреткен
    Солар»,— дейтін ол мұндар!

Мен ойлаймын, падишам,
Тап сол Жүсіп уақытша
    Хандық құрсын тағында.
Жұлдыз сөзі іске асар:
Жүсіп жанмен қоштасар
    Оныншы күн таңында».

Жұрттың аузы шешілді:
«Мұндай итті, кесірді
    Жермен-жексен қылмас па?!
Дұрыс, дұрыс! Сол сұмнан
Өз қанына сусаған,
    Таққа лайық кім басқа?!»—

Десті осылай, сөз тынды.
Біз де ақырын сөзді енді
    Жөнелтелік Жүсіпке.
Жүкең қайда шаян тіл?
Қайда болушы ед? Базарда ол
    Қақталып, қасқа, ыстыққа.

Шаңқай түс. Шым-шым шағыл күн.
Базар ызың, ың да жың.
    Жабыр-дабыр сансыз жұрт.
Саудагер сұм жаны — мал,
Шиқан бетті, жүн сақал,
    Сатқан, алған шартпа-шұрт.

Сөлде, шапан шүп-шұбар,
Арландаған арбалар.
    Есек, молда мөңіреген.
Дәруіш, балшы, ойыншы,
Ақсақ-тоқсақ, қайыршы,
    Жетім бала еңіреген.

Қап-қара бет, сұр дене,
Доп-домалақ бірдеңе.
    Бұл — әйелі Иранның.

Сол базарда бар Жүсіп,
Отырды Жүсіп шай ішіп
Жолдасы біраз адаммен.

Отыр екен деп Жүсіп:
«Біз көреміз, не керек,
Хан, қазы, әкім, байлардан.
Кедейге күн жоқ таң атар,
Кедей сорлы жұбанар
Осы деп бізге жазған заң.

Ойласаңшы, о жазған,
Сол заңды өзі кім жазған?
Хан емес пе қазымен?..»—
Дей бергенде осылай,
Әскер көрінді анадай,
Сырнай-керней сазымен.

Су ете түсті жүрегі,
Сүп-сүр болды рені:
Кімге жаққан тура айтқан.
«Болмаса игі ед бір сұмдық!»—
Деп күбірлеп, жым болып,
Жүсіп көзін қаша атқан.

Қарай қалды қол жаққа,
Қол келеді бұл жаққа.
Дүріл-күріл, ызы-шу
Самсаған қол. Сары дала.
Қызыл-жасыл, ақала.
Арғымақ, Сырнай. Дабыл. Ту.

Сәлде. Сақал. Дулыға.
Кұлдар қолдың жолына
Кілем төсеп қайқандап,
Уәзір, қари, молдасы,
Қоразданған қолбасы
Қол алдында қойқандап.

Базар халқы қым-қиқу,
Енді жым-жырт... жығылу.
Бөрінің тілі байланып...
Жұртпен бірге Жүсіп те
Демін алмай, мысықтай
Болып, басы айналып,

Көзін жұмып, енді ашса,
Бұл не деген тамаша!
Уәзір оған бүйдеп тұр:
«О, сұңқарым, сұлтаным,
Саған құрбан жан-тәнім,
Тұр тезірек, таққа жүр!»

Ханға құр су ұнай ма!
Саған даяр сарайда
Шербет, шарап, не тамақ...»
Сонда Жүсіп: «Тақсыр-ай,
Бізге арам ғой ол сарай,
Қылмаңызшы ақымақ!»

Сумандады уәзір сұм:
«Тәңірі куә, сөзім шын,
Иран ханы енді сіз.
Аббас тақтан түсті өзі,
Сен хандық құр, іш те же.
Біз-ақ елді билерміз!»

Түсі ме, бұл өңі ме?
Күдік кіріп көңіліне,
Жүкең ұртын шымшиды.
Жоқ, оп-ояу, ұйқы жоқ,
Зырлап кетті ойы – оқ...
Қонды атқа, құнтиды.

«Олай болса, дұрыс, жүр!
Мен енді – хан, сендер – құл.
Шу! Сарайға тартыңдар!»
Кетті. Бізғытты арғымақ,
Жетті. Жауһар асты тақ.
Ершің енді – алдияр!

Үлде-бүлде киінді,
Сімірді, жеді, тойынды.
Үйренді тақтың тәртібін.
Көні кепкен сұр кедей,
Біраз күн сөйтпін ләм демей,
Басқаннан соң қарқынын,

Бастады Жүкең бір істі:
Ел билеуге кірісті
Жақтап жарлы, жалшыны.

Сыпырғандай тезекті
Өңшең залым-кезептен
Еңбекші елді аршыды.

Жарлықты Жүкең жаудырды,
Уәзірді жер аудырды.
Қазының басын алдырды.
Машайығын, молдасын,
Қойқандаған қолбасын
Абақтыға салдырды.

Мұнапық талай мұндардың,
Елді сорған сұмдардың
Қырықтырды басын түймедей.
Байларды айдап жиғызды,
Тұмылдырық кигізді.
«Уһ!» деді көп кедей.

Осылай өтті біраз күн,
Бай мен бекті соқты жын.
Алдында бар не сұмдық!
Оны Жүкең не қылсын?
Оның ойы: ел көрсін
Бір күн де болса әділдік.

Не керек, солай хан Жүсіп
Залымның қанын жосылтып,
Сорлының сорын ашқандай.
Мырза, молда, бай бөсен,
Бәрі жуас, бәрі өсем,
Аяқты байқап басқандай.

Кезептерді қылды жым,
Бұқара байтақ халықтың
Болды Жүсіп қалқаны.
Қуанған байтақ балаша:
«Мың жаса, Жүсіп, мың жаса!»—
Деп шуылдап алқады.

Күн артынан күн өтті,
Тірі қалған төбеттер
Есін жия бастады.
Тоғызыншы күн түнінде
Кірісті олар күбірге:
«Мынау Жүсіп шошқаны

Қойғанымыз ба осылай,
Қорлық көріп осындай?
Қара табан, тексіз ит
Не бекзатты боздатты,
Байды, бекті, боздақты
Байлап қойды жіпсіз, ит.

Күшікті басқа секіртті,
Кедей итгі көкітті,
Құтырған мынау мұндар құл.
Шейіт кетті-ау не серке...
Бізге де кезек күні ертең
Келмесіне кім кепіл?..

Шіркін, Аббас ат еді-ау!
Заттың ісі жат еді-ау:
Жұмысы жоқ бір істе,
Жатушы еді сарайда,
Арак, қарак, маңайда...
Не тілесен, соны істе...

Қой! Қорлықты көрерміз,
Бауыздалып өлерміз.
Жер бастырмас Жүсіп сұм.
Тап ертеңгі түн бар ма?—
Құтырған ол мұндарға
Жалғыз қанжар жалынсын!..»

Кенес тынды, таң атты,
Күн де батты, ел жатты.
Жүсіп жалғыз тағында
Отыр еді қатерсіз,
Балға түскен қатесіз
Оныншы күн таңында.

Көп төбеттен бір төбет
Кіріп, басып біртепелеп,
Қадап қалды қанжарды.
Жүсіп үнсіз сылқ етті,
Хан кілемі бүлк етті,
Ханды жұтты, олжа алды.

Болды бектер кеңесі,
Жүсіп сордың денесі
Кескіленді, көмілді.

Абыр-сабыр басылды,
Жұртқа жарлық шашылды:
«Қаза жетті, хан өлді».

Жұрт жыласты, жиылды,
Бектер бұлай күйінді:
«Алда, дүние-ай! Күн қараң!
Біз қалдық-ау сорменен!
Барса, келмес жолменен
Кетті-ау сұңқар Жүсіп хан!

Татып ажал шербетін,
Өлді Жүсіп. Ел – жетім!
Байтаққа кім болар бас?
Жәрдем берсін бір Құдай...
Уа, жамағат! Алақай!
Аббас келді! Хан Аббас!»

Сол арада бұрыштан
Құжырайған, құрысқан
Хан Аббасың бүкендеп
Шыға келді, о, қасқа!
Жүрген екен тау-таста,
Қашып-зытып Жүкеңнен.

Мырза, шора шуласты,
Көтерісіп Аббасты,
Тағына алып барады.
Жұрт түнеріп тұрды да,
«Қап!» – деп санын ұрды да,
Үн-түні жоқ тарады.

Аббас таққа шонқиды,
Қол тоқпағы қоңқиды:
«Шүкір, шүкір, Алла!» – деп. –
Енді тілден тыймайын,
Қалағанын сыйлайын,
Балшым қайда, бар ма?» – деп...

Сөйтіп, Иран тағына
Өңшең сұмның бағына,
Тағы отырды Аббас хан –
Жасын тақта жасаған,
Күшігенге ұсаған,
Құлқы бұзық қақпас хан.

Ел бақпады, тақ бақты,
Бар жұмысы – тек жатты
Алтын сарай ішінде.
Әйел жиды үйірлеп,
«Әйел!» деді күбірлеп
Өңінде де түсінде.

Шараптан ылғи шала мас.
Тажындағы тізген тас
Гауһар Күннің көзіндей.
Арамтамақ Аббас хан
Өз құлқына тап басқан
Уәзір жиды өзіндей.

Сұм-сұрқия уәзірлер
Хан керегін өзірлеп,
Шапты, шанышты, ел талап.
Бұқара сорлы бүгжендеп,
Табанда ылғи тепкі жеп,
Жүрді жасы сорғалап.

ҚАНЫШ БАЙ ҚИССАСЫ¹

Ұнар, ұнамасын қайдам,
Қисса айтайын Қаныш байдан –
Дорба сақал, тырбық тапал,
Талайыңа таныс байдан.

Қаныш байың қойлы бопты.
Қойлы бопты – ойлы бопты.
Оның ойы оймақ ауыз
Бір тоқал ғой, тойлы бопты.

Тойлы бопты, тоқал апты,
Қаныш байың қарқылдапты.
Ұл табуға міндетті екен,
Тоқал қасқа қысыр қапты.

---

¹ Сыр қазағы өмірінде қорлық көріп өлген адам, көбінесе әйел, өлген соң, қорлық көрсеткен адамды қарақұрт болып келіп шағады деседі (*М. Жұмабаев ескертпесі*).

Қысыр қапты тоқал қасқа,
Байдың енді пейілі басқа.
Басқа пейіл – басқа сойыл,
Тие берген таяқ басқа.

Таяқ басқа тие берген,
Таяқ тоқтар кезі келген.
Әрі бата, әрі қата
Тиіп, бір күн тоқал өлген.

Тоқал өлген тулығынан,
Қаныш тағы аласұрған.
Тәңірі сонда: «Тоба!»— депті,
Қаныш байдың қулығынан.

Тәңірі сонда күйіп тіпті:
«Көрмедім, — деп, — мұндай итті
Тосқыны жоқ, тасқыным жоқ,
Қой, Қанышым, болмас!»— депті.

Тишу бір түн. Майдың айы.
Бұлт бүркенген көгінде айы.
Жел тұншығып, жер тұншығып,
Сұп-сұлық боп сулы сайы;

Су өліктей сұп-сұлық боп,
Жүрегі жай соғып лүп-лүп,
Жағада іштен «жасын» оқып
Шәкірттерше шөбі мүлгіп;

Шөбі мүлгіп, қалғып қамыс,
Жансыз бұлтқа қайда жарыс,
Дүние тып-тын. Тишу бір түн.
Осынау түнде қайда Қаныш?

Қайда Қаныш? Қаныш үйде.
Қаныш бірақ күйсіз күйде.
Тынши алмай, дөңбекшіпті,
Төсек-орын ұйқы-тұйқы.

Ұйқы көрмей, күрсілдепті.
«Түні құрсын! Құрсын!»— депті.
Жұдырығы бөйбішеге
Әлсін-әлсін дүрсілдепті.

Дүрсілдепті кесек-кесек.
Кесек болмай: Қатын есек?!
Алайда ырсыл басылмапты,
Салғызыпты тысқа төсек.

Салғызыпты, жатып қапты.
Бір тұтам таң атып қапты.
Таңмен бірге жел оянып,
Әуе біраз салқындапты.

Салқындапты Қаныш бай да,
Бір балбырау тарап ойға.
Көрпеге енді көміле түсіп,
Қаныш байың кіреді ойға.

Ойға кіред, ұйқы аралас...
Құшағында тоқал дейд жас...
Тоқал үзіліп барад дейді,
Кірпігінде мөлтілдеп жас.

Кірпігінде жасы мөлт-мөлт...
...Ұйқы жеңді, ойы күңгірт.
Күңгірт ойы – көмескі түс...
...Келеді ақырын бір қарақұрт.

Қарақұртқа қарап отыр...
Әр қадамын санап отыр...
Құртты бұрын бір көргендей...
Көзін көзге қадап отыр...

Қадап отыр... құрт та жетед...
Қаныш таң боп, есі кетед.
Кәдімгі бір қарақұрттың
Көзінде жас мөлт-мөлт етед!

Көзі мөлт-мөлт. Келді? Жатты!
Өлген тоқал! Құдай атты!
Қаныш сасад. Қашпақ болад...
Аяқ-қолы тас боп қапты...

Тас боп қапты. Қайда қашад?
 Құрт ақырын төске басад.
 Басады да, дәл жүрекке
 Көзіндегі жасын шашад.

Дәл жүрекке жасын шашад.
 Жасын шашад, көзін басад,
 Жылжып түсед... жоқ болады,
 Қаныш: «Уһ!»— деп, көзін ашад.

Көзін ашад. Кеудесі ісік.
 Күйіп барад денесі ысып.
 Қалшылдапты Қаныш байың,
 Құп-қу болып, құты ұшып.

Құп-қу бопты Қаныш байың.
 Қозғапты енді бір Құдайың.
 «Қаныш қатаң» дегеннен соң,
 Жиылыпты бар ағайың.

Жиылыпты ауыл-аймақ.
 Қаныш сонда: «Мен бір мойнақ
 Болдым. Мұндай күйге түстім,
 Тоқал алып аузы оймақ.

Білесіндер: өлді...— депті,—
 Қарақұрт боп келді,— депті.—
 Жүрегіме жасын жақты,
 Өлуім хақ енді,— депті.—

Жұртым, тоқал алма!— депті,—
 Әсіре сөз шалма!»— депті.
 Сөйдепті де Қаныш байың,
 Ықылық атып: «Алла!»— депті.

ӨТІРІК ЕРТЕК¹

Бір дегенім – білеу ғой,
Екі десем – егеу ғой,
Үш дегенім – үскі ғой,
Төрт дегенім – төсек қой,
Бес дегенім – бесік қой,
Алтыны – асық десіп қой.

Жетім – желке емес пе,
Сегізім – серке емес пе,
Тоғызым – торқа болмай ма?
Он дегенім – оймақ қой,
Он бір қара жұмбақ қой.
Жұмбағым, балалар, ұнай ма?

Иә, жұмбақты тасталық,
Басқа кеңес басталық.
Үй артында дөнеске
Алқа-қотан отырып,
Шуды қойып, жым болып,
Кіріселік кеңеске.

Ерте, ерте, ерте екен,
Ешкі жүні бөрте екен.
Сөз бастайын ертеден.
Сөйтіп кеңес қозғайын,
Бірақ сөзді созбайын,
Қайырайын келтеден.

Арқанын оң бетінде,
Құба қырдың шетінде
Талай бетпақ дала бар.
Сол шөлдерден көп ары,
Таулы жерде жоғары,
Шираз дейтін қала бар.

Бұл Ширазым – сол Шираз,
Тамашасы мол Шираз:
Көгіне алтын себілген.
Көміп сәуле селіне,
Күні күліп жеріне,
Жерге жауһар төгілген.

---

¹ Бұл ертеке сұлу суретші Арлаудың «Мысық, тышқан» деген он төрт суреті бойынша жазылған (*М. Жұмбаевтың ескертпесі*).

Бұл Ширазым – сол Шираз,
Гүл, бұлбұлға мол Шираз,
Гүлі қызыл лағылдай.
Гүлге қонған бұлбұлы,
Бұлбұлының бал үні
Жазғы сұлу сағымдай.

Осынау Шираз еркеде,
Ертегідей ертеде
Болған талай ақындар.
Үні бұлбұл үніндей,
Сөзі Шираз гүліндей,
Қайда олардай ақын бар?

Жырлап кетсе жорғадай,
Сөз төгілсе сорғалай,
Төгілгені – шекер, бал.
Жырына адам мас болар,
Көзіне ыстық жас толар,
Бойың балқып, шымырлар.

Бұл Ширазым – сол Шираз,
Тамашасы мол Шираз,
Баулары бар бұйра бұлт.
Бұл бір бауда тізілген,
Адам үзбей үзілген
Қандай-қандай жеміс жоқ!..

Шираз қала – дәу қала,
Айналасы бау қала,
Бауы жеміс сыңсыған.
Үзімі еріп білінбей,
Төтті дәмі тілінді
Шымырлатып шымшыған.

Өзім көрдім көзіммен,
Шираз елі үзімді
Бауырсақтай асайды.
Асауды місе қылмайды,
Кеп құрмай олар тұрмайды,
Үзімнен арақ жасайды.

Шираз елі – молда елі,
Молдалары сәлделі
Арақты шарап деседі.

Таңырқай мұртты көп тақсыр,
«Шарап – шипа», – деп тақсыр,
Кеу-кеулесіп ішеді.

Сонымен, Шираз елінде,
Екі-үш күннің бірінде
Кұмыршаға құюлы
Шарап тұрад быжылдап,
Кұмыршасы тым сәнді-ақ,
Әшекейлі, оюлы.

Сөз – бұл емес, сөз кейін,
Тақсырларға тимейін,
Кезек келер бір күні.
Тыңдаушы неге демесін,
Мысық-тышқан кеңесін
Айтпақшымын бұл жолы.

Күндерде бір күн бір тышқан,
Сыкси көзді сұр тышқан
Кіріп келді бір үйге.
Үй болғанда, онаша,
Тізілген қаздай құмырша,
Таң болды тышқан бұл күйге.

Мойнын тығып мықшиып,
Жылти көзі сыксиып,
Жалт-жұлт етті, қаранды.
Қаранды да таранды,
Тамсанды да жалаңды,
Тыя алмады аранды.

Сілекейі сорғалап,
Шықты жылжып жорғалап,
Болар-болмас жалады.
Тағы татып қарады,
Тәтті у бойға тарады,
Бойы балқып барады.

Татқан сайын тәтті су,
Тәтті суы – тәтті у,
Жылти көзі жайнады.
Күш қосылды күшіне,
Мысық түсті есіне,
Тышқан тілді шайнады.

Қолды сермеп жіберді,
Үйдің іші түнерді,
Күнгірт тартты көз алды.
Ықылық атты, «ық» деді,
«Тоқта, тоқта, тоқ!»— деді,
Өзінен өзі сөз алды:

«Ай, дүние жалған-ай,
Іште кетті-ау арман-ай,
Не көрмедік мысықтан?!
Қанымызды ішті ғой,
Баста қайғы күшті ғой,
Өтті-ау өмір құсып қан!..

Аңдып тұрып тап беред,
Тап бергенде шап беред,
Талайға ол сұм салды ауыз.
Не қылмады қанды ауыз?!
Не қылмады жалмауыз?!
Не қылмады ол жауыз?!

Өткен, дүние-ай, не керек,
Көп жаманға кез болып,
Десіп жүр ғой ол жаман!..
Бір көрінсе көзіме,
Көрсетер ем өзіне,
Қалмас еді ол да аман!

Мынау батыр жүрекпен,
Мынау балуан білекпен
Алып ұрып, байлар ем!
Танытар ем әкесін!
Шағар едім шекесін!
Қос құлағын шайнар ем!»

Тышқан солай көпірді,
Көпірді де кекірді,
Ықылық атты, «ық» деді.
Тап сол жерде мысық сұм
Тыңдап тұрған болып жым:
«Тоқта, тоқта, тоқ!»— деді.

«Тоқ!»— деді де, тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Тап сауырдан салды ауыз.

Сауыр ауызға ілікпей,
Құйрығынан сүліктей
Тістеп қатып қалды ауыз.

«Танимысың өкенді?
Шағатұғын шекемді
Сен екенсің, көрейін!..
Жаман мұндар, есіріп,
Мұнша сөйлеп кесірді...
Сазайынды берейін!»

«Алди, алди, алдияр!
Бір-ақ ауыз сөзім бар,
Тындап, басым кесіңіз.
Айтқызады ғой жастық ит,
Жастық емес, мастық ит,
Қасық қаным кешіңіз!

Айық болсам, сізге мен
Тіл тигізіп, жыңды емен...
Патшасына әлемнің.
Маған анау су қылды,
Су емес-ау, у қылды,
Түк жазықсыз өлем мен...»

Сөйдеп тышқан зарлап тұр,
Көзінен жасы парлап тұр,
Жерге мөлт-мөлт тамады.
Шикылдады шашалып,
Қикылдады қақалып,
Бүйірі бүлкіл қағады.

Бұлтындады, бұлқынды,
Жан ұшырды, жұлқынды,
Күлді мысық мұртынан.
Үш босатты, бас салды,
Бес босатты, бас салды.
Сілекей шұбырды ұртынан.

Тікен мұрты тікиді,
Шегір көзі шікиді,
Бір «ап» деді, жеп қойды.
Сілекей шұбырды ұртынан,
Бір мырс етті мұртынан,
«Құтырған құл!..»— деп қойды.

Сөйтіп, мысық қылғыды,
Қылғыды да қалғыды,
    Пысылдады, кекірді.
Қалғып кетті қорылдап,
Баспалатты мырылдап
    «Шүкір, шүкір, шүкір-ді».

Солай ұйықтап түн өтті,
Түн де өтті, күн де өтті,
    Тышқан бойға тарады.
Тамақ керек тағы да,
Не кез келер бағына?..
    Мысық жалт-жұлт қарады.

Мұртты тілмен жалап қап,
Алақтады, жалақтап,
    Татарға түк көрінбей.
Сілекейін жұтыпты,
Тышқан зағы жытыпты,
    Ешбір тықыр білінбей.

Жердің бетін түн басты,
Мысық оймен мұндасты..
    Күлді, ойланды күбірлеп:
«Қой, бұл істі тастайын,
Мен бір істі бастайын,
    Тек таң атсын сібірлеп».

Сібірледі күміс таң,
Жетті мысық жалма-жан,
    Тартты тура мешітке.
Кірді жымып үндемей,
Мінді ақырын мінбеге,
    Кірісті бір кәсіпке.

Мырылдады азандай,
Сәлде салды қазандай,
    Тасбиқ алды қолына.
Тап сопыдай сүмиді,
Тап молдадай мүлиді,
    Кірді тәубе жолына.

Кіргені оның қалайша?
Кіргені оның былайша:
    Қазан сәлде қаңқиды.

Таңырай мұрты таңқиды,
Қос құлағы салпиды,
Бір момын боп маңқиды.

Бір күрсінді, бүйдейді:
«Күй, күй, жаным, күй!— дейді,—
Асты бастан күнәйім.
Қалай сабыр қылайын?!
Мейірімі мол Құдайым,
Бір өзіңе жылайын!..

Не қылғаным, Жасаған,
Талай тышқанды асағам,
Сенен қалай жасырам?!
Мейірімінді түсір деп,
Күнәйімді кешір деп,
Дәрғаһына бас ұрам.

Мейірімі мол Тәңірі ие,
Мынау мешіт үйінде
Ант ішемін атыңмен:
Тіпті арамдық етпен деп,
Тұмсығына шертпен деп
Енді тышқан затының!

Сүттей аппақ ниетпен
Бір өзіңе ант берем:
Енді өмірімде ет жемен!
Ұшыраса аш тышқан,
Тәжірибесіз жас тышқан,
Етімнен кесіп ет берем».

Осылайша сұм мысық
Көзді қойып бір қысып,
Күңіrentті үйді сөзімен.
Бар көңілі бағанда,
Қарап қояд бағанға
Құйрығымен көзінің.

Қарамайды-ау бағанға,
Қарап отыр тағамға,
Тағамымыз — бір тышқан:
Құжырайып, құнтиып,
Тындап отыр жылтиып
Сүлік құйрық сұр тышқан.

Көріп мысық сәлдесін,
Естіп антын-тәубесін,
    Ұйып мысық – молдаға,
Қос құлағы ербиіп,
Қос танауы делдиіп,
    Тартты тышқан ордаға.

Келді де айтты: «Осылай,
Осылай да осылай.
    «Тәңірі, күнәм!» ауыр деп
Мысық зарлап жас төкті,
Бізге тимеске ант етті, –
    Тышқан маған бауыр деп».

Орда тышқан үрпиді,
Бәрінің көзі жыртиды,
    Ә дегенде таң болды.
Ұзамады, мез-мәйрам,
Бастады у-шу той, мейрам,
    Үйдің іші даң болды.

Отағасы, балақай –
Бәрі де айғай, алақай,
    Бәрі ордаға ағылды.
Шәрбат, шарап, бал, сыра,
Сырнай, керней, домбыра,
    Дабыл даң-дұң қағылды.

Гүжілдеді қобызы,
Безілдеді сыбызғы,
    Бұрқылдады қорқоры.
Үзім, алма алқызыл,
Өрік, анар қан қызыл,
    Шаптал, інжір, алқоры.

Соныменен, сөз қысқа,
Опыр-опыр топ тышқан
    Ию-кию тойда отыр.
Жалғыз-ақ бір қария,
Өзінше ойы дария,
    Тойда отырып ойда отыр.

Қария айтты: «Әлеумет,
Құтты болсын қаниет!»
    (Күнгірт көзін көтерді).

«Соныкі сұмдық болмасын!..
Сол сұм алдап ұрмасын!..
Малданбалық бекерді».

Арақ ішкен өңшең мас,
Есі шала өңшең жас,
Дүрсе қоя берісті:
«Көр көрінед көзіңе,
Өз ақылың – өзіңе!
Сен бүйдеме игі істі.

Кері тартпа көрісін,
Етек басу – бар ісін,
Қой сөзінді, оттамай!
Құй шарапты көпіртіп!
Бас сырнайды, лепірттіп!
Тарт, күрілдет, тоқтама!»

Ойшыл қария жүдеді,
Шиқыл-кикыл үдеді,
Ию-кию бар халық.
«Мысық күнәсі ауыр ғой,
Бүгін бізге бауыр ғой,
Оған тарту тарталық!»—

Деді еліріп бір тышқан,
Сүлік құйрық сұр тышқан.
Қабылды қалың жұрт.
«Пәле!»— десті, елірді,
Сағым ішіп семірді
Сыры ежелден мәлім жұрт.

Соныменен сөз бітіп,
Сөз біткенде, тез бітіп,
Кеңес тынды, тарады.
Енді елшілер кешікпей,
Тартты тура мешітке
Алып тарту-таралғы.

Кірді елшілер мешітке,
Сұмдық болар десіп пе?!
Ентелесті молдаға.
Көзді жұмып сұр мысық,
Оң жақ көзін бір қысып,
Басты «Алла! Аллаға».

Топ-топ болып түр елші,
Сөз бастады бір елші:
«Тақсыр, мұнда келіпсіз.
«Еткен күнәм ауыр, – деп, –
Тышқан маған бауыр», – деп,
Антпен уәде беріпсіз.

Қуанып соған, қылдық той,
Өзіңізге мәлім ғой
Бейбақ біздің халіміз.
Сізге әкелген тарту бар,
Асымызды, алдияр,
Көптей көріп алыңыз.

Оныңыз рас: күнә ауыр,
Енді бізбен сіз бауыр.
Тарту – достық белгісі.
Міне алма алқызыл,
Үзім, анар қан қызыл», –
Келді мысық күлкісі.

Бір мырс етті мұртынан,
Сілекей шұбырды ұртынан,
Көзін қызыл қан жапты.
Бір «ап» деді, тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Топыр қылды жан-жақты.

Алла қалды адыра,
Сәлде қалды адыра,
Үшты тәубе тәсбімен.
Көмді тырнақ мырылдап,
Қанды жұтты қырылдап,
Топ тышқанды қылды жем.

Елші түгел тұтылды,
Екі-ақ тышқан құтылды,
Зытты екеуі жорғалап.
Тек шықпаған жанымен,
Ордасына ханының
Жетті жасы сорғалап.

Өкпе ауызға тығылды,
Жетті екеуі, жығылды:
«Осылай да осылай».

Тақта отырған хан, уәзір –
Қабак қарын екі дүр
Десті: «Апырм-ай, бұл қалай?!»

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Мысық бола ма, өйтпесе?!
Ойла жылдам, әй, уәзір!
Осыған ақыл тап қазір,
Басынды алам, өйтпесе!»

Ханның басы қақиды,
Уәзір көзі ақиды,
Беті күлдей болды қу.
Құп-қу болды, бозарды,
Терлеп кетті, қызарды,
Айтты: «Амал – соғысу.

Тышқан деген қалың ел,
Ерлігімен мәлім ел,
Алты әлемге даңқы бар.
Айбынды, айбарлы арыстан,
Ойы – дария, данышпан
Сіздей дана ханы бар.

Аттаналық қол болып,
Қол болғанда, мол болып,
Жауға соғыс ашалық.
Қанды судай шашалық,
Мысық жынын басалық,
Ұстап, дарға асалық!»

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Мысық бола ма өйтпесе?!
Жауға аттансын ел тегіс!
Қанын төксін көл-теңіз,
Басын алам, өйтпесе!»

Соныменен күн батты,
Түн түнерді, таң атты,
Қол қозғалды, ағылды.
Жер қайысты дірілдеп,
Сырнай, керней гүрілдеп,
Дабыл даң-дұң қағылды.

Қара ағаштай көп найза,
Күнде ойнады көк найза,
Алдаспандар жарқылдап.
Желкілдеді жалаулар,
Желпілдеді танаулар,
Хан қақалды қарқылдап.

Ордасында хан қалды,
Ханмен біраз жан қалды:
Ақсүйектер, төрелер –
Қалың елді құл қылып,
Бұзықтығын пұл қылып,
Жатып ішер немелер.

Кетті сөйтіп қалың қол,
Қалың қолы – қалың ел.
Көбі – ойлы, азы – мәз.
Талайы барад тұнжырап,
Талайы барад қанжылап,
Көбі – жаяу, аттысы – аз.

Соныменен, қол кетті,
Қол кеткенде, мол кетті.
Барды, кірді соғысқа.
Мұны өтірік демендер,
Күніренді көк пен жер,
Өзге соғыс соғыс па?!

Будақ-будақ бу шықты,
Бу ішінен ту шықты,
Шыпқылдаған шықты шу.
Шүрк-шүрк болды көбелер,
Дал-дүл болды денелер,
Айқай-ұйқай, ызы-шу.

Соныменен, сөз қысқа,
Шөйіт болды көп тышқан,
Мысықты ұстап ,байлады.
«А, қанішер неме!» – деп,
Басқа, көзге төпелеп,
Ханға, ордаға айдады.

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Көрсетпе итті көзіме!

Жап зынданға қараңғы!
Қатыр аштан арамды,
Қыл бұрау сал өзіне!

Ертең әпкел ордаға,
Сот құрармыз ордада,
Бүгін пәлен демелік.
Бүгін өңшең майталман —
Қаза тапқан майданда
Шәйіттерді көмелік!»

Айтты да хан тоқтады,
Жұрт хан сөзін құптады,
Шақырылды елге азан.
Молда келді мәлиіп,
Сопы келді сүмиіп
Сәлделері бір қазан.

Қылмың қақты, қуанды,
Білектерін сыбанды,
Аруланды өліктер.
Өлік көрсе молдалар,
Сілекейі сорғалар,
Өтірік десен, өліп көр.

Табытқа өлік салынды,
Қара тулар алынды,
Көшті молда бастады.
Қолына алып құранды,
Бір әннен соң бір әнді
Түйдек-түйдек тастады.

«Тәбәрікті» тұқыртып,
«Жасынды» ашып сыпыртып,
Суылдатып келеді.
Аузында — Алла, ойында:
«Қанша түсер қойынға?..
Жуырда кім өледі?»

Жетгі табыт бейітке,
Түсіріліп шейіттер,
Көрге дереу көмілді.
Көрге көлгір молданың,
Жұртты алдағыш жорғаның
Өтірік жасы төгілді.

Соныменен күн батты,
Дамылдады, ел жатты,
Хан түн бойы қылды той.
Талай халық қаралы,
Талай халық жаралы,
Хан үйі – той, елде – ой...

Тоймен, оймен өтті түн,
Таң білінді, дүние – тын.
Ұлы сәске ел тұрды!
Зындандағы мысықты
Қарғылап ап күшіктей,
Жендет ордаға ап жүрді.

Ханның көзі жыртыып,
Қабак қарны бұлтиып,
Тақта жатыр жантайып.
Қасында отыр уәзірі,
Тақсырлауға әзір-ді
Қос құлағы қалқайып.

Хан қорқорын тартады,
Алдында айбалталы
Жендеттер түр қақиып.
Хан қарады мысыққа,
Қарады оған мысық та
Ашулы көзі ақиып.

Хан уәзірмен кеңесті,
Кеңескенде не десті:
«Тұқымын мұның құрталық!
Жалпы жұртқа жар қылып,
Майданға анау дар құрып,
Дереу дарға тарталық!»

Дереу жарлық берілді,
Майданға дар құрылды,
Мысық та алып барылды.
Хан да келді қолымен,
Ырс-ырс етіп, қолымен
Сипап қабак қарынды.

Хан таяққа таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Сал арқанды! Сал! – деді. –

Жендет, енді жақында!
Көм қылышты батырға!
Ал! Ал басын! Ал!»— деді.

Сонда мысық бұлқынды,
Жан ұшырды, жұлқынды,
Көзі шоқтай жайнады.
Тұсауды үзіп күшімен,
Қыл арқанды тісімен
Бытыр-бытыр шайнады.

Босанды да тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Бірді белден тістеді.
Тышқан тырым-тырақай...
Әттен ғана дүние-ай,
Хан ауызға түспеді.

Мысық кәрмен қарғыды,
Ерсіл-қарсыл орғыды,
Шиқылдатты талайды.
Дар майданнан жын ойнақ
Қылды мысық әп сәтте-ақ
Жып-жылмағай маңайды.

Сөйтіп, мысық топыр қып,
Демін алып отырды.
Сөз сөйледі бұлайша:
«Жүрсейші иттер тек босып,
Олар — тышқан, мен — мысық,
Женеді олар қалайша?!

Өңшең шірік, пасықтар!
Ажалына асықтар,
Көрді көрмей қазулы!..
Олар — менің азығым,
Бұл — Құдайдың жазуы,
Өзгертпек пе жазуды?!

«Анау көрім қазылған,
Бұл өзелде жазылған»,—
Де де, үндемей жүре бер!
А, құтырған құлдар-ай!
Иесін қапқан мұндар-ай!
Ал, ендеше, өле бер!»—

Деді мысық, демікті,
Демін алды, тынықты,
Тұрды, кетті жайына.
Есін жиды көп тышқан,
Таққа тағы мінді хан,
Хан кірісті тойына.

Шәрбет, шарап алдырды,
Шарапқа сусын қандырды,
Сырнай-керней ойнатты.
Деді жұртқа: «Ит түге!»
Ханның осынау иттігі
Елді ауыр ойлатты...

Ел ел болсын дегендер,
Елдің қамын жегендер
Біріне бірі сөз салды.
Аулақ үйге жиылды,
Ортаға үстел қойылды,
Дереу мәжіліс басталды.

Отырысты көп аға,
Қоңырау қақты топ аға,
Бүйірі бүлкіл қақты кеп.
Құжырайды, құнтиды,
Жырты көзі жылтиды,
Сөз аузынан ақты кеп...

«Ау, әлеумет, сөз мынау:
Мысық – бізге ата жау,
Бұл туралы қысқа сөз.
Ендігі сөз, хал мынау:
Арақ ішкен хан мынау,
Осыны ойлар келді кез.

Мысықты ата жау деуші ек,
Ханды асқар тау деуші ек,
Кімге пана болды хан?!
Даналығы осы ма?!
Паналығы осы ма?!
Елді жалмап, сорды қан.

Елдің көзі ылғи жас,
Хан тағында ылғи мас,
Бар білгені – бас алад.

Еңіреп жерді күңіrentіп,
Бұқара қасқа қан жұтып,
Өз қанына шашалад.

Елді ұрысқа айдады,
Қарқылдады, қайрады,
Өзі қалды ордада.
Ел қазалы, көзі жас,
Хан тағында тағы мас,
Баққа ма осы? Сорға ма?

Күні кеше мысықты
Ұстасымен, кешікпей,
Керек еді дарға асу.
Зынданға оны жапқызды,
Тынықтырып, жатқызды!
Ақымақ ханда жоқ сасу...

Хан қырағы данам деп,
Ханның тілін алам деп,
Қырылды ғой ел бейбақ!
Ау, әлеумет, ойландар!
Ойлап қана қоймандар!
Қырыламыз ба хан деп-ақ?!

Қой, хан деуді қоялық!
Ханның көзін жоялық!
Мысық та жау, хан да жау.
Біреуі оның тыстан жау,
Біреуі оның іштен жау;
Жаудың ісі – ел талау...»

Кеңесті осылай көсемдер,
Шерді ағытты шешендер,
Сөз бір жерге құйылды.
Жеті түнде қараңғы
Бүгежеңдеп, қараңдап,
Жұрт майданға жиылды.

Жұрт жиылды, кеңесті,
Кеңескенде не десті:
«Ханды қазір байлалық?!
Онсын ұстап мысықты ап,
Хан, мысықты қосақтап,
Қаңғырталық, айдалық!»—

Десті осылай дүркіреп,
Көшкен бұлттай жөңкіліп,
Жұрт жөнелді ордаға.
Арақ ішіп, қылжаңдап,
Өзінен өзі ыржындап,
Хан отыр ед ордада.

Ел қазалы, азалы,
Азалы ел – ызалы,
Қылды орданы күл-талқан.
Ықылық атып қақалып,
Қол-аяғы маталып,
Домаланып қалды хан.

Жұрт жөнелді жөңкіліп,
Жалаулары желкілдеп,
Аттан салып қиқулап.
Будақ-будақ бу шықты,
Бу ішінен ту шықты,
Шуылдады шиқылдап.

Лап қойысты мысыққа,
Атып тұрып мысық та
Тап-тап берді маңайға.
Талай жүндер жұлынды,
Талай жері тілінді,
Ажал жетті талайға.

Көзді оттай ойнатты,
Ә дегенде тым қатты
Сұм мысықтың қарқыны.
Соғыса алмай көсіліп,
Қалың тышқан қырылып,
Қара қанға қалқыды.

Соныменен, сөз қысқа,
Айдап ап кеп ордаға,
Мысықты ұстап, байлады.
Шөп те болса көп тышқан,
Ханды қосып, ордадан
Екі сұмды айдады.

Қол ұстасып хан, мысық,
Екеуі де қан құсып,
Түннен бетер түнерді.

Қиран басып жөнелді,
Алақайлап ел енді,
Қуанышқа кенелді.

Едірейіп, қалқыып,
Тырбық бұты талтиып,
Сөз сөйледі қаптесер:
«Бірің сенің – тыстан жау,
Бірің сенің – іштен жу,
Кет, қанішер! Баскесер!

Кет, екі жау! Қаңғып өл!
Еркін қалдың, қалың ел!
Еңіреме енді, жасың тый!
Енді сені талау жоқ!
Енді құл ғып қанау жоқ!
Өзіңе өзің болдың би!»

Соныменен, хан, мысық
Кетті қаңғып қан құсып,
Қуанышта қалың жұрт.
Деп: «Бұғаудан босандық!»
«Жасасын, – деп, – бостандық!»
Қол соғылды шарт та шұрт.

Біреу тұрды, биледі,
Біреу керней күйледі,
Дабыл даң-дұң қағылды.
Бітті осымен кеңесім,
Тындаушы енді демесін:
«Онсын тышқан не қылды?..»

Енді ертегім байыды,
Ертегімнің айыбы:
Кемі – өтірік, көбі шын.
Жоламас ем азға да,
Керек болды аз ғана
Өтірік қосу көп үшін.

Бұл аздың да, оқушым,
Қайта оқышы, бәрі шын.
Шыны мынау – бұл мысал.
Ертегімнің басында
Бала біткенге ашына
Жұмбағымды есіңе ал.

Бір дегенім – білеу ғой,
Екі десем – егеу ғой,
    Үш дегенім – үскі ғой.
Мысық – талаушы екені,
Ханның – қанаушы екені
    Енді есіне түсті ғой.

Екі жауын осынау
Қылған кейін ханталау
    Қалың тышқан – қалың ел.
Төртімді енді төсек деп,
Бесімді енді бесік деп,
    Өзін енді тарта бер.

Тоғызымды – торқа де,
Сегізімді – серке де,
    Жетімді – енді желке де.
Ерте, ерте, ертеде,
Ешкі жүні бөртеде,
    Кұйрығы оның келте де!

ТОЛҒАУ

Тек ел деген сөзі үшін,
Ергенде, ердім ұранға.
Болмаса, аян досыма,
Досым түгіл, қасыма:
Аты бар деп атшы боп,
Қошемет қып, қосшы боп,
Ел бастаған ағаға
Адъютант болып ермедім.
Адъютант болып адамға
Ермеуіме көп белгі.
Көп белгіден бір белгі:
Ағаның азы қасарып,
Аузына ауыр тас алып,
Тұншығып оймен жатқанда;
Талай аға тез жүдеп,
Жөңкіле жүкті тартқанда;
Жеммен жүрер жабыдай,
Құрбының көбі тез түлеп,
Топырлап топқа шапқанда,
Жапанда жалғыз күңіреніп,
Мен ойыма ергемін.

Еділ кездім, шөл кездім,
Кезгенімде не көрдім:
Қайда барсам, көр көрдім.
Айдарлысы құл болып,
Тұлымдысы тұл болып,
Еңіреген ел көрдім.
Қаралы көптің ішінде,
Қара салып басыма,
Елмен бірге еңіредім.
Бұл айып деуші дей жатар,
Мен мұны айып білмедім.
Мен еліме басшы емен,
Мен еліме қосшымын.
Күлкісін гүлге бөлейтін,
Жыласа, бірге жылайтын,
Жаны бір жолдас жырауым.
Жылағанда жалпы жұрт,
«Жылама, күл!»— дегенде,
Көне алмадым, көнбедім.
А дегеннен асылды
Тебіренген толқын бетінде
Көремін деп асықтым.
Асыққаннан не пайда,
Толғақсыз туар бала жоқ.
Ту баста толқын бетінде
Асығып күткен асылды
Көре алмадым, көрмедім.

Бұлқынған толқын бетінде,
Қалқыған қу тезектей,
Бір күн бура болғышыл
Бұзықтар болды көргенім.
Көргенім анық, алайда
Тезекке бола толқыннан
Ат-тонымды ап безбедім.

Бұл безуден саулығым:
Жүзден тоқсан толқында ед.
Анда-санда ес кіріп,
Сұрадым тоқсан саулығын.
Ақталмаймын, қалайда,
Толқынға жоқ-ты жаулығым.
«Жау» деген — жаудың жаласы,
Әділ болсаң, өмірімді
Ақтарып әділ қарашы.

Отыз жыл өмір бойында
Жазғанымды жайып сап,
Екі жар ғып санашы.

Тексеруді отызды
Ауырсынсаң, қояйын.
Бір сөзімді есіңе ал:
Мен толқынға жау болсам,
Жеті жыл бұрын осыдан,
Төңкерістің таңында
Алты алашқа өйгілеп:
«Не бостандық, не құлдық,
Не езілу, не теңдік,
Не патшалық, не Кеңес –
Екіден бір!»— дер ме едім?!

* * *

(Арабтан)

Көңілде қайғы қалдырмас
Қандай да болса үш нәрсе:
Көкорай шалғын, ағын су,
Әдемі жарың әсіресе.

БАЛА МЕН ҚҰС

(Орысшадан)

– Жыршы құс, тілімді алып, келші мұнда,
Жасыл шөп, жасыл ағаш қалсын онда.
Қапаста жаның тыныш отырасың,
Жазы-қыс жейтін ұрық бәрі қолда.

Мен сені жан досымдай қадірлеймін,
Ерінбей, тамағыңды әзірлеймін.
Мөп-мөлдір саф күмістей, төп-төтті су
Күнде ерте, жалғаны жоқ: «Әзір!» – деймін.

Ас-суың керегінше даяр қылам,
Кем-кетік жерің болса, даяр тұрам.
Жаз жетсе – қорқынышсыз, қыс уайымсыз,
Далада мың қорқыныш, суық боран.

Аңшы да мылтығымен ата алмайды,
Қаршыға жақындауға бата алмайды.
Күн ұзын жырың жырлап отырасың,
Басқа жан мұндай рақат таба алмайды.

– Жок, мырза, бұл мақтаған қапасыңа,
Кірмейтін боран, суық лапасына
Бермеймін қалың ағаш, өзен-суды,
Келсе де мың бір пәле бұл басыма!

Жайнаған түрлі гүлмен кең даламды,
Қай жаққа ұшсам-қонсам ен даламды,
Балақай, асу-суыңмен сыйланам деп,
Жанымнан, өз еркімнен құр қалам-ды.

– Кең дала, қалың ағаш, аққан бұлақ,
Сүйкімді маған-дағы жасыл құрақ.
Қүсеке, соны ойлашы, суық болса,
Қыласың үсіместей қайда тұрақ?

– Кетемін онда ұшып жылы жаққа,
Қысы-жаз қар жаумайтын біздің баққа.
Қар кетіп, сіздің жақта жылы болса,
Қайтадан ұшып келем ескі таққа.

– Адассан жазатайым жолдан шығып,
Құр тоңып өлмейсің бе боран соғып?
– Шырағым, оның үшін қорқа қойма,
Жасаған жол көрсетер қайырым қылып.

ЕРТЕҢГІ СӘУЛЕЛЕР

(Орысшадан)

Көкте жүзіп жарық күн,
Нұрын шаша бастады.
Оянсын деп жер жүзі,
Алтын сәуле тастады.

Бірінші сәуле ұшты да,
Бозторғайды оятты.
Сескеніп, сасып торғайың,
Жалмаң қақты қанатты.

Көтеріліп аспанға,
Көктем жырын жырлады:
(Кірісті іске шаттықпен,
Жалқауланып тұрмады)

«Қандай жақсы ертеңгі
Саф ауада демалу,
Таза, жақсы ауадан
Бұл денеге ем алу!»

Екінші сәуле ұшты да,
Барып түсті қоянға.
Шаттықпенен секірді
Секситіп құлақ қоян да.

Шықты шөпке секіріп,
Ертенгі тамақ іздеді.
Жұмсақ, тәтті сұлы шөп
Көп ішінен көздеді.

Үшінші сәуле тауықтың
Ұясына дәл түсті.
«Кукареку» деп әтеш те,
Қақты қанат, сілкіді үсті.

Тауықтар ұшып ұядан,
Қыт-қытқа басып, шөп-шарды
Аралап, іздеп бір тынбай
Арасынан құрттарды.

Төртінші сәуле араның
Ұясына түсті дәл.
Балауызды ұядан
Шықты жимақ болып бал.

Терезеге отырды,
Қанатын түзеп оңтайлап.
Зұм-зұм ұшты, жөнелді,
Бал жиямын деп ойлап.

Иісі жақсы шөптерден
Ерінбей-талмай бал жияр.
Өлеңін айтып күңіреніп,
Жібектей шөпте хал жияр.

Бесінші сәуле түп-тура
Түскен екен балаға –
Еңбексіз, жалқау, еріншек,
Істен қашқан шалаға.

Өткір сәуле көзіне
Оятам деп түссе де,
Айналған, жатқан, ұйықтаған,
Хабарсыз, дүние көшсе де.

Ойлап тұрсаң, мінеки,
Дәл осындай біздің жай.
Сәулесіне білімнің
Басқа жұрт ашқан көзін-ай.

Өнерлікпен көкке асқан
Көре алмадық азын-ай.
Жамылдық, жаттық, ұйықтадық,
Келдік өлер кезіне-ай!

ШАЛДЫҢ ҮМІТІ

(Кольцовтан)

– Ерттеп мінсем бір жүйрік ұшқыр атты,
Шапсам, ұшсам сұңқардай құстан қатты,
Жалпақ дала, кең теңіз бәрін өтіп,
Қуып жетіп, қайтарсам жастық шақты.

Солқылдап жігіт болып кейін қайтсам,
Жаңғыртып ен даланы өлең айтсам!
Қартайғанда, «кет!» деген бұраң белмен
Бұрынғыдай айқасып бірге жатсам!

– Жоқты күтпе. Оқ қайтпас, бір атқан соң,
Қайтып татар нәрсе емес, бір татқан соң.
Ізі жоқ іздеп табар, құр қаңғырма,
Күнбатыстан күн шықпас, бір батқан соң!

ТҮТҚЫН

(Лермонтовтан)

Абақтыдан құтқарып,
Сәулесін күннің көрсетші.
Қаракөз жанға қыз салып,
Қара жал жүйрік ат берші.

Жас сұлуды жүрекке
Қысып әуел сүйейін.
Сонан соң ырғып жүйрікке,
Желдей ұшып гулейін.

Есік берік, әйнек те,
Дариға, бірақ тым биік.
Каракөзді аулақта
Жатқан шығар жат сүйіп.

Жасыл қырда ерігіп,
Жүгенсіз жүр ғой тұлпар-ат
Күйрық-жалы төгіліп,
Бос ойнақтап, көңілі шат.

Жоқ жұбаныш, жалғызбын,
Жалаңаш тас – айналам.
Шашады әлсіз жарығын
Сөнетін оттай сорлы шам.

Естіледі жалғыз-ақ
Ар жағында есіктің
Күзетші жүр үнсіз, сақ,
Аяғын басқан есеппен.

* * *

(Әбу Фирастан)

Жау жеңді, берік қамады,
Кісендемін – тұтқынмын!
Тамшылап қаным ағады,
Сарғайтасың өтпей, күн!

Еш дыбыс жоқ, қара түн,
Жұлдыздар әлсіз сәулесін
Шашып тұр... естіп талған үн,
Таныдым шешем дауысын.

Көптен енді қан жұтып,
Шақырасың, қарт анам.
Тұтқын боп, қолдан ерік кетіп,
Бара алмай тұр жан балаң!

Сабыр қыл, анам, сарғайма
Дамылсыз зарлап күні-түн.
Қуан, қыл шүкір Құдайға,
Иманым үшін тұтқынмын.

КҮН ШЫҒАДЫ ДА БАТАДЫ

(М. Горькийден)

Күн шығады да, батады,
Абақтым қара әрі тар.
Түнде, күндіз күзетшілер
Тереземді бақылар.

Бақыландар, мейілдерің,
Қаша алмаймын мен сорлы.
Жүрек ерікке ұмтылады,
Үзе алмаймын шынжырды.

Ай, шынжырлар, шынжырларым,
Сендер — темір сақшылар.
Үзе алмас та, сындыра алмас
Сендерді асқан батырлар.

Қарға, қарға, қара қарға,
Неге төніп келесің?
Көзің сүзіп күтпе бекер,
Мен сенікі емеспін.

АРАБТАН

* * *

Қаһармен қарғып, шапшып, ақырып ұмтылған,
Арыстанға қарсы шапқан ерлерің —
Барқылдаған бір төбеттен қаймығып,
Қалайша іздер таса, сая жерлерін?!

* * *

Жазғытұрым көл боп жауған жаңбырын
Жомарт ердің бергеніне жете алмас:
Қапшық-қапшық алтын-күміс ер берер,
Тамшылаудан жаңбыр асып кете алмас.

* * *

Тамаша-ау жазғытұрым жеткенінде,
Көк жылап, мазақ қып жер күлгеніндей.
Жайнаған жердің жүзі алтын-күміс,
Сақтық қып ерте Тәңірі көмгеніндей.

* * *

Сопысынба, қара жүрек бол да қал,
Тізе көрсең қара жүрек адамнан!
Көп наданның мәжілісіне кез келсең,
Білем деме, болып көрін наданнан!

* * *

Басқа келген қорлыққа
Жалғанда жан шыдамас.
Шыдап тұру зорлыққа
Арлы жанға ұнамас!

* * *

Қу қазықты жаны жоқ
Алмасақ егер есепке,
Қорлыққа, намыс-ары жоқ,
Шыдайтын жалғыз есек те.

* * *

Сендей сұлу тірі жан
Көргенім жоқ жалғанда,
Сендей бала таба алмай,
Талай ана арманда!

* * *

Кемшіліксіз сын-сымбат,
Көп артықсың хордан да.
Жаратылдың еркінмен,
Еркіңе Құдай салған да!

ДӘРІГЕР

(Дмитриевтен)

Маған айтты бір дәрігер:
– Таба алмассың бір ауру
Ұнамады деп айтқан
Мен істеген ем-дәру.

Ойладым: «Иә, дәрігерім,
Теріс деп ісің кім айтар!
Айтуға да қаратпас,
Өлім келер, тіл байлар!»

ОРМАН ПАТШАСЫ

(Гетеден)

Қараңғы салқын түнде кім
Аяндамай, желеді?
Жанында жас ұлы бар,
Жолаушы жортып келеді.

Әкесіне дірілдеп
Тығылды бір уақ нәресте.
Кұшақтап қысып баласын
Жылытады қарт әке.

«Неге қорқып тығылдың,
Айтшы, көзім қарасы?»
«Көз алдымда жарқ етті,
Жан ата, орман патшасы.

Сақалы оның коп-қою,
Қара тәж киген Қарахан!»
«Жок, жаным, су үстінде
Тұман ғой ол ағарған!»

«Мойныңды бүр, балақай,
Маған қара, нәресте.
Не тілесен, менде бар
Сансыз қызық көп нәсте!

Хош иіске толтырар
Феруза гүлдер маңайын.
Бұлақтарым – меруерт,
Саф алтыннан сарайым!»—

«Жан ата, орман патшасы
Сөйлеседі менімен,
Меруерт, маржан қуаныш,
Береді алтын кенімен!»

«Жаным, жаңылыс естіпсін,
(Берген патша ол неткен?!)
Жел ғой ол жаңа оянып,
Жапырақты тербеткен».

«Келші маған, нәрестем,
Тоғайымның ішінде
Сұлуларым көрерсің,
Көрмеген ондай түсінде.

Ай жарықта сұлулар
Токтаусыз ойнар да ұшар.
Тылсымды ойын, бал шумен,
Сәулем, сені ұйықтатар!»—

«Жан ата, орман патшасы
Шақырды қара қастарын!
Арасынан бұтақтар
Шұлғиды қыздар бастарын!»

«Қорықпа, балам, қараңғы
Түнде жоқ еш қорқыныш.
Ол – ақ шашты ағаштар,
Жай ғана түр ғой тып-тыныш!»

«Жараланды жүрегім,
Ғашықпын, бала, көркіңе.
Енді маған келерсің!
Қоймаспын, сірә, еркіңе!»—

«Жан ата, орман патшасы
Қуып бізге жетті ғой.

Келіп қалды мінекей,
Қысылдым, демім бітті ғой!»

Жолаушы енді қысылып,
Шаппайды, ұшып келеді.
Қайғырады нәресте,
Нәресте жылай береді.

Құйындатып жолаушы,
Үйіне ұшып келіпті.
Бірақ оның қолында
Нәресте жолда өліпті.

БҰТАҚ

(Мятловтан)

Айтшы, бұтақ, қай жаққа,
Жолың болсын, жүзесің?
Толқыннан таудай қорықпастан,
Теңізді түпсіз кезесің!

Апырм-ай, жаным, байқай көр,
Ашулы теңіз мерт қылар.
Шамаң бар ма теңізбен
«Білгенің қыл!»— деп серт қылар?

Бұтақ дейді: «Теңізден
Сақтану маған не керек?
Мен – құрыған бір дене,
Жоқ енді менде тіршілік!

Ата-анам – ағаштан
Айырды мені жауыз жел.
Енді мейлі айдасын
Тілеген жаққа су, дауыл!

ЕКІ БЕТІҢ, СҰЛУ ҚЫЗ...

(Гейнеден)

Екі бетің, сұлу қыз,
Розадай ойнап, жанып тұр.
Жас жүрегін бірақ мұз,
Жүрегімді қарып тұр.

Мұның бәрі өзгерер,
Көресің әлі-ақ, сұлу қыз,
Жүрегіңе жаз келер,
Екі бетте орнар қыс.

АЙРЫЛДЫМ СЕНЕН, ЖАН СӘУЛЕМ

(Гетеден)

Айрылды сенен, жан сәулем,
Көруге енді жоқ үміт.
Бірақ соңғы сөздерің
Кетпейді естен боп ұмыт.

Жапанда жалғыз жолаушы,
Аспанда торғай жырласа,
Көзі көкте, тілегі –
Көріп жақын, тындаса...

Мен де сондай қапамын,
Тоғайға, қырға қараймын.
Қайғымен жалғыз күңіреніп,
«Жан-жарым!» – деп жылаймын.

КҮННІҢ БАТУЫ

(Генрих Гейнеден)

Толқындаған дарияға
Қызарып оттай күн батар.
Жұқа, ақшыл бұлттар
Құрмет қып оны ұзатар.

Қарсыда, қара бұлттан
Қайғылы аппақ туар Ай.
Тұманды көкте жыбырлар
Жұлдыздар ұсақ ұшқындай.

Баяғы ерте заманда
Бұларда артық бақ болған.
Ай әйел боп, Күн – ері,
Толықсып тұрған шақ болған.

Нұрлары балқып екеуі
Қосылысқан бір мезгіл.
Айнала жұлдыз – балалары –
Жайнаған өңшең алмас гүл.

Жайнатып бақытын қоймаған,
Өтірік, өсек жайылған.
Көрместей ғып бір-бірін,
Дұшпан қып бұларды айырған.

Осы күнде тәкаппар
Күн көкте жалғыз жайнайды.
Сәулесіне алтын мөз болып,
Күн ұзын көкте ойнайды.

Бақыты мол адамдар,
Көрмеген қасірет жамылып,
Оған еш зат тең келмес,
Тәңірі қып хатта табынып.

Түн болса, аппақ қайғылы
Қорқып қана Ай туар.

Апалап ерген артында
Балалары – жетім жұлдыздар.

Бақытсыз, жанған жас қыздар
Қайғыда оны ес көрер:
Мұңын жырлап аулақта,
Ащы, ыстық жас төгер.

Айнымас әйел көңілмен,
Айбынды Күн күйеуін –
Ұмытқан жоқ Ай сорлы
Әлі күнге сүйюін.

Кешкі мезгіл көп уақыт
Дірілдер, қорқар, ағарар.
Жұқа бір бұлт астынан
Батқан Күнге ол қарар.

Жүрегі жанып мұнайып,
Көзінен Күнді батырад.
Айтатындай өтініп:
«Тоқта!– деп, – балалар шақырад».

Төкаппар Күн қарамас
Мұнды Айдың түсіне.
Онан жаман қызарар,
Ашу сыймай ішіне.

Айыпсыз Айға қарамай,
Жатары барып тұл төсек.
Күн мен де Айды айырған
Не қылмас дейсің бұл өсек!

САРҒАЙЫП КЕЛГЕН ЕГІН ТОЛҚЫНДАНСА

(Лермонтовтан)

Сарғайып келген егін толқынданса,
Жас орман, жел күңіретіп, әнге салса,
Жапырақтың жасыл ләззатты саясында
Бақшада мойыл қаймақ жасырынса;

Себілген алмас шықпен шын хош иіс,
Сары алтын – ерте, яки қырмызы кеш.
Бір топтың қолтығынан күліп қана
Бас иіп есендесер күміс ландыш.

Секіріп салқын бұлақ ойнап сайда,
Батырып көмескі түс, тұманды ойға,
Шапқылап шыққан жерін әңгіме ғып,
Былдырлап ақ бетінен сүйгізсе Айға,—

Сол уақыт жай табады асау жаным,
Сол уақыт жадырайды қас-қабағым.
Шын бақты тапқандай боп осы жерде-ақ,
Көремін көк жүзінде Жасағаным...

ТҮСІНІКТЕР

Бұл кітапқа ұлы ақын Мағжан Жұмабаев жыр-дастандарының бірінші томына («Жазушы», 2002) еңбегендері топталып отыр. Мұнда белгілі-белгілі бірқатар өлеңдер басылымында бұрынғы жинақтарындағыдан пәлендей мәтіндік өзгеріс жоқ. Төмендегі түсініктемеде бұған дейінгі нұсқаларында жаңсақтық кеткен немесе жекелеген өзгерістерге ұшыраған туындылар турасында сөз қозғағанды жөн көрдік.

ӨЛЕҢДЕР

«**ЖАТЫР**» – алғаш «Айқап» журналының 1911 жылғы 2-санында, одан кейін 1912 жылғы «Шолпан» жинағында жарияланған. 1989 жылғы басылымында өлеңнің он тоғызыншы, жиырма алтыншы және қыркыншы жолдары жөнсіз өзгертілген. Автордың өз сөзі қалпына келтірілді.

«**ШЫН СОРЛЫ**» – алғаш «Айқап» журналында (1911 ж., № 9), сосын «Шолпан» жинағында жарық көрген.

Ал 1923 жылғы Ташкент басылымында «Шолпандағы»:

Қазақта сорлы ұрғашы
Ерден теңдік көрер ме?
Тыйылып, құрғап көз жасы,
Бірге дәурен сүрер ме?!–

деген ой қорытындысы сияқты, бірақ аталмыш өлең болмыс-бітіміне кірікпейтін бір шумақты ақын өзі алып тастаған екен.

«**ЖАЗҒЫТҰРЫ**» – алғаш «Айқаптың» 4-санында (1913 ж.) басылған бұл өлең ақынның көзі тірісіндегі екі жинағына да енген. «Шолпандағы»:

Жетті апрель, су ақты қырдан ойға,
Арық-тұрық секіріп кетті тойға,–

деген екі жол 1923 жылғы нұсқасында:

Су ақты, жетті апрель, қырдан ойға,
Секіріп арық-тұрық кетті тойға, –

деп өзгертілікті. Сондай-ақ:

Қайғы мұндық қалмады ешбір ойда

1923 жылғы басылымында:

Қалмады қайғы-уайым ешбір ойда, –

болып түзетілген.

1989, 1995 жылдарғы басылымдарындағы:

Ұлы бай жылқы қамап, қыл күзетер
Балалар етек түріп, зыр жүгірер
Қырдағы жылқышылар ұйқы көрмес, –

деген жолдар түпнұсқада былай боп шықты:

Ұлы бай жылқы қамап, қыл күзеуге
Балалар етек түріп, зыр жүгіріп
Қырағы жылқышылар ұйқы көрмей...

Жинаққа осы дұрыс нұсқасы алынды.

«БҰЛБҰЛ» – бірінші баспа жүзін көруі 1912 жыл, «Айқаптың» осы жылғы 7-санында жарияланған. Одан соң «Шолпанда» (1912), Ташкент (1923), Алматы (1989), Анкара (1993) жинағында басылған. Бұл өлең туралы Қошке Кеменгеров былай деп жазды: «Мағжанның ақын болатындығы «Шолпандағы» «Бұлбұл» деген өлеңінде көрінген» («Еңбекші қазақ», 1926, 1 желтоқсан).

«Шолпан» мен 1923 жылғы кітаптағы нұсқалар арасында айырмашылық бар. Мысалға: «Шолпандағы» мына жол:

Суытасын, денені ысытасын

1923 жылғы басылымда:

Денені суытасын, ысытасын

болып түзілген. Сондай-ақ:

Анық білдім, басқадан еш пайда жоқ, –

деген жол:

Басқадан, анық білдім, еш пайда жоқ, –

болып, ал:

Ашындырып сөйле оған менің жайым,
Елжіретпей көңілін қанат қакпа?!—

деген екі жол 1923 жылғы жинақта былай өзгертілген:

Сөйле оған ашындырып менің жайым,
Көңілін елжіретпей қанат қакпа?!

Сондай-ақ «Шолпандағы» мына жол:

Суындыр, жата алмастай қыл төсегін,

1923 жылы басылымында мүлдем өзгерген:

Өргенсін, қызыл жалын қыл төсегін.

Соңғы шумақтың бірінші жолындағы «өткір тілдім» деген тіркес «сиқыр тілдім» болып өзгертілген. 1923 жылғы нұсқа негізге алынды.

«ӨЛЕҢ» — бұл өлең алғаш «Шолпан» жинағында басылған. Ақын 1923 жылғы жинағына енгізбеген. 1989 жылғы және 1995 жылғы басылымдарындағы:

Естісе сені — жан ұйыр, —

деген жол «Шолпан» жинағы бойынша:

Естісе сені — жан иір

болып өзгертілді.

«ЛӨЗЗАТ ҚАЙДА» — бұл өлең де «Шолпан» жинағында ғана басылған. 1989 жылғы жинақта бірнеше жолдарға өзгеріс енгізген. Түпнұсқамен салыстырғанда:

Қайдасың лөззат,
рахат деп,
Таппады сал боп еш мұны,—

деген жолдарды:

Ләззатты, достык, рахатты,
Шаттыққа толы күлкіні, –

деп өзгертсе,

Айтар сөзім ендігі,–

деген жол:

Шынында қорек болмас бұл, –

деп алынған.

«ЖАЗҒЫ ТАҢ» – алғаш «Шолпан» жинағына енген нұсқасын ақын 1923 жылғы Ташкент басылымында өз қолымын өзгерткен. 1995 жылғы 1-томында бірқатар қате бар. Шумақтардың орны ауысып кеткен.

Бірінші шумақтың үшінші жолындағы «жарқырап», бесінші шумақтың бірінші жолындағы «таң атқанда» деген сөздер тиісінше «жалтырап», «таң алдында» болып түзетілді.

Жетінші шумақтың екінші жолы «Бұл екеуіңсіз жоқ сәні» деп берілді. 1923 жылғы жинақта солай екен.

«Шолпан» жинағында осы өлең:

Көңілде қайғы қалдырмас
Қандай да болса үш нәрсе:
Көкорай шалғын, аққан су,
Көрнекті жарын әсіресе, –

деген шумақпен түйінделіпті. Сірә, баспахана кінәсінен жаңсақ қосылса керек. Өйткені бұл 1912 жылы «Шолпан» жинағына енген аударма өлең (арабтан) екені анықталып отыр. Сол себепті алынып тасталды (1923 жылғы Ташкент басылымында жоғарыдағы төрт жол жоқ).

«ЖАС КЕЛІН» – ақын шығармаларының барлық жинағында бар өлең. «Шолпандағы»:

«А-а» деп шығармай,–

деген жол 1923 жылғы жинақта:

Ләм деп бір сөз шығармай,–

болып өзгеріпті. Сондай-ақ 1995 жылғы басылымдағы:

Қаранғыда кездескен, –

деген жол:

Қаранғыда көздескен, –

болып түзетілді, яғни 1923 жылғы нұсқасы алынды.

«АТАҚТЫ АҚЫН – СӨЗІ АЛТЫН ХАКІМ АБАЙҒА» – 1912 жылғы «Шолпан» жинағында басылған. 1989 жылғы кітапта «Дүние қолын жайып енді күтпес» деген жол «Әлемнің құлағынан әні кетпес!» болып редакцияланған. Біз түпнұсқаға сүйенуді орынды деп таптық. Басқа да өзгертілген сөздер қалпына келтірілді. «Шолпанда» соңғы екі шумағы тақырыпша орнына қойылған сызық арқылы бастапқы шумақтардан бөлініп тасталған. Сөйтіп, тұтас бір туынды екі өлең сияқты етіп берілген. Біз 1923 жылғы нұсқаны негізге алдық.

«СОРЛЫ ҚАЗАҚ» – алғаш «Шолпан» жинағында басылған. Біз 1995 жылғы нұсқасын негізге алдық. Бірақ ондағы үшінші шумақтың екінші жолы бірінші басылымы бойынша «Қылышын алып, надандық саған кезденді» деп, үшінші жолындағы «тымақтай» сөзі «тұмақтай» боп, ең соңғы шумағының екінші жолындағы «басы мойнын бұрар ма» тіркесі «білім мойнын бұрар ма» боп өзгертілді. Сондай-ақ 1995 жылғы басылымда өлеңнің соңғы шумағы өз алдына бөлек дүние ретінде берілген. Ол және басқа жаңсақтықтар түзетіледі.

«ӨНЕР-БІЛІМ ҚАЙТСЕ ТАБЫЛАР» – Бұл да «Шолпан» жинағынан.

Көңіл көзі ашық жанды дос деп білсе, –
Мылқау, меніреу, наданды қас деп білсе, –

дегендегі «наданды» сөзі 1989 жылы жинақта «адамды» деп өзгертілген екен.

Өнер-білім жер астында болса-дағы,
Бір жетер, жолықтым деп тастамаса (1912), –

деп ақын ойы сәл-пәл бұрмаланып:

Өнер-білім жер астында болса-дағы,
Іздесе оны талпынып, бос қалмаса! (1989), –

деп өзгертілген. Әуелгі авторлық нұсқасы алынды. Бесінші шумақтың соңғы жолындағы «етегін» сөзі «етігін» деп өзгертілген.

«**ТОЛҒАН АЙ**» – «Шолпаннан» бастап, барлық жинақтарында басылған. Бірлі-жарым грамматикалық қателерді айтпағанда, бұрынғы жарияланымдарынан өзгешелігі жоқ.

«**ЗАРЛЫ СҮЛУ**» – алғаш «Жас қыз» деген тақырыппен «Шолпанда» басылған. Кейін ақын біраз өзгертулер енгізіп, 1923 жылғы жинағына кіргізген. Тақырыбын өзгертумен бірге, бірнеше шумақты қайта жазған. Мысалы, «Шолпандағы» нұсқада:

Көп ойладың тыншымай,
Түнде кірлік қақтастан.

Көзге ұйқы тығылып,
Тан жарық боп атпастан,—

боп жазылса, кейін оны ақын былай өзгерткен:

Көп ойладың тыншымай,
Түнде де кірлік бір қақпай,

Талмай көзін жұмбайсың,
Ағарып сүттей таң атпай.

Тағы бірнеше шумаққа осындай өзгеріс енгізген.

Сол сияқты «Қайғыға салды кім сені» деп басталатын шумақ 1912 жылғы нұсқада:

Қайғыға салды кім сені,
Тыныштық жүзін көрместен,

Өмір бойы бітпестей,
Ажал жетіп өлместен. –

болса, 1923 жылғы басылымда ақын:

Қайғыға салды кім сені,
Тыныштық жүзін көрместей,

Өмір бойы бітпестей,
Зарың мәңгі сөнбестей.

деп өзгертіпті. Біз ақынның осы жинағын негізге алдық. 1995 жылғы жинаққа да кірген.

Өлең Мағжанның немере қарындасы Нұрмағамбет қызы Шолпанға арналған. Әке-шешесі айттырып қойған жерге барғысы келмеген Шолпан қайғыланып, кейін есінен адасқан.

«**БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ**» – алғаш «Шолпан» жинағында жарық көрген. 1995 жылы «Білім» баспасынан шыққан үш томдық шығармаларының бірінші томында:

Білімге шөгір,
Жоқ үйден түніл,—

деп басылған. Ал мұның түпнұсқа мәтіні:

Білімге жүгір,
Жоқ ойдан түніл.

Сондай-ақ 1995 жылғы басылымда: «Бел бекем буып» дегенді «Бел бекем буым» деп, «Білімі — мал, бұйым-ды» дегенді «Білімі мол — бұйымды!» деп «түзеп» жіберіпті. Әуелгі нұсқасына сүйендік.

«ТІРШЛІКТИҢ КӨРКІ — ЕРІК» — «Шолпан» жинағында және 1995 жылғы кітапта басылған.

«МЫСЫҚ ПЕН ЕТ» — «Шолпанда» және 1989, 1995 жылғы кітаптарында жарияланған.

«СҮЙГЕНІМЕ» — «Шолпанға» және одан кейінгі жинақтарының бәріне енген. Ташкент жинағына сүйендік.

«ҚҰР ҚАЛЫППЫН» — «Шолпан», Ташкент, Анкара және Алматы (1989, 1995) жинақтарына кірген. Екі жинақтағы сәл айырмашылық, 1912 жылғыда:

Ең сүйгені болуға жақын қапты,—

болса, 1923 жылғыда:

Болуға ең сүйгені жақын қапты,—

деп өзгерткен.

Кей сөздердің орны ауысып түскен. Мысалы: «Таң атса да, сөз қатпай» жолы «Сөз қатпай, таң атса да» болып алмасқан. 1923 жылғы нұсқа алынды. «Шолпан» жинағында өлең соңында қалың сызық белгісімен дараланып, ой қорытындысы іспетті:

Қажытты ғой күндіз-түні күйім,
Оның қалай ойлауында ісім жоқ.
Бұрынғыдан мың есе артты сүюім,
Айрылам деп алып па едім есіме?!
Амал қанша әзелдегі кісіге.
Төңірі Ием, ұйқы берші тезірек,
Жан жарымды бір сүйейін түсімде!—

деген жеті жол берілген. Ташкент нұсқасында мұны ақынның өзі алып тастаған болуы керек.

«ЖОҒАЛҒАН АЛТЫН» — 1912 жылғы жинақта ғана басылған. Кейінгі басылымдарға енген.

«ОРАЗАДА» – алғаш «Шолпан» жинағына енген.

Осындағы:

Ораза деген қазаққа	Еріксіз жүрмей азапта,
Кұлшылық емес, әдет қой.	Пайданы ойла, кам ет, қой,–

деген түйінді шумағы 1989 жылғы ақын «Шығармаларында»:

Ораза деген қазаққа	Еріксіз жүру азапта –
Кұлшылық емес, әдет қой.	Әдет боп келген нәлет қой,–

деп бұрмалаған. Ақынның дәстүрге «нәлет» айтуы мүмкін емесі анық. Басқа да өзгерген жолдар қалпына келтірілді.

«ТІЛЕГІМ» – «Шолпан» және Ташкент, Анкара және Алматы жинақтарына енген. Айырмашылық – тақырыбында. «Шолпанда» «Тілегім» («Қазақ қызы аузынан») деп алынса, Ташкент жинағында «Тілегім» («Қыздың зары») деп өзгертілген. Соңғы шумақ үстінен жұлдызша белгісін қою (1995 ж. нұсқасында) жөн емес.

«КҮЗ» – бұл өлең де осы төрт жинақта (1912, 1923, 1989, 1995) басылған. Айтарлықтай өзгеріс жоқ. Тек қана: 1912 және 1923 жылғы басылымдағы, «құс, құрт» деген сөз 1989 жылы «құстар» болып өзгерген. 1995 жылғысында (1-том) алты жолы шумақтан кейін жұлдызша белгісін қойып, екі өлең етіп жіберген. Қалпына келтірілді.

«ОСЫ КҮНГІ КҮЙ» – алғаш «Шолпан» жинағында жарық көрген. Кейін 1989 жылғы жинаққа енді. 1989 жылғы басылымда:

Өзіндей адамзаттар неғып жатыр,
Бос жүрсің баспанасыз, үйген тамсыз? –

деген екі жол (1912):

Түн басталды, не болмақ алда күнің,
Бос жүрсің еш панасыз, үйсіз, тамсыз? –

болып өзгерген. Түпнұсқа қалпына келтірілді.

«МЕН СОРЛЫ» – «Шолпан» жинағында жарық көрген. 1989 жылғы басылымда «Шәкірттің зары» дейтін тақырыпша алынып қалған. Сондай-ақ бір-екі жол өзгерген.

Алла-ау, көрсеттің қысым,–

деген жол:

Көрсеттін, Алла, сен қысым, –

болып,

Оқуға бермей, тыйғанын, –

деген жол:

Оқуға ақша қимадын, –

болып өзгерген. Түпнұсқаны қалпына келтіруге тура келді.

«АЛДАНҒАН СҮЛҮ» – алғаш «Шолпан» жинағына енген. Кейінгі кітаптарының да бәрінде бар. Ташкент нұсқасы негізге алынды. «Шолпанда» «Әдемі қыз» деген тақырыппен жарық көрген. Сондай-ақ: бірінші шумақтың үшінші жолы – «Мап-майда, қолға жұмсақ, мінсіз денен», үшінші шумақтың бастапқы тіркесі – «Ап, бүгін...», соңғы шумақтың үшінші жолы – «Күні-түн о да, бұ да соны айтар». Ташкент басылымында бұл жолдарды ақын өз қолымен өңдеген.

Сонымен қатар: «Таза ат, жақсы көрік бәрі кетіп» жолы (1912) Ташкент жинағында «Тап-таза ат, көркем көрік...» боп өзгертілген. «Ғұмырынша» деген сөзді «Өмірінше» деп түзеткен.

1995 жылғы томдықта «Өкіндің» сөзі «Өкіндік» деп жөнделіпті. «Шолпан» кітабындағы:

Естілер бұл жаманат қосағына, Шірірсін ғұмырынша тепкі адында,
Қайнатар, кіне сактар ошағында. Бір кірмес шын елжіреп құшағына.

От алып ұшқан жастық шақ,
Көздеймін соны – қайсы жақ? –

деген алты жол 1923 жылғы басылымда жоқ. Басқа да бірқатар өзгеріске ұшыраған жерлері бар.

«Шолпан» жинағындағысынан гөрі Ташкент басылымы көркемірек көрінді.

«ТУҒАН ЖЕР» – алғаш «Қазақ» газетінде (1913, 9 наурыз, №5), кейіннен Қазан, Ташкент, Анкара жинақтарында басылған. 1989 жылғы жинаққа ешқандай өзгеріссіз енгізілген.

«КӨҢІЛ» – алғаш «Қазақ» (1915, 8 сәуір, № 117) газетінде жарияланған. Кейін ақынның Қазан (1922), Ташкент (1923), Алматы (1989), Анкара (1993) қалаларында шыққан жинақтарына енген.

«ЖАРЫМА» – алғаш «Қазақ» (1915, 22 сәуір, № 121) газетінде басылып шыққан. Кейінгі төрт жинақта да бар.

«ТӨБЕТ» – 1922 жылғы жинаққа енген, одан кейін 1995 жылғы томдығында басылды.

«ЗАР» – алғаш 1915 жылы «Қазақ» газетінде (22 қазан, № 154) жарияланған, одан кейінгі жинақтарының бәрінде бар.

«ДІН ҮЙРЕТКЕНГЕ» – бұл өлең де барлық басылымдарында жарияланған («Қазақ», 1916, 9 маусым, № 184).

«ОРАМАЛ» – патшаның 1916 жылғы маусым жарлығынан кейін жазылған. Алғаш «Қазақ» газетінде (1917, 16 ақпан, № 218) басылып шыққан. Кейіннен ақын бұл өлеңін Қазан және Ташкент жинақтарына енгізген. Алматы (1989, 1995), Анкара жинақтарында да бар.

«ЖЕРДІҢ ЖҰМЫРЛЫҒЫ» – алғаш 1924 жылы «Ақжол» (№ 416) газетінде жарияланған. 1989, 1995 жылдары шыққан кітаптарына енді.

Нұржан Қуантайұлының «Мағжан өлеңдерінің текстологиясы» атты мақаласында («Қазақ әдебиеті» газеті, 09. 08. 2002 ж.) осы өлеңде бұрынғы басылымдарда мынадай қателер кеткені айтылған. Ол былай дейді: «Мынаны қалай жүктейміз» емес, «Мынанды қалай жүптейміз»; «Құласаң, құлап жатасың!» емес, «Құласаң, құлап жатарсың!».

Мұнымен қатар осы өлеңге жөнсіз «түзету» де жасалыпты: үшінші, төртінші шумақтардың үйлесімді жолдары қисынсыз тармақтарға бөлінген...

Түпнұсқадағы диалог былай:

– Домалай ма, домалайд!
Құламай ма, құламайд!
Бұл осымен болды ма?
– Токтат мынау шіркінді!
Басы жұмыр пенде енді
Жерді де жұмыр қылды ма?
– Жок, ата! Жағырапия...
Міне сізге тақия...
Сенбеуіңіз жарамайд.
Домалай ма, домалайд!
Құламай ма, құламайд!
Тап солай домалайд!»

Әрине, түпнұсқасы газетте форма жағынан әуелгідей болмай басылуы мүмкін екенін де ескеру керек. Бірақ Н. Қуанбайұлы

пікірінде, емлелік едәуір қате тұстарды айтпағанда, бірсыпыра байыпты байлам-қисын бар. Сондықтан біз «Ақжол» газетінен деген нұсқасын негізге алдық.

«ЕСКІ ТҮРКІСТАН» – «Ақжол» (1924, № 435). «Түркістан» цикліне кіретін өлеңдердің бірі. 1989 жылғы жинақта:

Өте берсе орыстың
Бүлкіл бөксе маржасы,—

деген жол қысқарып кеткен. 1992 жылы жинақта толық берілген.

«ҚЫРҒЫЗ-ҚАЗАҚҚА» – «Ақжол» (1924, № 445), 1989. «Алатау»циклінен.

«ҚЫЗЫЛ ЖАЛАУ» – «Ақжол» (1924, № 452), 1989.

«НЕМЕРЕ МЕН ӘЖЕСІ» – «Ақжол» (1924, № 459), 1989.

«ҚОЙШЫ БАЛА МЕН КҮШІК» – «Ақжол» (1924, № 460), 1989.

«ЕДІЛДЕ» – «Ақжол» (1924, № 462) 1989, 1992. «Еділ» цикліне кіретін екі өлеңнің бірі.

«ЕДІЛДІҢ САҒАСЫНДА» – «Ақжол» (1927, № 472), 1989, 1992.

«СӘЛЕМ ХАТ» – Алматы облыстық «Тілші» газетінде (1924, 3 желтоқсан) жарық көрген. Сол жылдың он тоғызыншы желтоқсанында Сәбит Мұқанов «Еңбекші қазақта» Мағжанның осы өлеңіне жауап ретінде «Сәлемге сәлем» деген ұзақ өлең жариялады. Бұл жөнінде «Алматы ақшамы» газетінің 1989 жылғы 12 шілдедегі санын қараңыз. 1992 жылғы жинаққа енген.

«ҰЛБОСЫН» – «Еңбекші қазақ» (1925, № 399), 1989.

«ЖЫЛҚЫШЫНЫҢ ҮЙІНДЕ» – «Жаңа мектеп» (1926, № 6), 1989.

«ҚАРЫНДАСТАР» – «Әйел теңдігі», (1927, № 6), 1989.

«АТА, БАБА» – бұл өлең де осы жинақтардан алынған.

«АНА» – бұл да содан.

«СЫЛДЫРМАҚ» – бұл да содан.

«САЛ, САЛ БІЛЕК» – «Балаларға тарту» жинағынан алынды.

«БӨБЕКТІҢ ТІЛЕГІ» – бұл да сондай.

«СҮР ҚҰЛЫН...» – «Балаларға тарту» жинағынан. 1989 жылғы жинақтан алынды.

«АЛ ІШІНДЕР, БҮЛ – ҚЫМЫЗ» – 1989 жылғы жинақтан алынды.

«ҚАЗАҚ ҚЫЗЫНА ӘЗІЛ», «ҚОЙШЫНЫҢ ӘЛӘУЛӘЙ» – 1974 жылы Серке Қожамқұловтан жазып алыныпты. 1989 жылы жинаққа енген.

«СЫРЫҚ МОЙЫН, БІЗ МҰРЫН» – 1969 жылы жазушы Жүсіпбек Алтайбаевтан жазып алынды. Өлендегі «кірпішетке» – жиырмамыншы жылдарда бидайдың жоғарғы сортты ұнын қазақтар осылай атапты. 1989 жылғы жинақтан алынды.

«БОТАМДЫ КӨРДІМ ТҮСІМДЕ» – бұл да сондай. 1931 жылы ақын айдауда жүргенде шығарған өлеңі.

«БІР КЕЗДЕ ШТІК АРАҚТЫ» – Мағжан шығарған дейтін өлеңдердің бірі. Қашан, қай жағдайда дүниеге келгені туралы дерек жоқ, баспа бетін көрген-көрмегені белгісіз. 1989 жылғы жинақтан алынды.

«ЖІГЕР ШПРКІН ЖЕЛІНДІ» – Никольск қаласының тұрғыны зейнеткер Жаңабай Сүтемгенов ақсақалдан алынды. 1929 жылы Мағжандармен бірге түрмеге қамалған біреу көп ұзамай қылмысы болмағандықтан бостандыққа шығатын болады. Қатерінде ол Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаевтардан ескерткішке бір ауыз өлең шығарып беруін өтінеді. Сонда Мағжан осы өлеңді жазып беріпті. 1989 жылы жинақта баспа бетін көрген.

«ӨЗЕННІҢ СУЫН ЖЕЛ ТЕРБЕП» – бұл өлең туралы да әзірге қолда мәнді дерек жоқ. 1989 жылғы жинақтан алынды.

ЭПИГРАММАЛАР – Ақынның әр жылдарда өзіне таныс адамдарға, сол кездегі мемлекет, әдебиет пен мәдениет қайраткерлеріне жазған әзіл-қалжың эпиграммалары.

Мұнда аттары аталған алаш ардақтыларының өмір-тарих деректерін тәптіштеп жатпадық. Өйткені оқушы қауым өздері де біледі деп ойлаймыз.

1989 жылғы басылымда Мұстафаға (Шоқаевқа), Сәкенге (Сейфуллинге), Сейітқали Мендешевке және Мұхамбетжан Бейсеновке жазған эпиграммалары алынып қалған.

Бәрін де қалпына келтірдік.

«ЕСЛАМ ҚАЗАСЫНА КӨНЛІ АЙТУ» – 1936 жылы айдаудан оралған Мағжан немере інісі Ахметжанның (Бекеннің ағасы Нұрмахамбеттің баласы) ауылына барады. Бұл ауыл Омбы мен Есілкөлдің ортасында екен. Сол ауылда Еслам деген жігіт қайтыс болып, қайғыда екен. Соған жұбату ретінде шығарған өлеңі. Ауылдағы 8 үй Мағжанды қатты құрметтеп, әрқайсысы қой сойып, қонаққа шақырады. Осы сегіз үйдің иесі түгелдей 1937 жылы репрессияға ұшырайды. 1989 жылғы жинаққа енген.

«ЖАМБЫЛҒА» – 1937 жылы Жамбылдың атағы кеңінен танымал болған кезде, қарт ақыннан ойша демеу сұрап жазған 24 шумақ өлеңнен қалған бір жұрнақ. Ел аузынан жиналған. 1989 жылғы жинақтан алынды.

«ҚАЛАМЫМА» – 1937 жылы Леон Исаевич Мирзоянға бағышталып жазған ұзақ өлеңнен естігендердің есінде қалған үш шумақ. 1989 жылғы жинақтан алынды.

«ЖАС МАҒЖАНҒА» – 1936 жылы айдаудан қайтқан Мағжан Омбы жағындағы нағашысына қонаққа барады. Олар Тұма, Саға, Қызылағаш, Қарағаш деген төрт ауылда тұрады екен. Мағжан қонақ болған күндердің бірінде Қарағашта тұратын Баймұқан деген кісінің әйелі босанып, ұл табады. Баланың атын шілдеханаға жиналған жұрт Мағжан қояды. Бұл ілтипатқа Мағжан осы өлеңімен жауап береді.

«ЖАУАР АЗАМАТТАРЫНА» – Мағжан нағашыларының негізі – Арғын Қарауыл ішіндегі Жауар руы болатын. Сол Жауар азаматтарына арналған өлең.

«НАҒАШЫЛАРҒА» – осы сапарда туған өлеңдерінің бірі. Інісі Мұхаметжан сағалап жүрген Шарбақкөл жақтағы басқа бір нағашыларына жазған сәлем хаты.

«ӨМІРІМЕ ӨКПЕМ» – Мағжанның соңғы өлеңдерінің бірі. Інісі Мұхаметжан есінде сақтап жүріп, кейін қағазға түсірген. Мұхаметжанның қызы Гүлқаныстан алынды.

ДАСТАНДАР

«ЕРТЕГІ» – алғаш Ақмола губерниялық «Бостандық туы» газетінде басылған екен. Оны Алматы облыстық «Тілші» (1922, № 2) газеті көшіріп басыпты. Біз соңғы нұсқаны пайдаландық. «Бостандық туы» газетінің ол жылдардағы сандары әзір таптырған жоқ. 1922 жылғы жинақта қысқартылып басылыпты.

«ОҚЖЕТПЕСТІҢ ҚИЯСЫНДА» – алғаш 1923 жылғы Ташкент басылымында жарық көрді.

«ЖҮСІП ХАН» – алғаш 1925 жылы «Еңбекші қазақ» газетінің 395–396-сандарында «Шын ертегі» деген атпен жарияланған. Жазылған уақыты 1924 жылдың қазан айы. 1928 жылы Мәскеуде КСРО халықтарының кіндік баспасынан жеке кітап болып шыққан. Поэма болған оқиға негізінде жазылған. Оны Мырза Фатали Ахундовтың «Мемлекеттің «игі жақсылары» және ерші Жүсіп туралы хикаясымен» (Алматы ақшамы) газетінің 1989 жылғы 11,

13, 14, 15 16-сандарынан қараңыз) салыстырып көруге болады. 1989 жылғы жинақта бар.

«**ҚАНЫШ БАЙ ҚЫССАСЫ**» – «Еңбекші қазақтың» 1926 жылғы 2-ақпанындағы санында жарық көрген. Одан кейін 1992 жылғы жинаққа енді.

«**ӨТІРІК ЕРТЕК**» – «Жаңа мектеп» журналының 1926 жылғы 6-санынан алынды. 1989 жылғы жинаққа енді.

«**ТОЛҒАУ**» – 1927 жылы «Тоқсанның тобымен» қатарлас жазылса керек. Ғ. Тоғжановтың 1929 жылы жарық көрген «Әдебиет және сын мәселелері» деген еңбегіне кірген нұсқасы алынды. Алғаш 1992 жылғы жинаққа енді. Толық нұсқасы әзірге табылмай тұр.

АУДАРМАЛАР

«**КӨҢІЛДЕ ҚАЙҒЫ ҚАЛДЫРМАС**» (арабтан) – алғаш 1912 жылғы «Шолпан» жинағында тақырыпсыз басылған. 1923 жылғы жинақта осы тақырыптан соң жақша ішінде «Арабтан» деп жазылған және өлеңді қайта өндеген. 1989 жылы 1993 жылғы жинақтарға енген.

«**БАЛА МЕН ҚҰС**» (орысшадан) – «Шолпан» жинағында және 1923 жылғы Ташкент, 1989 жылғы Алматы, 1993 жылғы Анкара басылымдарында жарық көрген.

«**ЕРТЕҢГІ СӘУЛЕ**» (орысшадан) – «Шолпан» жинағында, одан соң 1989 жылғы жинақта басылған.

«**ШАЛДЫҢ ҮМГІ**» (Кольцовтан) – алғаш «Шолпанда», кейін 1923, 1989 және 1993 жылғы басылымдарда жарық көрген.

«**ТҮТҚЫН**» (Лермонтовтан) – 1922, 1923, 1989 және 1993 жылғы басылымдарда жарияланған.

«**ЖАУ ЖЕҢДІ**» – (Әбу Фирастан) – бұл өлең де осы төрт басылымда жарық көрген.

«**КҮН ШЫҒАДЫ ДА, БАТАДЫ**» (М. Горькийден) – «Шыңырау түбінде» дейтін пьесасында айтылған өннің сөзі. Бұл аудармасы да Мағжанның жоғарыдағы төрт басылымына енген.

«**АРАБТАН**» – бұл да жоғарыдағы төрт басылымда жарияланды.

«**ДӘРІГЕР**» (Дмитриевтен) – бұл аударма да сондай.

«**ОРМАН ПАТШАСЫ**» – Гетенің Жуковский орысша

тәржімалаған нұсқасынан аударылған. Жоғарыдағы 4 жинаққа да енген.

«**БҰТАҚ**» (Мятловтан) – 1922, 1923, 1989, 1993 жылғы жинақтарда бар.

«**ЕКІ БЕТІҢ, СҰЛУ ҚЫЗ...**» – Гетенің Фет тәржімалаған нұсқасынан аударылған (1922, 1923, 1989, 1993).

«**АЙРЫЛДЫМ, СЕНЕН, ЖАН СӘУЛЕМ**» (Гетеден) – 1922, (1923, 1989, 1993).

«**КҮННІҢ БАТУЫ**» (Генрих Гейнеден) – (1922, 1923, 1989, 1993).

«**САРҒАЙЫП КЕЛГЕН ЕГІН ТОЛҚЫНДАНСА**» «(Лермонтовтан) – (1922, 1923, 1989, 1993).

МАЗМҰНЫ

ӨЛЕҢДЕР

Жатыр	5
Шын сорлы	6
Жазғытұры	7
Бұлбұл	8
Өлең	9
Ләззат қайда	9
Жазғы таң	10
Жас келін	11
Атақты ақын – сөзі алтын хакім Абайға	12
Сорлы қазақ	12
Өнер-білім қайтсе табылар	13
Толған Ай	14
Зарлы сұлу	15
Балалық шағы	15
Тіршіліктің көркі – ерік	17
Қазағым	17
Мысық пен ет	18
Сүйгеніме	19
Құр қалыптын	20
Жоғалған алтын	20
Оразада	21
Тілегім (<i>Қыздың зары</i>)	22
Күз	22
Осы күнгі күй	24
Мен сорлы (<i>Шәкірттің зары</i>)	24
Алданған сұлу	25
Туған жер	26
Көңіл	26

Жарыма	27
Төбет	28
Зар	28
Дін үйреткенге	29
Орамал	30
Орал	32
Жер жүзін топан басса екен	32
Ақсақ Темір сөзі	33
Жаралы жан	33
Балапан қанат қақты	36
Жауға түскен жанға	37
Тұтқын	39
М. Д. абақтыдан шыққанда	39
Жазды күні қалада	40
Шын айт	41
Төңірі	41
Тілегім	42
Қазақ азаматы	43
Ұлан	43
Жауынгердің жыры	44
Батқан күн, атқан таңның жыры	45
Мешіт һәм абақты	47
Мағарри сөздер	49
Қараңғы, дауылды түн	49
Көбелек	50
Адастым	50
Бостандық	51
Заманымыздың ақыны	53
Бір биге	53
Жолдаска	53
Тоқаевқа еліктеу	54
Өлеңнің ұйқасы	54
Достық һәм көз жасы	55
Ес кірген соң	55
Сүйгенім анық	56
Көңілінді ашар	57
Сәуле	57

Жәмила	58
Қайғылы сұлуға	59
Домбыра	60
Түн еді	61
Р... альбомына	63
Зуһра	63
Жан жарымды бір сүйейін түсімде	64
Әйел	65
Түс	67
Сарғайдым	67
Жел	68
Жел	69
Өмір	70
Сағат	70
Ауру	71
Сен	71
Жәй әншейін ойын ғой	72
Еңбек – өлім жан қанатын қиятын	73
Шойын жол	75
Тірі бол	77
Р... ға	78
Жарым	80
Алатауда	81
Қоңыр жыр	82
Асық иіру	84
Жердің жұмырлығы	85
Ескі Түркістан	86
Қырғыз, қазаққа	88
Қызыл жалау	88
Немере мен әжесі	89
Қойшы бала мен күшік	90
Еділде	91
Еділдің сағасында	93
Сәлем хат	95
Ұлбосын	96
Жылқышының үйінде	97
Қарындастар	98

Ата, бата	101
Ана	102
Сылдырмақ	102
Сал, сал білек, сал білек	103
Бөбектің тілегі	103
Сұр құлын	104
Ал ішіндер, бұл – қымыз	104
Қазақ қызына өзіл	105
Қойшының әләуләйі	105
Сырық мойын, біз мұрын	106
Ботамды көрдім түсімде	106
Бір кезде іштік арақты	107
Жігер шіркін желінді	107
Өзеннің суын жел тербеп	107
Эпиграммалар	108
Татар саудасы	114
Қазан	114
Еслам қазасына көңіл айту	114
Жамбылға	116
Қаламыма	117

ЖАҢАДАН ТАБЫЛҒАН ӨЛЕҢДЕРІ

Жас Мағжанға	118
Жауардың азаматтарына	118
Нағашыларға	119
Өміріме өкпем	121

ДАСТАНДАР

Ертегі	123
Оқжетпестің қиясында	131
Жүсіп хан	134
Қуаныш бай қиссасы	148
Өтірік ертеқ	152
Толғау	171

АУДАРМАЛАР

«Көңілде қайғы қалдырмас...» (<i>Арабтан</i>)	174
Бала мен құс (<i>Орысшадан</i>)	174
Ертеңгі сәулелер (<i>Орысшадан</i>)	175
Шалдың үміті (<i>Кольцовтан</i>)	177
Тұтқын (<i>Лермонтовтан</i>)	177
«Жау жеңді, берік қамады...» (<i>Әбу Фирастан</i>)	178
Күн шығады да батады (<i>М. Горькийден</i>)	179
Арабтан	179
Дәрігер (<i>Дмитриевтен</i>)	181
Орман патшасы (<i>Гетеден</i>)	181
Бұтақ (<i>Мятловтан</i>)	183
Екі бетің, сұлу қыз (<i>Гейнеден</i>)	184
Айрылдым сенен, жан сәулем (<i>Гетеден</i>)	184
Күннің батуы (<i>Генрих Гейнеден</i>)	185
Сарғайып келген егін толқынданса (<i>Лермонтовтан</i>)	187
Түсініктер	188

А
А
С
С
Б
С
А
К
К
С
Б
Б
Ж
Ө
Э
Т
К
Е
Ж
К

Мағжан ЖҰМАБАЕВ

Көп томдық шығармалар жинағы

2-том

Өлеңдер, дастандар, аудармалар

Редакторы *Е. Дүйсенбайұлы*

Суретшісі *Л. Тетенко*

Техникалық редакторы *З. Бошанова*

Көркемдеуші редакторы *Б. Серікбай*

›
›
Г
€

2507. ИБ № 6197

Теруге 10.01.2003 жіберілді. Басуға 14.02.2003 қол қойылды. Қалыбы 84X108 1/32. Қаріп түрі “Тип таймс”. Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 10.92. Шартты бояу көлемі 11.34. Есепті баспа табағы 9.4. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 196. Келісімді баға.

Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы. 480009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

Дайын диапозитивтерден ЖШС “Жедел басу баспаханасында” басылды. 480016, Алматы қаласы, Д. Қонаев көшесі, 15/1.